Delaktighetens landskap

Tillgänglighet och inflytande inom kulturarvssektorn

Annelie Sjölander-Lindqvist
Anna Bohlin
Petra Adolfsson

Tack!

Ett stort tack till alla er som gjorde det möjligt för oss att genomföra arbetet med den här rapporten. Vi vill särskilt rikta vår uppmärksamhet mot alla er som har ställt upp med intervjuer, samtal, platsvandringar och kollaborativ fotografering i Sverige och Sydafrika. Utan ert deltagande hade skrivandet av denna rapport inte varit möjligt. Tack också till er som kommenterat resultat och tankegångar kring projektet vid seminarier på CEFOS och Riksantikvarieämbetet samt på Samhällsvetenskapens dag 2008 som årligen hålls vid Göteborgs universitet. STINT (Stiftelsen för internationalisering av högre utbildning och forskning), CEFOS och Formas som gav värdefulla bidrag till den internationella workshopen *Nurturing culture, conserving nature: Heritage governance and local participation in Kenya, South Africa and Sweden*, där vilken för rapporten viktiga frågeställningar diskuterades.

Författarna

Riksantikvarieämbetet
Box 5405, SE-114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
Fax 08-660 72 84
www.raa.se
riksant@raa.se

© Riksantikvarieämbetet, 2010
Författare: Annelie Sjölander-Lindqvist, Anna Bohlin och Petra Adolfsson
Omslag: Landåterlämningsceremonin i Protea Village, foto Anna Bohlin
ISBN: 978-91-7209-560-1

Rapporten *Delaktighetens landskap. Tillgänglighet och inflytande inom kulturarvssektorn* är finansierad med hjälp av Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsanslag, FoU.

Innehåll

Förord 4
Inledning 5
Kulturarvets plats i samhället 7
Teoretiska utgångspunkter och problemställning 8
Fallstudier och metod 12
Rapportens disposition 19
Kommunikation och dialog vid intressekonflikter 20
Barsebäcks kärnkraftverk 24
Kulturarvssektorn väcker frågan om kulturarv 24
Uran, kol, gas och vind 27
Uppfattningar om platsen 33
Och kulturarvsfrågan? 37
Bilder av det lokala 41
Ångfärjestationen i Helsingborg 46
Byggnadens och platsens betydelse 49
Helsingborg i berättelse och narrativ bild 53
Medborgardialogen ”Från Dunkers till Hamntorget” 60
Protea Village i Kapstaden 72
Från Protea Village till Cape Flats 72
Platsen som bärare av kulturarv 77
Vem får delta och varför? 80
Att ”ta plats” i det demokratiska Sydafrika 83
Nya deltagare: natur- och kulturarv under omvandling? 85
Plats, landskap och historia i beslutsfattande kring kulturarv 90
Barsebäcks kärnkraftverk – när funktionen inte längre finns 91
Helsingborg – plats och politik i förhandling 97
Kapstaden – deltagande i integreringsfasen 105
Deltagardemokrati och kulturarv – sammanfattande reflektioner 110
Referenser 117

Förord

För kulturarvsarbetet har begreppen delaktighet och inflytande varit centrala under många år och ett fortlöpande utvecklingsarbete sker kring metoder och former för att involvera människor i arbetet kring kulturarvet.

Den här studien är resultatet av ett forsknings- och utvecklingsprojekt som undersöker hur olika lokala grupper förstår och tolkar begreppet delaktighet och på vilket sätt deltagandet har skett i några olika kulturvårdsinsatser. Forskargruppen har en tvärvetenskaplig sammansättning och undersökningen kombinerar perspektiv från humanekologi, socialantropologi och företagsekonomi.

Utifrån tre fall av förhandlingar om kulturarv där de valda miljöerna har stått inför stora förändringar har forskargruppen genomfört fördjupade undersökningar och analyser av platsernas och bebyggelsens betydelse för människornas engagemang när myndigheter och andra aktörer har kommit med förslag om framtida förändringar. Vi får här ingående kunskap och vetande om både möjligheter och begränsningar för delaktighet i beslutsprocesser kring kulturarv. Undersökningen bidrar också till en större förståelse för orsakerna till hur konflikter och motsättningar uppstår i samband med förslag om nya användningar och förändringar av platser och landskap. För kulturarvsarbetet är lyhördheten för hur förändringar berör och påverkar människors livsmiljö och framtid av stor betydelse och berikar kulturarvsarbetet med nya perspektiv.

Boken redovisar resultatet av ett projekt finansierat av Riksantikvarieämbetets FoU-anslag. För framförda åsikter och sakupplysningar svarar författarna.

Inger Liliequist
Riksantikvarie

Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsanslag, FoU, syftar till att utveckla kunskapsuppbyggnad och stimulera till forskning om kulturarvet och kulturmiljön. FoU-anslaget används för att stödja forskningsprojekt som befinner sig i mötet mellan kulturpolitik, kunskapsuppbyggnad om kulturmiljöer samt de vetenskapliga disciplinerna.

Inledning

I den här rapporten presenteras resultat från det treåriga forskningsprojektet *Delaktighetens landskap: Tillgänglighet och inflytande inom kulturarvssektorn*. Syftet med detta projekt har varit att undersöka hur deltagande i kulturarvsprocesser upplevs, förstås och omsätts i praktiken av berörda grupper. Eftersom medborgerligt deltagande och engagemang i ökande utsträckning lyfts fram som något viktigt och önskvärt, inte minst i debatten om ett hållbart samhälle (eg. Aarhus 1998; Prop.1998/99:114), har målsättningen varit att undersöka hur deltagande faktiskt utspelar sig i konkreta fall av förhandlingar om kulturarv. Vi har valt tre fall som alla präglas av någon slags konfliktproblematik, eftersom detta ställer deltagandets möjligheter och begränsningar på sin spets. Ur ett empiriskt perspektiv handlar fallstudierna om platser och miljöer som inte tidigare har hanterats som kulturarv, men som av framförallt politiska anledningar genomgår förändringsprocesser i vilket det förflutna, ibland ett ganska nyligen förflutet, omvärderas och förhandlas av olika grupper och aktörer.

I fokus för rapporten står Barsebäcks kärnkraftverk i Kävlinge, Ångfärjestationen i Helsingborg, samt Protea Village i Kapstaden i Sydafrika – alla omdiskuterade när det gäller samtid och framtid och där myndigheter har förslagit att platserna och byggnaderna som ryms däri skall få en annan användning och tillgänglighet. Resultat från intervjuer, deltagande observationer och visuella undersökningar med politiker, tjänstemän och boende i Helsingborg, Kävlinge och Barsebäck samt Kapstaden i Sydafrika redovisas.

Alla tre fallen kan också beskrivas som moderna kulturarv. Ångfärjestationen byggdes i slutet av 1800-talet och är det äldsta av dem, men kan ändå ses som en del av det moderna Sveriges framväxt med ökade kommunikationer med kontinenten. Barsebäcks kärnkraftverk är betydligt ”modernare” då det i sin egenskap av industri, om än numera nedlagd, har utgjort en del av det industriella Sverige. Protea Village i Kapstaden utgör även det en ny sorts kulturarv genom att det belyser försöken och problemen med skapandet av ett reformerat Sydafrika, där människors lika värde är i fokus för samhällsbyggandet. Trots att fallen uppvisar stora geografiska skillnader och olika historiska och politiska kontexter handlar de alla om vad man kan kalla för nya, eller moderna sorters kulturarv.

Den ökade uppmärksamheten på att även ”vanliga” medborgare skall medges ett större inflytande i beslutsprocessen väcker grundläggande frågor om deltagandets demokratiska aspekter och vad som ryms inom sådana processer. En central fråga för projektet har varit att undersöka den komplexitet som ryms inom tillämpningen av ansatser för ökad delaktighet och deltagande. Detta har skett genom en undersökning av hur olika grupper förstår och uttolkar sina möjligheter till inflytande, men även hur de ser på de platser som planeras genomgå förändringar avseende bruk och tillgänglighet i nutid och framtid. Genom att jämföra lokala meningsbyggnadsprocesser kring de aktuella platserna och byggnaderna i de tre fallen undersöker rapporten hur uppfattningar om närmiljön inverkar på människors sätt att engagera sig i kulturarvsfrågor. Minnen, levda erfarenheter och känslomässiga band till den lokala omgivningen spelar alla roll för hur deltagande och inflytande uppfattas, kommer till uttryck och utövas i praktiken. Samtidigt visar rapporten hur deltagandet alltid sker och utformas vid en viss tidpunkt, inom ramen för sociala och politiska relationer. Vem som initierar deltagandeprocessen, när och i vilket syfte, får konsekvenser för hur olika kategorier av människor tillåts eller nekas tillträde till processens olika faser.

Kulturarvets plats i samhället

> *Heritage resources form an important part of the history and beliefs of communities and must be managed in a way that acknowledges the right of affected communities to be consulted and to participate in their management.*
>
> (National Heritage Resources Act, South Africa 1999)

I takt med att världen har globaliserats har kulturarvets roll och position inom samhället förändrats. Transnationella processer har bidragit till att göra världen mer homogen samtidigt som vi ser ett ökat intresse för lokala historier, livsstilar och värden. De senaste decenniernas utveckling har ifrågasatt den tidigare synen på nationalstaten och dess kulturarv som likformigt, och istället har perspektiv vuxit fram som betonar kulturell och historisk mångfald.[1] I samband med de ökade kraven på att göra kulturarvet inkluderande och representativt har gränserna för det gängse kulturarvet kommit under debatt och det ifrågasätts på vilket sätt definitionen av kulturarv inkluderar och exkluderar olika grupper i samhället (Fägerborg & Björklund 2002; Kockel & Craith 2007).

Allt fler grupper världen över ställer krav på att få föra fram sina minnen, historier och kulturformer. Enligt sociolog Ron Kassimir har ”rätten att minnas” kommit att spela en roll liknande den universella rösträttens i det tidiga 1900-talets Europa.[2] Globaliseringen har därmed skapat utrymmen för nya möjligheter att föra fram, debattera och välja mellan olika traditioner, livsstilar och värderingar. När ett allt större antal aktörer deltar i förhandlingar om vilka berättelser och historier som bör komma till uttryck i beslutsfattandet ökar även risken för intressekonflikter. För att förebygga och lösa sådana konflikter har frågor som tolkningsföreträde, deltagande och delaktighet alltmer kommit i förgrunden (Buček & Smith 2000).

I projektet *Delaktighetens Landskap* har vi sökt belysa både allmängiltiga och specifika dimensioner av problematiken kring deltagande såsom den utspelar sig i Sverige och Sydafrika. I båda länderna ställer lagstiftning och

1. Socialantropologerna Andrew Spiegel och Emile Boonzaier (2008) hävdar att en viktig del av globaliseringens retorik just handlar om att olika kulturella yttringar finns och har rätt att samexistera, tankar som bottnar sig i idéströmningar som kulturrelativismen och liberalismens uppfattningar om åsiktsfrihet och allas rätt till likabehandling (Boonzaier & Spiegel 2008).
2 Muntligt inlägg vid en konferens om minne, University of Cape Town, 2000.

regleringar inom kulturarvsområdet krav på ökat medborgerligt inflytande från allmänheten, till exempel i Plan- och Bygglagen (1987)[3] och Miljöbalken (1998), eller när det gäller Sydafrika *The Environment Conservation Act* (1989), *National Environmental Management Act* (1998) och *National Heritage Resources Act* (1999).

Trots att det finns en statlig efterfrågan på ökat medborgerligt deltagande på en övergripande nivå i de två länderna är det ofta oklart hur denna ska översättas till praktik; vilka som förväntas delta eller vara delaktiga och på vilka sätt detta kan uppnås. Vi har närmat oss frågan genom att utgå från tre konkreta fall där kulturarvsfrågorna är omtvistade och har undersökt hur de inblandade aktörerna själva uppfattar frågan om det medborgerliga inflytandet och dess begränsningar. Vi har även undersökt relationen mellan platsspecifika dimensioner och historier med den rumsliga kontexten för deltagandeprocesser. Hur inverkar aktörers och gruppers uppfattningar om platser och miljöer på deltagande när det gäller frågor som rör framtida bruk och förändringar av platsens eller byggnadens funktioner och tillgänglighet?

Spelar minnen av en plats någon roll för hur deltagandet kommer till uttryck? Upplever berörda aktörer utanför de formella politiska ramverken sig som delaktiga i planerings- och beslutsfattandeprocesserna?

Teoretiska utgångspunkter och problemställning

Projektet *Delaktighetens landskap* har genom ett flerdisciplinärt upplägg sökt inspiration från olika teoretiska ramverk som kanske vanligtvis inte är dem man förknippar med studier av deltagardemokratiska åtgärder. Genom att kombinera framförallt två teoretiska ramverk inom humanekologi och socialantropologi med tematiskt inslag från organisationsforskning har projektet sökt belysa delaktighetens aspekter genom att undersöka skärningen mellan olika nivåer och kontexter i tre fall av förändringsprocesser i två länder. Den övergripande teoretiska ansatsen utgår från plats och landskapsteori med inslag av rumslig teoribildning samt sociologisk översättningsteori. För att koppla dessa teorier till olika ansatser inom deltagardemokratisk teori har vi använt oss av antropologisk symbolteori där vi främst har inspirerats av tesen om det sociala dramat. Nedan redovisar vi för dessa olika utgångspunkter.

3. Kommunerna är väsentliga aktörer inom kulturmiljöfrågor genom plan- och bygglagen, vilken ger kommunerna i stora delar monopol på planfrågor. Lagen reglerar mark och vatten samt byggd miljö. Detaljplaner som tar upp kulturmiljön ska exempelvis upprättas vid större förändringar, och vid bygglov ska kommunerna se till att värdefulla byggnader inte förvanskas utifrån historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Kommunerna har alltså i Sverige ett stort utrymme att tolka hur byggnader ska se ut och förändras.

Plats, landskap och översättningsteori

Plats och landskap utgör en del av kulturarvet och fyller viktiga funktioner för människors skapande av lokal och kollektiv identitet. Socialantropologiska och humanekologiska ansatser betonar vikten av att se landskap utifrån ett relationellt, processuellt och dynamiskt perspektiv. Med detta menas att tolkningen av landskap och plats aldrig på förhand är given, utan är något som sker i en ständigt aktiv och pågående process där människor tillskriver sin omgivning positiva och negativa värden utifrån de situationer de befinner sig i (Appadurai 1995; Hirsch & O'Hanlon 1995; Sjölander-Lindqvist 2004a). Platsen och landskapet är att se som en rumslig social karta som speglar och strukturerar sociala relationer. "Värderingen" av platsen/landskapet är således en dynamisk process som formas av de olika kulturella, politiska och ekonomiska arrangemang som aktörerna verkar inom. Som skärningspunkt för personliga och kollektiva värden (kulturella, moraliska, emotiva) är platsen/landskapet ofta symboliskt laddat och har en central roll att spela som förmedlare av enskilda och kollektiva minnen. Internationella diskussioner och paradigmbyggande om det hållbara samhället, uppgifter om att den biologiska mångfalden utarmas alltmer, leder vidare till ett förstärkande av landskapets processuella och mångdimensionella karaktär.

Landskap och plats är tydliga exempel på sådana kategorier som människor kollektivt och i en ständigt pågående process skapar och fyller med innehåll. Deltagardemokratiska ansatser inom samhällsplaneringen lägger en grund för uttolkningar och förståelse av egna och andras roller mellan och inom olika samhälleliga sektorer och nivåer, varigenom inte bara särskilda insatser utan också platsen tyds på olika sätt. Tidpunkter och lokaler för möten, samt mer normativa föreställningar kring vad som är eftersträvansvärt, oönskat eller för vissa grupper kanske även ovidkommande, kan vara sådant som påverkar medborgarnas upplevelser av deltagande.

Att människor i konkreta situationer, som exempelvis vid möten med myndigheter, aktivt bildar sig uppfattningar om sin omvärld leder oss att också beakta den sociologiska teoribildningen kring översättning och tolkning. Forskningen visar att omsättningen av idéer sker genom en kreativ process. När ett begrepp eller en idé sprids får det sällan samma innebörd för de berörda parterna, utan var och en formar (översätter) dess innebörd och betydelse utifrån sina egna utgångspunkter (Erlingsdottir & Lindberg 2005; Solli et al. 2005). Den sociologiska översättningsteorin visar att när en aktör vill få inflytande krävs att den kan övertyga andra aktörer om att den bör föra deras talan och på så sätt till slut uppfattas som en enda aktör, en makroaktör (Callon 1986; Latour 1986).

Socialantropologisk symbolteori

Analysen av det empiriska materialet ger vid handen ytterligare en teoribildning att hämta inspiration från utöver de redan nämnda teoretiska inspirationskällorna. Antropologisk symbolteori utgör både ett ramverk för analys och förståelse och en brygga till den deltagardemokratiska teoribildningen samt den forskning som brukar benämnas som lokaliseringsforskning[4]. I denna sistnämnda ligger fokus på de konflikter som kan uppstå när människors livsmiljöer riskerar att förändras som ett led av politiska beslut, något som tas upp i nästa kapitel. Deltagardemokratiska ansatser används ofta som ett sätt att hantera sådana kontroverser, oavsett vilka andra motiv beslutsfattarna har för sådana ansatser. Den brittiska kulturantropologen Victor Turners arbete kring ritualer bland Ndembu i centrala Afrika föranledde framväxten av begreppet *socialt drama*. Det sociala dramat – en fas i den sociala processen där olika gruppers intressen och uppfattningar står i opposition till varandra – handlar om att konflikter har sin egen struktur och att de inblandade aktörerna hämtar symbolisk ”näring” för sina handlingar ur samtiden (Turner 1974). Det sociala dramat består enligt Turner av fyra separata faser: (1) överträdelse av normer för socialt beteende gällande förhållandet mellan personer eller sociala grupper; (2) överträdelsen vidgas eller övergår till en kris om den grundläggande normkonflikten inte kan lösas snabbt och enkelt; (3) ledande personer eller enheter i samhället söker reglera och lösa krisen genom olika åtgärder; samt (4) de personer eller grupper som varit en del av konflikten integreras på nytt i samhället. Om inte det är möjligt återstår det för samhället att erkänna konflikten som ohjälplig.

Turner påpekar att den tredje fasen kan bli den mest kritiska. Åtgärder i förlikningsfasen resulterar ofta i att sociala och politiska relationer omorganiseras. Nya maktstrukturer uppstår, roller omvänds, antalet parter som är aktiva på den politiska arenan förändras och intensiteten och kvaliteten i olika politiska relationer blir annorlunda. Det är alltså en fas där både symboliska och pragmatiska åtgärder sätts in av de politiska ledarna för att på olika sätt kontrollera, hejda eller lösa konflikten. Rådande strukturer och system ifrågasätts ofta, vilket leder till att en viktig del i förlikningsprocessen handlar om att på olika sätt omtolka och förstå de tidigare faserna.

4. På engelska ”facility siting research”.

Deltagardemokratiska ansatser

Det finns en rad begrepp med otydliga gränser och abstrakt innehåll som relaterar till olika dimensioner av deltagande. På engelska kan vi läsa om *public consultation, public influence, public involvement, collaboration* och *participation*. De svenska motsvarigheterna är likaledes vaga begrepp med oskarpa gränser och svävande innehåll. Samråd, rådplägning, överläggande är begrepp som kan sägas motsvara begreppet *public consultation*, medan *public influence* handlar om inverkan och att ha inflytande. *Public involvement* och *participation ä*r begrepp som mer riktas mot betydelser av engagemang och deltagande. *Collaboration* är mer konkret med betydelser av samarbete eller ”under medverkan av”. Gemensamt för dem alla är dock att de ansluter till den diskurs om att öka möjligheterna för lokalsamhället att ta en mer aktiv del av det politiska beslutsfattandet som vi sett växa sig allt större sedan 1992 års Rio-konferens (eller Earth Summit) (cf. Arnstein 1969; Buček & Smith 2000; Cornwall 2002).[5]

Dessa olika begrepp som kommer till praktisk användning i deltagardemokratiska ansatser är utifrån ett symbolantropologiskt perspektiv uttryck för samhälleliga betydelsesystem. Medborgardialoger och andra direktdemokratiska tillämpningar laddas med värden och attribut. På så sätt är de att förstå som betydelsesystem som, genom att de omfattar olika aktörer, också ger uttryck för olika uppfattningar, värden och normer. Deltagandeprocesser är med andra ord multivokala.

Genomförandet av deltagardemokratiska åtgärder innebär också ett organiserande av de involverade aktörerna som i sin tur genererar nya eller omförhandlade sociala relationer. En viktig aspekt av deltagandeprocesser är att de är situerade i tid, och föregås respektive åtföljs av specifika moment, oavsett om det handlar om att undvika att konflikter uppstår eller att komma till avslut på en planeringskonflikt. Som en processuell enhet utgör det sociala dramat en serie av händelser förankrade i tid. Detta perspektiv kompletterar synen på deltagaransatser som något som även utspelar sig i rummet och formas av de föreställningar om plats och landskap som nämndes ovan.

Den här rapporten tar avstamp i hur det sociala dramats fyra faser kan användas för att knyta samman de olika teoretiska ansatser som står som inspiration för rapporten. Vi återkommer här till den antropologiska plats-

5. Det pågår en debatt om huruvida den representativa demokratimodellen är tillräcklig för att säkerställa att medborgerliga opinioner och uppfattningar kommer till uttryck i beslutsfattande, planering och verkställighet. Oavsett hur det förhåller sig med den saken behöver förvaltningarna (det vill säga beslutsgenomförarna) ta ställning till vilka arbetssätt som den befintliga modellen behöver kompletteras med för att möta de krav på allmänhetens deltagande och engagemang som ställs av olika förordningar och politiska styrdokument (bl. a. Europeiska landskapskonventionen som Sverige ännu inte ratificerat).

och landskapsteorin där det betonas att människor kollektivt skapar och fyller sina liv med innehåll och där tolkningen av omvärlden är ständigt pågående (Bender 1993; Hirsch 1995; Ingold 1993; Lovell 1998). I den processen tillskriver vi kontinuerligt vår omgivning positiva och negativa värden utifrån de situationer vi befinner oss i. I det sociala dramat definierar och legitimerar på samma sätt aktörerna sina roller och aktiviteter inom ramen för de kontroverser som har uppstått när aktörer med olika uppfattningar om hur omvärlden skall tolkas möts. Plats- och landskapsteori möter här symbolteori. Turner påpekar att vi kan hitta sociala draman i alla typer av samhällen. Deras förekomst är alltså oberoende av komplexitet och skala. I den här rapporten använder vi oss av det sociala dramat som ett verktyg för att söka analysera och förklara konflikters symboliska uppbyggnad.

Fallstudier och metod

Barsebäcks kärnkraftverk

Barsebäcks kärnkraftverk förknippas säkert av många svenskar med demonstrationer på 1980-talet då inte bara svenskar utan också danskar protesterade mot kärnkraftverkets uppförande och existens.

Verket bestod först av en kärnkraftsreaktor men utökades efter några år med ytterligare en reaktor. Reaktor 1 ställdes av i november 1999 och efter politiska diskussioner tog regeringen i slutet av 2004 beslut om en avveckling av reaktor 2. Regeringens skäl till avvecklingen var omställningen till ett ekologiskt uthålligt samhälle:

> *Kärnkraften skall ersättas med effektivisering av elanvändningen, konverteringen till förnyelsebara energislag samt miljömässigt acceptabel elproduktionsteknik.*[6]

I samband med diskussionerna om avvecklingen av kärnkraftsreaktorerna väckte personer inom kulturarvssektorn frågan om hur Barsebäcks kärnkraftverk skulle kunna bevaras för efterkommande generationer. Bland annat var Barsebäcks kärnkraftverk föremål för en konferens där bland annat forskare diskuterade hur stora industriverksamheter skall kunna bevaras. I ett uttalade i media nämnde chefen för regionmuseet i Skåne att Barsebäck skulle kunna betraktas som ett kulturarv. I artikeln som kom att uppmärksammas i lokala tevenyheter kunde man även läsa att flera i kärnkraftverkets närhet inte nödvändigtvis var för en avveckling eller bevarande av det stora industrikomplexet. Istället fanns det lokalt ett stöd för att kärnkraftverket skulle fortsätta att producera el.

6. Regeringsbeslut Näringslivsdepartementet, N2004/9028/ESB, 2004-12-16, sid 2.

Barsebäcks kärnkraftverk. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

I denna rapport redovisas hur representanter för regionala och lokala myndigheter ser på frågan om kärnkraftverkets fortlevnad och huruvida verket kan ses som ett kulturarv. Rapporten visar också hur boende i kärnkraftverkets närhet ställde sig till frågorna om avveckling och kulturarv, vilket kommer att göras mot en bakgrund av uppfattningar om landskap och plats.

Ångfärjestationen i Helsingborg

Vid Helsingborgs hamn ligger idag Knutpunkten, som är ett resecenter för bland annat tåg- och färjetrafik. Centret byggdes under 1980-talet för att lösa flera av de trafikproblem som fanns i stadens centrala delar. Tidigare hade mötet mellan järnvägen från norr och söder lett till problem för biltrafiken. I området fanns också ett färjeläge för resor med båt till Helsingör i Danmark. En av byggnaderna i området, som härrör från tiden då färjorna lade till strax norr om Knutpunkten, är den gamla Ångfärjestationen från 1898.

Den mörka träbyggnaden, som uppfördes som ett så kallat provisorium, har sedan tillkomsten genomgått exteriöra förändringar, exempelvis är delar av perrongområdet borttaget. Huset har också kompletterats med tillbyggnader i flera omgångar och inrymmer idag bland annat en rockklubb

Ångfärjestationen.
Foto: Petra Adolfsson.

och kontorslokaler. Byggnaden ligger vid kajen med utsikt över Öresund och Danmark. Bredvid Ångfärjestationen finns en stor parkering.

Ledande lokalpolitiker gav 2004 stadsbyggnadsförvaltningen i uppdrag att ge förslag på hur området skulle kunna förändras genom att låta uppföra en kongressanläggning. En konsult togs in för att lämna förslag på hur anläggningen skulle kunna se ut. I december 2004 bjöds media och andra in till en presentation av de skisser som Henrik Jais-Nielsen och Mats White Arkitekter hade utformat enligt uppdraget. Förslaget innebar en rivning av Ångfärjestationen för att ersättas av en kongressanläggning, byggd i vitt och i en arkitektonisk stil lik det angränsande Dunkers kulturhus. Media rapporterade om förslaget och flera insändare skrevs om frågan. Innehavarna av rockklubben och lokala föreningar med intresse för det historiska Helsingborg försökte skapa opinion mot förslaget, bland annat genom namnlistor. I denna rapport redovisas hur förespråkare och motståndare agerade, inte bara rörande Ångfärjestationen som kulturarv, utan även kring dess framtida existens. Rapporten visar de olika lokala politiska ställningstagandena och hur frågan om Ångfärjestationen går från att vara en mediediskussion mellan olika intressen till att även innefatta nya politiska grepp för att ta reda på vad medborgarna vill med byggnaden och tomten den ligger på.

De tre stenstugor som finns kvar efter rivningen av Protea Village, Kapstaden. Foto: Anna Bohlin

Protea Village, Kapstaden

Det tredje fallet är Protea Village, en stadsdel i Kapstaden som revs under apartheid. Invånarna, sexhundra i antal, tvingades flytta till så kallade gruppområden i Kapstadens ytterområden, eftersom de klassificerades som färgade, alltså av rasmässigt blandat ursprung enligt apartheidterminologin. År 1995 lämnade ett antal av de tvångsförflyttade in en ansökan om att få tillbaka sin mark i enlighet med det officiella landåterlämningsprogrammet (Land Restitution Programme), vilken kom att beviljas elva år senare. En återuppbyggnad av området är nu påbörjad och 86 familjer är i färd med att bygga bostadshus för att kunna flytta tillbaka. I de tre ursprungliga stenstugor som finns kvar kommer ett museum att inrättas och ett antal utställningar har redan arrangerats i samarbete med District Six-museet i Kapstaden. Protea Village var beläget strax intill Kirstenbosch botaniska trädgård, och byns historia är nära sammanvävd den botaniska trädgårdens. Bland annat arrenderade Kirstenbosch mark i Protea Village, som på grund av landåterlämningsbeslutet lämnades över till de före detta invånarna. Kirstenbosch samarbetar nu med Protea Village kring frågor som rör minne och kulturarv, både vad gäller platsen där stadsdelen låg, samt inne i den botaniska trädgården.

Byns historia är nära sammanvävd med den närliggande botaniska trädgårdens historia, något som både de ansvariga för trädgården och invånarna från Protea Village vill synliggöra i utställningar och diverse minnesaktiviteter.

De tre fallstudier som redovisas i denna rapport uppvisar stora olikheter sinsemellan. Varför har vi då valt att studera ett nedlagt kärnkraftverk, en ångefärjestation och ett landområde som har återlämnats till dem som bodde där? På vilket sätt kan de ens betecknas som fall av ”kulturarv”? Vad har de gemensamt?

Det viktigaste övervägandet när vi valde fall gällde att de alla på ett ovanligt tydligt sätt aktualiserade diskussioner om kulturarvets demokratisering. I Helsingborg kommer detta till uttryck genom det politiska beslutet att invånarna genom en deltagardemokratisk modell skulle få tillfälle att lämna sina synpunkter på stadens utformning. I Barsebäcksfallet blir demokratiseringsdiskussionen intressant då det där handlar om en statlig idé om att verket, eller delar av det, eventuellt bör bevaras som en symbol för det industriella samhällets framväxt i Sverige. Protea Village i Sydafrika utgör det kanske tydligaste exemplet på diskursen kring kulturarvets demokratisering då man där har tvingats ta itu med en extremt ojämlik situation. Även om landets historia med våld och statliga övergrepp på människors rättigheter under ett stort antal år skiljer sig mycket från den svenska, som präglas av en förhållandevis lång demokratisk tradition och fred under en ännu längre tid, pågår idag liknande diskussioner i de båda länderna. Framförallt gäller detta debatter om hur bruk av och tillgänglighet till kulturarvsresurser ska komma alla medborgare till del. I Sydafrika, ett land med ett stort antal etniska grupper och elva officiella språk, blir förändringsarbetet med dess krav på att balansera demokratiska överväganden mot enskilda gruppers behov och intressen mycket tydligt. I Sydafrika, ett land med ett stort antal etniska grupper och elva officiella språk, blir förändringsarbetets utmaningar med dess krav på att balansera demokratiska överväganden mot enskilda gruppers behov och intressen mycket tydliga. Som Comaroff et al (2005) påpekar utgör postkolonier som Sydafrika intressanta jämförelser med länder i västvärlden då de är baserade på samma westfaliska ideal om nationalstaten, men samtidigtofta omfattar många etniska grupper. De tvingas därför förhålla sig till de spänningar och konflikter som finns i alla liberala demokratier, fast kanske inte i samma utsträckning eller lika uttalat (Comaroff & Comaroff 2005).

Alla tre fallen präglas också av att kulturarvsdiskussionerna inbegriper aktörer både innanför och utanför det som vi kanske känner som den gängse kulturarvssektorn. Det gör att fallen också karaktäriseras av disparata uppfattningar om vad som skall gälla som kulturarv. Genom att vi i de tre fallen har pågående förhandlingsprocesser avseende bruk, tillgänglighet och status av de relevanta platserna utgör de också en del av samhällsplaneringen och skär därigenom i bägge länderna genom lokala, regionala och nationella ramverk för planering och beslut.

Genom en aktörs- och jämförandeansats belyser rapporten fallstudiernas olika röster. Vi får ta del av olika berättelser och perspektiv och får därigenom insyn i de olika aktörernas och gruppernas värderingsprocesser. Ett sådant kvalitativt upplägg gör att vi kan undersöka kontextens betydelse för hur delaktighet förstås och praktiseras. Undersökningens aktörsansats bidrar till att belysa de förhandlingar som tar plats – lokalt, regionalt och nationellt – gällande bruk och plats i samtid, samt på vilket sätt historiska kontexter tas i bruk av aktörer för att skapa delaktighet i beslutsfattandet. Men det kan också handla om att det historiska arvet används för att rättfärdiga samhällsplanering och politiska beslut eller hur närtidshistoriska perspektiv bidrar till att vissa grupper inte tar del – och därigenom också deltar. Detta återkommer vi till i de avslutande kapitlen.

Insamlingen av det empiriska materialet inleddes i mars 2006 och avslutades i juni 2008.

Det empiriska materialet har inhämtats genom intervjuer och deltagande observationer samt genom visuella metoder. I fallet Barsebäcks kärnkraftverk har studien täckt in intervjuer med lokala aktörer i form av boende, anställda, lokala politiker, regionala och nationella kulturinstitutioner. Det sammanlagda antalet intervjuer uppgår till 34, varav två utgörs av gruppintervjuer. En tredjedel av de intervjuade utgörs av kvinnor. Åldern fördelas från ungefär 30 år till pensionsålder. Deras berättelser täcker in processen där det statliga beslutet om en avveckling gett upphov till en diskussion om huruvida kraftverket är värt att bevara och på vilket sätt ett bevarande kan ske. Kollaborativ fotografering genomfördes med sex av de närboende som intervjuats. Detta innebar att en engångskamera delades ut för att de skulle fotografera sådant som de upplevde som positivt eller negativt i den lokala omgivningen. Uppföljande intervjuer genomfördes därefter med fotograferna.

Det sydafrikanska fallet har haft ett liknande upplägg. Där har tvångsförflyttade som nu skall återvända till sitt ursprungliga bostadsområde intervjuats, men även boende i intilliggande bostadsområden och personal på den närliggande botaniska trädgården, samt tjänstemän vid City

of Cape Town. Vid sidan om deltagande observation intervjuades totalt 26 individer, varav nio var kvinnor och 17 män. Ungefär två tredjedelar var mellan 50 och 70 år och den återstående tredjedelen fördelades mellan åldrarna 20 till 40 år.

I fallet Ångfärjestationen i Helsingborg har politiker, tjänstemän, intresseföreningar och boende intervjuats, men intervjuer har även genomförts med regionala aktörer. Här handlar det om en byggnads varande eller icke varande i stadsmiljö. De intervjuer som genomfördes inom ramen för denna delstudie kan delas in i två delar. Del 1 utgörs av en inledande kartläggning av uppfattningar relaterade till hur olika aktörer förhåller sig till den plats och byggnad som utgör fokus för delstudien, samt den politiska processen. Denna första del omfattade 29 enskilda intervjuer där en tredjedel utgörs av kvinnor. Deras ålder spann från ungefär 30 år till högre pensionsålder. Förutom forskarnas egna platsbesök genomfördes också platsvandringar tillsammans med informanter. Denna första del omfattade också två fotofokusgrupper, vilka vi återkommer till nedan. Den andra delen fokuserade på genomförandet av en så kallad ”medborgardialog” och omfattade förutom 21 enskilda intervjuer (några genomfördes per telefon) även två gruppintervjuer samt deltagande observationer vid medborgardialogens olika sammankomster. Elva av de 21 enskilda intervjuerna gjordes med kvinnor. Här gick åldersspannet från ungefär 15 år till äldre pensionärer.

Utöver intervjuer och deltagande observationer vid möten, utställningar och andra lokala samlande händelser, som invigningar och firande, har projektet arbetat med visuella metoder. Kollaborativa visuella undersökningsmetoder har visat sig framgångsrika för att söka nå en djupare förståelse för vad plats och landskap betyder för boende, då bilder kan hjälpa informanten att minnas och sätta ord på företeelser och händelser i de lokala livsmiljöerna (Sjölander-Lindqvist 2004c).

I delstudierna Barsebäck och Protea Village har kollaborativ fotografering genomförts, vilket innebär att engångskameror delats ut till ett urval boende i syfte att inhämta deras perspektiv och syn på sina livsmiljöer. I Protea Village skedde detta i två led. Dels fick före detta invånare fotografera sina nuvarande hemmiljöer, något som föranledde diskussioner om de sätt på vilka de har upprätthållit band till de forna hemmen i Protea Village. Dels företogs platsvandringar med invånare från Protea Village som var anställda som arbetare i Kirstenbosch botaniska trädgård. Under dessa vandringar fotograferade arbetarna platser i Kirstenbosch som de såg som signifikanta, framförallt med tanke på erfarenheter från Protea Village. I delstudien om Ångfärjestationen samlades två grupper för att

diskutera ett antal olika bilder av staden för att på liknande sätt inhämta perspektiv och uppfattningar om staden under olika tidsperioder. Att deltagarna i dessa fokusgrupper var bekanta med varandra torde ha inverkat på det positiva klimatet och utrymmet för de ibland olika åsikter som kom fram i gruppdiskussionerna. Jacobsen (2002) påtalar att man genom fokusgrupper får gruppens synpunkter och inte invididens, då intervjun är ett resultat av en grupprocess. Gruppintervjuer ger inte nödvändigtvis fler synpunkter än individuella intervjuer, men det kan vara lättare att se vilka argument som de olika deltagarna använder för att motivera sina åsikter (Jacobsen 2002).

De tre valda fallen representerar som vi har sett olika samtida kontexter, men där platsen tolkas utifrån sitt sammanhang i en längre historisk kontext. Vi kommer senare i rapporten se att de även befinner sig i olika faser utifrån ett socialt dramaperspektiv, något som får konsekvenser för deltagandets utformning, hur deltagande uppfattas av olika aktörer och vilka förväntningar man har på processen.

Rapportens disposition

Rapporten omfattar åtta kapitel. Efter denna inledande del (kapitel 1–2) diskuteras i kapitel 3 intressekonflikter, dialog och kommunikation. Studiens tre delstudier presenteras därefter i kapitlen 4, 5 och 6. Det sjunde kapitlet belyser sedan delstudierna utifrån några väsentliga aspekter knutna till kulturarvsfrågor: plats, landskap och historia, som analyseras med hjälp av socialantropologisk symbolteori. Det avslutande åttonde kapitlet lyfter fram studiens resultat med betoning på det lokala deltagandets utfall i praktiken.

Kommunikation och dialog vid intressekonflikter

Såsom beskrivits ovan pekar utvecklingen inom kulturarvssektorn mot en ökad demokratisering av kulturarvet. Det är en utveckling som i många avseenden är internationell, samtidigt som den tar sig olika uttryck runt om i världen. Den svenska kulturpolitiska propositionen 1998/99:114 har som målsättning att allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande skall kännetecknа arbetet med kulturarv, kulturmiljöer och kulturföremål. Kulturmiljöarbetet skall präglas av ökad delaktighet för att därmed skapa ett mer förankrat och allmänt tillvaratagande av kulturarvsresurser (Prop.1998/99:114; Riksantikvarieämbetet 1999; 2001). Liknande tankar omnämns i den sydafrikanska *National Heritage Resources Act* från 1999 som ersatte den tidigare *National Monuments Act* från 1969:

> *Cultural significance should be determined by analysis of the evidence gathered and as far as possible in consultation with a range of parties, including the public at large, local communities, cultural bodies and accredited experts on conservation and related issues.*
>
> (SAHRA:s webbplats, www.sahra.org.za/principles.html)

Detta är tydliga ställningstaganden i de båda länderna för att medborgarnas olika perspektiv och intressen bör komma beslutsfattandet till del för att åstadkomma ett demokratiskt samhällsplanerande. För att värna om det medborgerliga perspektivet måste därför beslutsfattarna förhålla sig till ansatser som handlar om att skapa ett mer reellt och direkt deltagande i beslutsfattandeprocesserna. Men att försöka fånga samhällets olika röster kompliceras av hur mötet mellan de berörda aktörerna formuleras och förstås. Att föra en dialog genom delaktigheten är en utgångspunkt som öppnar för större mångfald och fler röster, berättelser och visioner.

Nedan tar vi upp några aspekter som berör förhållandet mellan deltagardemokratiska ansatser och den roll som kommunikationen spelar vid intressekonflikter. Syftet i detta kapitel är inte att utvärdera olika former av deltagardemokratiska ansatser, vilket utgör ett forskningsfält i sig, utan att placera in deltagarproblematiken i en vidare samhällelig kontext.

Konflikter och deltagandeansatser

När människors vardagliga miljöer riskerar att förändras som ett led i politiska diskussioner och beslut uppstår ofta konflikter. Platsens historia kan komma att ställas mot nya planerade funktioner och tillgängligheten kan förändras för de medborgare som bor nära området i fråga. Ofta leder konflikter kring lokalmiljöer till att den historiska och samtida identiteten ställs på sin spets. Detta kan leda till ett mer organiserat försvar av vad man lokalt ser som viktigt att värna (Hornborg 1994; Mairal Buil 2004; Sjölander-Lindqvist 2004a). Konflikter kring utformningen av lokala livsmiljöer är således att se som en skärningspunkt mellan politisk agenda och lokalt vardagsliv. Då lagar och andra politiska styrdokument betonar vikten av allmänhetens deltagande och engagemang i politiska beslutsfattandeprocesser ställs det krav på den dialog som skall föras mellan de olika aktörerna. Jürgen Habermas (1987) menar att kommunikationsprocessen bör vara öppen för att ge utrymme för deltagarna att byta åsikt och ta ställning på ett rationellt sätt när de genom att ta del av kommunikation (och information) ökar sina kunskaper om såväl sakfrågan som parterna (Habermas 1987).

Dock har de deltagardemokratiska teorier och modeller som bygger på ett habermasianskt ideal om en öppen dialog i vilken de rationella argumenten förutsätts vägleda deltagarnas kommunikation, blivit kritiserade för sin syn på kunskap som något som mer eller mindre automatiskt är frigörande och upplysande (Flyvberg et al. 2002; Pieterse 2005). Tvärtom, säger dessa kritiker, kan kunskap auktorisera och legitimera rådande maktförhållanden. Det habermasianska idealet är att kommunikationen bör formas på ett sådant sätt att de goda argumenten är vägledande för beslutsfattandet (”kommunikativ aktion”) (Habermas 1987). Detta ställs mot den forskning som visar att de olika ingångar från vilka aktörerna agerar kan göra det svårt att nå bortom fasen för konsultation. Gemensamt för genomförandet av deltagardemokratiska åtgärder, oavsett var de utspelar sig, är att de leder till ökade möten mellan samhällsplanerare (politiker, tjänstemän) och lokalsamhällets invånare. Ofta betyder det också att olika perspektiv möter andra, vilket kan leda till att mötena mer kommer att karaktäriseras av motstridiga intressen och olikartade utgångspunkter för medverkan (Sjölander-Lindqvist & Cinque 2008) än av samstämmighet parterna emellan. I linje med dessa resultat visar Serena Cinque i sin doktorsavhandling att processer som initialt var tänkta att leda till ett ökat deltagande istället kom att handla om hur planerarna såg mötena som ett sätt att *delge information* om processens gång. Sakägarna däremot deltog för att de önskade *påverka* redan fattade beslut (Cinque 2008).

Dialogen och kommunikationen parterna emellan blir dynamisk och temporär beroende på samhällets komplexitet, med dess mångfald av aktörer och samspel mellan sociala domäner (regleringar, politiska ramverk, media, organisatoriska system och kulturer, lokalsamhällen) (Luhmann 1995). Istället för den konsensus som skall följa på parternas kommunikativa aktion, som Habermas diskuterar (Habermas 1987), uppstår tolkningskonflikter avseende konsekvenser, nyttor och nackdelar med olika handlingsalternativ (van Eeten 1999). Allmänheten, lokala grupper, landsbygden och bostadsområden går in i den deltagardemokratiska praktiken med varierande värderingar, uppfattningar och förväntningar. Deltagandets dynamiska och temporära karaktär förstärks ytterligare av att deltagarnas åsikter och position, samt deras förväntningar på utkomster av deltagandet, kan komma att förändras när de försöker tolka parternas roller, syften och handlingar (Barber 1984; Fishkin 1997; Lukes 2005).[7]

Kravet på ökad medverkan berör även förhållandet mellan förtroende och kommunikation. Allmänhetens förtroende för beslutsfattare (såväl politiska som administrativa) är av betydelse för kommunikationsprocessens genomförande och utfall som tillfredsställande gällande legitimitet och måluppfyllning (Cvetkovich & Löfstedt 1999; Rothstein & Kumlin 2001). Forskningen har visat att förtroendet för beslutsfattaren påverkas i negativ riktning om lokalsamhället upplever att viktiga värden för den lokala och kollektiva identiteten står på spel genom beslut man inte känner tilltro till (Cvetkovich & Löfstedt 1999; Fessenden-Raden et al. 1987; Sjölander-Lindqvist 2004b). I sådana lägen ställs höga krav på det deltagardemokratiska mötet där förtroendefrågan är av särskild betydelse.

Formaliserade förfaranden som syftar till att skapa dialog och kommunikation mellan parter kan ha inslag som kan bidra till att vissa intressen och röster blir åsidosatta (Sjölander-Lindqvist & Cinque 2008; Tapela et al. 2007). Förmågan att i gruppen verka för ett fruktbart diskussionsklimat där deltagande parter känner tilltro till processen sätter frågan om mötesledarens sociala kompetens i centrum. Denna är viktig för att undvika en situation där experter informerar, tjänstemän beslutar och övriga skall lyssna. En sådan situation av envägskommunikation, där vissa uppfattningar ges större betydelse för beslutsfattandeprocessen, innebär att vissa grupper upplever ringa inflytande, något som försvagar legitimiteten i pro-

7. Medan förespråkare för deltagardemokratiska ansatser anser att det är väsentligt med ökad medverkan och deltagande (Barber 1984) säger andra att man aldrig kan vara säker på att dialogen utformas på ett sådant sätt att verkligen *alla* kommer till tals (Fishkin 1997; Väntänen & Marttunen 2005) eller att medborgarna *vill* eller anser sig ha *möjligheten* att delta av till exempel tidsmässiga skäl (Gilljam 2006; Gilljam & Jodal 2002).

cessen. Legitimitet och förtroende kan också diskuteras i omvänd ordning. Bristande förtroende för medverkande personer i deltagardemokratiska åtgärder kan inverka på om förvaltningsbesluten i realiteten blir förankrade. Avsaknad av förtroende från organisationens sida för representanten kan även det medföra en bristande legitimitet för frågan. Legitimiteten påverkas också om organisationen inte ser ämnet i fråga som ett viktigt spörsmål för sin verksamhet (Sjölander-Lindqvist & Cinque 2008).

Den tyske sociologen Ulrick Beck tar upp frågan om legitimitet ur ett annat perspektiv. Beck menar att ett sätt att förstå det ökade intresset för medborgerligt deltagande är att politiker, tjänstemän och entreprenörer genom sådana ansatser hoppas skapa acceptans och därmed också legitimitet för sina beslut. Att hänvisa till behovet av att öka det medborgerliga deltagandet i planerings- och beslutsfattandeprocesser är med andra ord ett sätt på vilket det formella systemet måste förhålla sig till det motstånd som kan uppstå på samhällets olika plan. Deltagaransatser införs bland annat som ett sätt att förebygga att planeringskonflikter får ”subpolitiska” förtecken eller yttringar, det vill säga att samhällsutvecklingen ifrågasätts av grupper som upplever sig som utanför det politiska systemet (Beck 1995; Webler & Tuler 2000).

Becks teori om deltagandet som ett sätt att skapa legitimitet har visat sig användbar inom projektet *Delaktighetens landskap*. Den ansluter till tanken om att deltagardemokratiska åtgärder innebär ett organiserande av de involverade aktörerna, som i sin tur genererar nya eller omförhandlade sociala relationer. Som vi såg ovan överrensstämmer detta synsätt med ett perspektiv som analyserar deltagandeformer utifrån deras placering inom historiska processer över tid, vilket är huvudsyftet med teorin om det sociala dramat.

Barsebäcks kärnkraftverk

Kulturmiljösektorn har därför en viktig uppgift att bistå med råd och information i byggnadsvårdsfrågor för den moderna epokens bebyggelse. Den materiella mångfalden och det industrialiserade byggandet blir ett nytt kompetensområde för byggnadsvården.[8]

Kulturarvssektorn väcker frågan om kulturarv

Intresset för industrisamhällets kulturarv har växt sig allt starkare inom såväl den professionella kulturarvssektorn som inom den akademiska världen (Alzén & Hedrén 1998; Anshelm 1993). I Sverige har sedan länge fokus i kulturarvsarbetet varit äldre byggnader, såsom forntidsgravar, medeltida slott och äldre kyrkor. Det så kallade moderna kulturarvet, det vill säga byggnader och kulturlandskap från det senaste århundradet, har inte fått lika stor uppmärksamhet. I dessa fall är det förflutna inte så avlägset i tiden, utan debatten om hur exempelvis en industribyggnad ska tolkas och definieras som relevant sker i nära anslutning till den tidsepok där byggnaden hade sin funktion. Byggnaden kan rent av fortfarande inrymma den ursprungliga funktionen när diskussioner om kulturarv påbörjas.

Även om intresset för det industriella kulturarvet kan spåras några decennier tillbaka (Alzén & Burell 2005) är det särskilt under 1990-talet som vi ser hur kultursektorn i större utsträckning börjar väcka frågan om det industriella kulturarvets bevarande och skydd (se t.ex. SOU 1999:18; Alzén & Burell 2005; Borg 2003; Pettersson 2006; Riksantikvarieämbetet 2001). De genomgripande politiska, ekonomiska, kulturella och sociala förändringar som följde genom industrialismen lyfts fram som viktiga att utforska och dokumentera för att ”bidra till skapandet av dess kulturarv” (Fägerborg & Björklund 2002, s. 11).

Parallellt med de politiska diskussionerna om en nedläggning av Barsebäcks kärnkraftverk väckte nätverket ”Industrihistoriskt forum” tanken på att diskutera verkets kulturhistoriska aspekter genom ett seminarium (Regionmuseet Kristianstad och Industrihistoriskt Forum, 2003). Forumet, som består av representanter från myndigheter, organisationer och forskare med intresse för det industriella kulturarvet, arrangerade därför det nationella seminariet *Stort, fult, farligt. Vad är ett kulturarv?* Semi-

8. www.raa.se/cms/extern/kulturarv/modernt_kulturarv/det_moderna_samhallets_kulturarv.html (Sist hämtad 2008-09-12).

nariet, som hölls under två dagar 2001, samlade deltagare från museer, kulturmiljövården, universitet och högskola, samt politiker och näringsliv. Där diskuterades Barsebäcks kärnkraftverk ur ett kulturarvsperspektiv då verket kunde betraktas som en symbol för det komplexa och högteknologiska moderna samhället och de risker atomklyvning utsätter människor för (cf. Borg & Sannerstedt 2006; Fägerborg & Björklund 2002), omdebatterad både politiskt och ur ett riskperspektiv.

Inför planeringen av seminariet framkom det att flera av kulturmiljövårdens aktörer och representanter inte såg det som helt självklart att lyfta fram frågeställningen om kärnkraftverket och kulturarvet. Rapporten från seminariet framhåller att frågan om kärnkraftverket som ett kulturarv var provocerande för många inom sektorn, då det finns en gängse uppfattning att det är det gamla och estetiska som i första hand skall diskuteras utifrån kulturarvsperspektivet (Regionmuseet Kristianstad och Industrihistoriskt Forum 2003; se även Alzén & Burell 2005; Alzén & Hedrén 1998).

En viktig dimension som togs upp var huruvida kulturarvssektorn har den kompetens som krävs för att bevara de stora och ibland tekniskt komplicerade anläggningar som utgör en del av den svenska industriella uppbyggnaden (främst under 1900-talet). Även om kulturarvssektorn har en lång erfarenhet av och kunskap om bevarande av andra sorters lämningar, som kyrkobyggnader och fornminnen, saknar sektorn till viss del relevant erfarenhet och kunskap när det gäller stora och tekniskt avancerade verksamheter (Riksantikvarieämbetet 2001).[9]

Flera aktörer, såsom Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet i Stockholm och Tekniska museet i Stockholm, har efter seminariet arbetat vidare med frågan om kärnkraftverk som kulturarv. Arbetet har vidgats till att omfatta hela landet och ett arbete för att ta fram en nationell strategi avseende kärnkraftverk som kulturarv pågår. En del av detta arbete är att utvärdera vilka ekonomiska medel ett bevarande av stora komplexa anläggningar kräver och om det inom dagens kulturarvsarbete finns något utrymme för kostsamma bevarandeprogram. Alternativ till bevarande av själva byggnaderna, exempelvis i form av dokumentation genom intervjuer och fotografier, diskuterades vid seminariet *Stort, fult, farligt*.

Byggnadens funktion och på vilket sätt en byggnad har använts framstår för många inom kulturarvsektorn som väsentligt att dokumentera för att skapa förutsättningar för att kunna förmedla samtidens skeenden för eftervärlden (cf. Fägerborg & Björklund 2002). Som Fägerborg och Björk-

9. Som exempel kan nämnas att sektorn har större erfarenhet av att arbeta med traditionella byggnadsmaterial, men kunskaperna är inte lika omfattande vad avser bevarandet av det moderna samhällets material och teknologi, såsom kärnkraftsanläggningar.

lund skriver: ”En perspektivrik dokumentation som ger ett varierat och fylligt källmaterial är en god grund för kunskap och insikt, såväl idag som imorgon” (s. 7). De fortsätter: ”Dokumentation har således en fundamental betydelse i kulturarvsarbetet” (s. 8). Jämte vikten av en dokumentation av ritningar, arbetsbeskrivningar och annat arbetsmaterial från Barsebäcks kärnkraftverk betonade man också att låta kulturarv och platser fungera som forum för diskussioner och på så sätt skapa delaktighet i frågan om hur vår omgivning ska se ut. En av de intervjuade beskrev senare denna förändring inom sektorn från att endast se till byggnader till att inkludera både dåtidens och nutidens människor och hela miljöer i diskussionen kring kulturarv:

> *… att ta tillvara de kvaliteterna som finns och att samtidigt se det här som verksamhet och brukande som minst lika viktigt, som att husen bara står där och är liksom prydliga.*
>
> (Tjänsteman, statlig myndighet)

Valet av kärnkraftverket som diskussionsfall under *Stort, fult, farligt* fick senare efterspel i media då regeringens besked om nedläggning kom. En av deltagarna blev citerad i tidningen och även teve rapporterade om att ett bevarande av verket diskuterades av kulturvårds- och museisektorn.

Som ett led i diskussionen kom Regionmuseet i Kristianstad att inleda ett dokumentationsarbete ute på verket. Fokus för projektet var verket som arbetsplats och att belysa förutsättningarna för ett bevarande av både historia och miljö (Borg & Sannerstedt 2006). Resultaten pekar på ett stort samhällshistoriskt värde som ”symbol för en av efterkrigstidens mest omdebatterade samhällsfrågor” (s.81), men att verket även har ett teknikhistoriskt värde med sin avancerade teknik (Borg & Sannerstedt 2006).

Diskussionerna kring Barsebäcks kärnkraftverk började dock inte med avvecklingsfasen. Det utskjutande näset Barsebäckslandet, mellan Lommabukten och Lundåkrabukten i sydvästra Skåne, har varit föremål för olika planer och realiserande av energiproduktionsetableringar under flera decennier. I det följande avsnittet kommer vi därför att ge en historisk tillbakablick över hur energifrågorna har kommit och gått i Kävlinge kommun, där det nu nedlagda kärnkraftverket ligger. Som vi kommer att se längre fram i rapporten påverkas lokalsamhällets tankar och agerande kring hur deltagande kommer till uttryck genom dess historiska erfarenheter.

Uran, kol, gas och vind

Medan kärnkraftsreaktorerna generellt inte verkar ha uppfattats som störande för områdets invånare, har planerna på kolkraft, naturgas och vindkraft lett till att man lokalt gått samman för att söka göra sina röster hörda och påverka beslutsfattandet.[10] I det följande avsnittet lämnas översiktlig bakgrundsinformation om dels det realiserade etablerandet av kärnkraftverket Barsebäck, dels planerna på energiproduktion genom nyttjande av kol, gas och vind. Energifrågorna har i intervjuerna med de boende varit ett återkommande tema och vi återger här också de intervjuades perspektiv på dessa frågor.

Kärnkraften

I mitten av 1960-talet köpte Sydkraft mark av ägaren till Barsebäcks gods och fideikommiss[11] till ett pris av 9,5 miljoner kronor för att kunna bygga ett kraftverk på näset. Fyra år senare beställde Sydkraft Barsebäck 1 från Asea-Atom med en effekt på 570 MW och till en kostnad om knappt en miljard. Ett år senare, 1970, köpte Sydkraft ytterligare en reaktor från Asea-Atom (Barsebäck 2). Asea-Atom levererade förutom reaktorerna också hjälpsystem, bränsle och kontrollutrustning. Turbiner och generatorer levererades av Stal-Laval. Den första kärnreaktionen skedde i Barsebäck 1 i januari 1970 och några månader senare levererade Barsebäcksverket den första kärnkraftsproducerade elen. Sju år senare producerades den första elen i Barsebäck 2.

Anläggandet av ett kärnkraftverk på Barsebäckslandet under det tidiga 1970-talet mötte få protester. Kävlinge kommun har under åren varit positiv till verket och dess kärnkraftsverksamhet. Intervjuer med aktiva och pensionerade politiker och tjänstemän visar att de upplever att kommunen har tagit ett ansvar för den svenska energiproduktionen och att kommunen har bidragit till en bättre miljö genom att ha gett förutsättningar för producerandet av ren el. Samtidigt är man av uppfattningen att kommunen har bidragit till svensk välfärdsutveckling.[12]

---

10. Flera attitydundersökningar som gjorts av Demoskop på uppdrag av Barsebäcks Kraft visar ett stort stöd för kärnkraften. Flera av undersökningarna visade att mer än 90 procent av de närboende och invånare i övriga Skåne hade mycket eller ganska mycket förtroende för verket (Demoskop 2003; 2004) (se även www.barsebackkraft.net/files/Rapport_BKAB_03.pdf).

11. Beteckning på egendom som inte kan säljas utan måste gå i arv i en viss släkt.

12. SOM-undersökningarna (Samhälle, Opinion och Media-institutet vid Göteborgs universitet) som genomförs årligen visar att opinionen har svängt fram och tillbaka om huruvida svenskarna vill se en långsiktig kärnkraftsanvändning eller inte. Resultat från 2007 års SOM-mätning visar att förtroendet för kärnkraftsindustrin idag är mycket lågt. Det konstateras att förtroendet sjunkit med så mycket som 58 procent sedan 2004 (Holmberg 2008).

Intervjuer med boende tyder på att förhållandet mellan verket och lokalbefolkningen har uppfattats som konfliktfri. Man upplever kontakten med verket som öppen, att det har funnits möjlighet till dialog och att verket har lagt sig vinn om att stå på god fot med det omgivande närsamhället. Som en av cheferna på verket beskriver det lade företaget stora resurser på information och att man med de här insatserna har bidragit till att ge en positiv bild av verket. Utöver att verket till en grupp om 20 000 hushåll tre gånger per år har skickat en informationstidning fick hushållen från 1988 en almanacka hemskickad. Den ursprungliga tanken med almanackan var att hushållen hela tiden skulle ha information om säkerhet och evakuering vid en eventuell olycka.

Både tidigare och fortsatt anställda menar att det för verket har varit viktigt att skapa kontakter för att kunna ge allmänheten riktad information om verksamheten. Korvgrillning i samband med öppna hus har till exempel enligt deras erfarenheter gynnat en känsla av ömsesidigt förtroende mellan verket och lokalsamhället. De upplever också att Barsebäcksverkets ”platta” organisation har bidragit till att man har lyckats skapa en öppen hållning gentemot allmänheten. Det har också hänt att verket efter förfrågan kommit ut till lokalsamhällena för att informera om verksamheten.

Såväl intervjuade närboende som verksanställda upplever alltså att verket på ett bra sätt samverkat med de omgivande byarna Barsebäcks by, Barsebäcks Hamn och Vikhög. Den information som getts sedan verkets start upplevs som god och upplysande. Boende upplever att de på ett regelbundet sätt har blivit inbjudna till kärnkraftsanläggningen för visningar och informationstillfällen. Man har under åren känt sig trygg med verket och det har funnits en tilltro till verkets tekniska kompetens och det säkerhetsarbete som bedrivs där:

> *Det är aldrig någon som har trott att det skulle hända något, det tror jag inte. Jag kan säga också att, att detta skulle vara världens säkraste, det är ingen annan som har en sån fiberanläggning som den här. --- Man har gjort mycket för säkerheten. För att dom skulle kunna fortsätta köra.*
>
> (Boende, närområdet)

Flera av de intervjuade säger att de aldrig skulle ha flyttat till området om de känt en osäkerhet eller rädsla för kärnkraften, men att deras inställning till en början kanske var mer neutral till att i efterhand ha blivit mer positiv. Verket har också återkommande hållit öppna hus för att visa anläggningen för intresserade och i anslutning till den uppfördes en expobyggnad med en permanent utställning om verket, dess verksamhet och den

historiska utvecklingen. En av de intervjuade berättar att han hade besök av bekanta från Danmark och att de gärna ville komma in och besöka verket. Informanten ringde till verket för att höra om det kunde vara möjligt att ordna en visning för dem. En annan berättar att när de flyttade till området blev de uppringda av verket och inbjudna att komma och besöka anläggningen:

> *De kontaktade oss och bad oss, frågade om inte vi ville komma dit och se vad de gjorde för någonting. Så vi åkte dit … visade oss allting egentligen, in i reaktorhallen, vi fick såna där måndräkter på oss att springa omkring där och de bjöd på smörgåstårta …*
>
> (Boende, närområdet)

Utöver att Barsebäcks kärnkraftverk vinnlagt sig om att informera invånarna om verksamheten har man från verkets sida också stött lokalsamhället på andra sätt genom att sponsra olika lokala aktiviteter som midsommarfirande. Boende i Barsebäcks Hamn och även anställda på verket berättar om hur verket skött de badbryggor som finns på stranden i byn i Hamnen. På hösten har personal från verket kommit för att ta upp bryggorna, underhålla och förvara dem under vintern, för att sedan på våren lägga ut dem på badplatsen igen. Barsebäcks Hamn saknade vid anläggandet av kärnkraftverket kommunalt vatten, men fick kommunala vattenledningar i samband med verkets uppförande. Enligt en av de intervjuade betydde detta ”jättemycket för dom som bodde här då. Det var en stor grej, det var en servicegrej”.[13]

Lokalt har det med andra ord funnits ett positivt intresse för Barsebäcks kärnkraftverk. Det är därför inte överraskande att frågan om nedläggning har bemötts med misstro och besvikelse.

Inom Kävlinge kommun har nedläggningsfrågan i begränsad utsträckning föranlett arbete utöver de sedvanliga ärendena och remissförfarandena kring anläggningens verksamhet. Kommunens tjänstemän säger att de därför inte har varit direkt berörda av frågan i sitt arbete. Både politiker och tjänstemän är ense om att kommunen inte blev tillfrågad när det gällde nedläggningen av kärnkraftverket. Arbetet kring de besluten har skett helt bland de nationella politikerna i landet. Kommunledningen har försökt påverka regeringen och nationella politiker, men har inte känt att

13. Som en del i organisationen kring kärnkraftverket har det funnits en säkerhetsnämnd där politiska representanter från kommunen kontinuerligt har fått information från verket. Informationen har berört dels den löpande driften dels information om problem och driftstopp. Verket har även förevisats för nämnden. Till säkerhetsnämnden har också danska politiker och statstjänstemän blivit inbjudna att ha en representant, vilket delvis var en respons på den negativa danska inställningen till verket. Genom att vara informerad hoppades nämnden att verkets säkerhetsarbete skulle bli synligt även för danska intressen.

kommunens inställning varit relevant för de nationella besluten. De intervjuade som varit för en nedläggning har inte agerat, eftersom deras åsikt överensstämt med de nationella politiker som drivit frågan. Enstaka av de intervjuade i studien säger att det är acceptabelt att ett nedläggningsbeslut är en nationell angelägenhet där hänsyn till kommunens inställning inte lyfts fram. Avvecklingsprocessen gör däremot att även tjänstemän får ärenden om verket på sitt bord, vilket bland annat gäller miljöprövning i Miljödomstolen. I den processen kan kommunen uttala sig. Där känner man även att andra aktörer har intagit en liknande inställning som kommunen. Det handlar i första hand om att kommunen vill påskynda avvecklingen och man framhåller att det inte finns några tekniska eller säkerhetsmässiga anledningar att dra ut på processen.

Detsamma gäller frågan om verket är att se som ett kulturarv. Kommunrepresentanter menar att de inte har kontaktats för att diskutera den frågan och utifrån ett kommunalt perspektiv är det en ickefråga. Ett bevarande av hela det nuvarande kärnkraftverket är inte en åsikt kommunen framför. Istället finns en vilja att använda marken till bostäder, då kommunen har mycket lite mark kvar att upplåta åt boende. Kuststräckan där verket ligger är en av de få kvarvarande platser som skulle kunna exploateras för bostäder även om kommunen inte äger marken. I sitt arbete med en ny översiktsplan tydliggörs kommunens inställning (som tidigare nämnts) att platsen efter verkets avveckling inte ska användas för kraftproduktion. Idag medger kommunens översiktsplan att marken används till kärnbaserad energiproduktion. Finns det ingen kärnkraftsproduktion på platsen finns det andra planer att söka verkställa, något som framgår av ett projekt som pågått under samma period som diskussionerna om nedläggningen. Projektet har genomförts genom att politiker haft möten med medborgare på olika platser i kommunen för att höra hur de vill att kommunen skall se ut om några år. ”Kävlinge kommun – med segel mot framtiden” heter kommunens vision för år 2014 (Kävlinge kommun, 2008a). Den ska också ligga till grund för kommunens arbete med översiktsplanen, som pågår 2008–2009. Under dessa möten har frågor som rör exempelvis trafik och skola diskuterats med medborgarna. Politikerna framhåller att det är väsentligt att ha en dialog med medborgarna för att kunna fatta hållbara beslut. De benämner arbetet som tvärpolitiskt. Kommunen säger att målet är att bygga en stark ”lagkänsla” genom olika former av dialog. Det övergripande målet för visionsprojektet är att bli en ”bättre, attraktivare och mer medborgarengagerad kommun”, som står rustad inför framtidens utmaningar. I foldern om kommunens visionsprojekt finns texter som beskriver hur det skulle kunna vara i kommunen i framtiden.

Ett av inslagen är från en plats som kallas Barsebäck Sjöstad där vi får en beskrivning av hur området kring dagens kärnkraftverk skulle kunna se ut:

> *Flera besöksgrupper finns på platsen för att ta del av de planer som presenteras för omvandling av det gamla kärnkraftsområdet. Kommunens planarkitekt berättar om hur området kommer att utvecklas: 'Vi har tänkt oss ett kustsamhälle som växer fram kring en offentlig kaj, kantad med restauranger och butiker. Fullt utbyggd kommer denna 'Öresundskustens pärla' att ha plats för runt 3000 invånare. Vi tänker oss en tät boendemiljö med attraktiva bostäder som blandas med högklassiga kontorslokaler och konferensanläggningar.' I närheten ser vi de fyra reaktorerna vid världens modernaste kärnkraftverk som försörjer en stor del av Öresundsregionen med miljövänlig el och värme. 'För att smidigt kunna ta sig till platsen planerar vi för spårbunden trafik som ska gå från Kävlinge tätort till Barsebäck Sjöstad. Spår planeras även längs kustlinjen både i nord- och sydlig riktning.'*
>
> (Kävlinge kommun, 2008a) [14]

Även om visionen utgör ett diskussionsunderlag speglar den något av kommunens inställning i avvecklingsfrågan och hur den ställer sig till hur marken där kärnkraftverket idag ligger ska användas i framtiden. Vi ser av citatet att kommunen planerar för bostadsbyggande och att de kan tänka sig en omstart av kärnkraftverket. I det pågående arbetet med översiktsplanen redogör kommunen för att den verkar för att området ska saneras och därefter bebyggas med bostäder. I dokumenten som är bas för samrådsprocessen rörande översiktsplanen hävdar kommunen också att de boende i området och kommunen är överens om att en omvandling av området till exempelvis en vindkraftspark inte är välkommen (Kävlinge kommun, 2008b).

Kol och gas

Flygfoton över Barsebäcks kärnkraftverk visar att det finns fyra tomter vid sidan om de två kärnreaktoranläggningarna som var vikta för byggandet av fler energiproducerande anläggningar vid sidan om Barsebäck 1 och 2. Mot den senare delen av 1980-talet introducerade Sydkraft sina planer på ytterligare anläggningar. Till en början skulle en försöksanläggning uppföras för kolförgasning, vilken sedan skulle följas av en permanent natur-

14. "Kävlinge kommun – med segel mot framtiden", sist hämtad: 2008-06-06, www.kavlinge.se.

gasanläggning. När planerna blev kända började de lokala invånarna att engagera sig för att stoppa uppförandet, då man upplevde att en kolkraftsbaserad energiproduktion skulle komma att medföra väsentliga nackdelar för Barsebäckslandets invånare. Utsläpp och fler och tyngre transporter, som skulle medföra en nedsmutsning av området, är argument som fördes fram i intervjuerna. Mängden kol som skulle behöva transporteras till den planerade anläggningen gjorde att projektägaren började tala om att bygga en så kallad djuphamn för att kunna ta emot större fartyg. De tre byarna Barsebäck, Barsebäcks Hamn och Vikhög samlade sig för att skapa opinion i frågan. Enskilda och kollektiva skrivelser skickades till bland annat dåvarande statsminister Ingvar Carlsson, och de kommunala politikerna uppvaktades i frågan. Samrådsmöten bevakades och vid vilka boende närvarade. Som citatet visar upplevde de sig som pålästa och insatta:

> *… så bildade vi ganska genast grupper, nån slags aktionsgrupp så att säga, det låter så militant när man säger, vi var inte särskilt militanta men vi tog reda på rätt mycket. Vi samlade rätt mycket kunniga människor runt om oss.––––… sen drog vi igång en namninsamling, så fick vi 10 000 namn och så lämnade vi det till kommunen.*
>
> (Boende, närområdet)

> *… på den tiden var det ju så att kommunen hade ju vetorätt.––– Och då, ja, då gällde det liksom att dom vi skulle påverka mest, det var ju inte Sydkraft, utan det var ju kommunen. Politikerna. Men politikerna, de var nog ganska ljumma... såg mer till att det var pengar och arbetstillfällen och sånt. Medan vi såg byns undergång.*
>
> (Boende, närområdet)

I jämförelse med upplevelsen att kärnkraften var ren och tyst tolkades kolkraften av invånare och senare också kommunrepresentanter som oren och bullrig, då den skulle komma att kräva många och omfattande transporter till Barsebäcksnäset:

> *Det handlade ju inte om småsaker, det handlade ju om tusentals ton. Utsläppen på motorvägen var något ton. Bara askan! Vi räknade på askan, det skulle vara drygt femhundratusen ton om året! ...[för att kompensera för kärnkraften i Sverige] då behöver vi drygt 30 miljoner ton kol.*
>
> (Boende, närområdet)

> *Vi såg ju framför oss hur infrastrukturen skulle ändras väldigt radikalt. Det skulle utgöra, föreställde vi oss, det hade vi säkert alldeles rätt i, ett mycket brutalt inslag kan man säga i vår närmiljö… och vi befarade faktiskt att det här inte skulle vara en duglig bostadsmiljö längre…*
>
> (Boende, närområdet)

För de närboende var alltså frågan om kolkraftsproducerad energi laddad och något som man överhuvudtaget inte ville ha i sin omgivning.

Vind

I slutet av 1990-talet lanserade vindkraftföretaget Enron Wind planer på att anlägga en vindkraftpark omfattande trettio vindkraftverk som skulle lokaliseras i havet 6 till 9 kilometer från kusten. Projektet kom att skjutas upp och år 2001 övertogs planerna av företaget Airicole. Planerna på att bygga en vindkraftspark i havet utanför Barsebäck kom i likhet med kolkraftverksplanerna att möta motstånd. Förutom att Kävlinge kommun var negativ till planerna motsatte sig även många närboende en havsbaserad anläggning. Genom enkäter, namninsamlingar och samverkan organiserade sig de boende mot de trettio planerade vindkraftverken. Samlande för argumenten mot en vindkraftspark i bukten var att landskapet skulle förfulas på ett för de boende icke önskvärt sätt. Att den dessutom inte skulle kunna byggas utan statliga subventioner var också något som motståndarna förde fram i sin argumentering och att det därmed inte kunde ses som ekonomiskt försvarbart med ett vindkraftsanläggning.

Uppfattningar om platsen

Politiker och tjänstemän

Kommunen har under kärnkraftverkets drift varit positivt inställd till det. Några av de intervjuade politikerna och tjänstemännen säger att kärnkraften är en ren energikälla och uppfattar kärnkraftverket som rent och prydligt. I intervjuer med politiker säger de att kommunen genom verket bidragit till en säker och ren energiproduktion i landet. Samtidigt uttrycker några av dem att de har känt en oro för tekniken bakom kärnkraften och inför verkets närvaro i området. Dagens politiska majoritet[15] säger att de har varit positiva till verket och dess produktion. Av de politi-

15. Kommunvalet 2006 innebar ett majoritetsskifte i Kävlinge kommun. Socialdemokraterna lämnade då plats för en koalition med bland andra moderaterna.

Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist.

ker som intervjuats är det några som säger sig ha varit tveksamma till verket och kärnkraften, men de har sällan gjort sin röst hörd. Det gäller inte bara inom politiken utan också inom den naturorienterade förening som finns i området. De intervjuade upplever att även flertalet av kommunens invånare haft en positiv attityd till kärnkraftverket. Genom kärnkraftverkets närvaro har kommunen fått en plats på kartan och blivit något av ett varumärke.[16]

Sammantaget säger de intervjuade politikerna och tjänstemännen att Barsebäck är en del av den svenska kärnkraftsutvecklingen och historien, men att detta inte gör det självklart att bevara byggnaden som ett kulturarvsmonument. Kommunens hållning, att verket ska avvecklas så snabbt som möjligt för att kunna ge plats åt bostäder, betyder dock inte att tankar om att delvis bevara kärnkraftverket har uteslutits. Idéer om att göra om delar av de befintliga byggnaderna till bostäder eller center för energiinformation nämns som alternativ till verket och paralleller dras också till andra städer där industrianläggningar har kunnat omvandlas till andra funktioner, såsom boende. Kommunens representanter menar att platsen bör få en ny funktion och eftersom infrastrukturen finns och området är svårt att helt återställa till sitt ursprung ser man bostäder som en rimlig funktion. Men även möjligheten att få tillbaka ett vackert kustlandskap ses som viktigt.

16. I sammanhanget nämns även golfbanan som viktig för orten och att många känner till kommunen.

Boende

De boende delar uppfattningen att platsen där Barsebäcksverket ligger är vacker och har ett attraktivt kustläge med utsikt över sundet och mot Danmark. Överlag är de intervjuade överens om att området är värdefullt från natur- och rekreationssynpunkt. Havet, utsikten och den fria sikten är alla aspekter som många av de intervjuade framhåller.

Intervjuresultaten visar att de boende verkar ha upphört att ”se” verket. De säger också att de sällan väljer att befinna sig i dess omedelbara närhet. Verket uppfattas som något av ett ”förbjudet område” så länge som det bedrivs industriell verksamhet där.

> *Alltså, det är en rätt sluten värld, även för oss som är där. Jag kör ner ibland när man plockar blommor och så. Så det är liksom, ja, höll jag på att säga, man ser det inte. Det gör man ju, men man märker inte av det så mycket. Det bara finns där och när man närmar sig själva området så är det ju liksom avspärrat och ligger så långt in bakom stängslen, så man berörs inte så mycket av det. Det enda är ju, som när man är ute och går här i markerna, man går under dom där högspänningsledningarna … det är ju lite obehagligt för då hör man ju hur det, liksom sssssss. Det är så läbbigt det, jag säger, 'kom nu så går vi fort härifrån'.*
>
> (Boende, närområdet)

Ett återställande av området utgjorde det mest önskvärda alternativet när vi frågade boende hur de föreställde sig platsens framtid. Medan en majoritet menar att verket förfular landskapet säger flera att de ”inte ser verket”. Verket har sjunkit in i landskapet.

De intervjuade är alltså så vana vid verkets existens i landskapet att de inte längre tänker på det och därmed heller inte ”ser” det. Liknande resultat fick den franska socialantropologen Francoise Zonabend i sin studie av kärnkraftverket Le Hague i Frankrike. Hon kunde notera att de boende hade olika förhållningsstrategier till kärnkraftverkets närvaro i landskapet. Något som förvånade Zonabend var att när hon frågade de boende vad de tyckte om kärnkraftverket fick hon svar som antydde att de inte kändes vid att det faktiskt fanns en kärnkraftsindustri i deras omedelbara närhet (Zonabend 1993). Detta tolkade hon som ett sätt för de boende att hantera den risk som kärnkraftverket medförde för lokalsamhället. Genom att förneka dess existens förnekades också att man utsatte sig för de risker som verksamheten skulle medföra för invånarna i händelse av en kärnkraftsolycka.

Foto: Petra Adolfsson

Om vi återvänder till Barsebäcksnäset så är platsen och landskapet viktiga för de närboende ur rekreationssynpunkt. Även om flera av de intervjuade säger att de ser det som tänkbart att använda marken för bostäder är detta i så fall något som måste ske i samklang med landskapets småskaliga karaktär. Inga stora komplex, utan enskilda eller flerbostadshus med begränsad höjd framhålls som ett önskvärt scenario om bebyggelse måste ske. Många vill att området ska öppnas för fritid och rekreation och att det får tillbaka sin ursprungliga karaktär med strandängar, åkermark och närhet till bad, strand och det naturliv som platsen erbjöd med sina våtmarker och fågelliv innan verket byggdes. Detta innebär att man vill att anläggningen rivs och att det inte längre bör finnas några rester eller spår kvar från tiden för kärnkraftsproduktionen. De intervjuade säger att invånarna skall kunna njuta av de rekreationsmöjligheter som man ser platsen kunna erbjuda då verket inte längre finns där. Att få landskapet åter och att inte längre ha verket som en barriär för promenader längs stranden är återkommande uppfattningar om hur platsen borde formas när avställningsverksamheten upphört, verket är nedplockat och strålningen upphört.[17]

17. Även om det inte förekommer någon atomklyvning tar det ett antal år innan den strålning som byggnaderna och marken avger har klingat av. Strålningen minskar när verket är nedplockat. Avställningsverksamheten beräknas vara avklarad år 2028.

Och kulturarvsfrågan?

I regeringens beslut om nedläggning av kärnkraftverket i Barsebäck finns inga detaljerade krav på bevarande. Eftersom verket inte är statligt ägt har kulturarvssektorns olika myndigheter (såsom Riksantikvarieämbetet, Landsarkivet, Länsstyrelsen) begränsade möjligheter att ställa krav på en dokumentation av verksamheten. Eftersom det inte finns några ekonomiska medel avsatta inom ramen för avvecklandet finns det begränsade resurser för verket att bedriva arbete avseende kulturarvsfrågan.[18]

Plats och *funktion* får inledningsvis sammanfatta hur olika aktörer och berörda uppfattar kärnkraftverket och den verksamhet som har bedrivits där, något som inverkar på frågan om Barsebäcksverket är att se som ett kulturarv. En majoritet av de intervjuade, såväl boende som politiker, tjänstemän och verksanställda, säger att verket nog är att betrakta som ett kulturarv, men att det inte nödvändigtvis behöver stå kvar som ett monument. Flera håller med om att Barsebäcks kärnkraftverk kanske är att betrakta som en symbol för välfärdssamhällets framväxt, men att detta inte är skäl nog för ett bevarande. Flera av de intervjuade menar att ”det finns andra kärnkraftverk att bevara i så fall”. *Om* delar av anläggningen skall bevaras anser man i så fall att det som bevaras ges en ny funktion, exempelvis för boende eller som utställningshall för energifrågor. Platsen och dess funktion är av central betydelse för både närboende, de som bor längre ifrån och kommunrepresentanter. Hur marken skall nyttjas och när en sådan övergång till en annan funktion kan ske är en viktig fråga. Verket har haft sin funktion som producent av ”ren” el, men att det ska stå kvar utan drift är inget alternativ.

Uppfattningar om huruvida verket är ett kulturarv som är värt att bevara formas, som vi såg tidigare, av både estetiska och immateriella överväganden. Flera boende menar att verket är så fult och skämmande för platsen och landskapet att byggnaderna helst av allt bör rivas och det så fort som möjligt. Om något borde bevaras är det verkets profil, vilket bidragit till att det från både hav och land fått karaktären av ett landmärke. Några säger att de inte kan förstå hur det skulle kunna ses som ett kulturarv. Andra menar att det olyckliga beslutet att lägga ner verket gör att det inte är värt att bevara som ett kulturarv, då det skulle vara att befästa ett dåligt politiskt beslutsfattande. En fråga som de däremot gärna skulle få besvarad är varför kärnkraftverket kom att byggas just där. Barsebäcks läge i en storstadsregion ser de som något som borde ha avskräckt planerna på att anlägga ett kärn-

18. En väsentlig fråga när det gäller nedläggning, avveckling och bevarande av kärnkraftverk är också den rad av lagar som styr området. Jämte Miljöbalken, Kulturminneslagen och andra tillämpliga lagar finns också Avvecklingslagen som anger hur avvecklingsprocessen av kärnkraftverk ska ske.

kraftverk just där. Anledningen till placeringen är alltså något som flera av de intervjuade lokalinvånarna gärna vill få förklarad. Andra aspekter som lyfts fram är att ”kulturarvet, det är byn och dess byggnader”. Vi kommer strax att se att invånarna värderar de sociala relationerna högt. Detta kommer till uttryck i de mötesplatser som bylivet erbjuder. Däri ingår inte kärnkraftverket, som istället är något som finns vid sidan om. Det är avskilt från samhället, både i dess egenskap av att ligga lite avsides från byarna i landskapet, men också genom att invånarna inte ”ser” verket.

Verkspersonalens perspektiv på anläggningen stod i fokus för den studie som genomfördes av Regionmuseet i Kristianstad. I studiens rapport kan vi läsa att för personalen symboliserade verket i första hand deras yrkesliv. Arbetsplatsen var uppskattad och personalen pratar om en särskild ”anda” som fanns ute på verket med hög trivsel, fin gemenskap och nära mellan de beslutsfattande nivåerna och golvet (Borg & Sannerstedt 2006).

Inom ramen för projektet *Delaktighetens landskap* har ett mindre antal intervjuer genomförts med personalen ute på verket. Intervjuerna visar att verkspersonalen är positiv till att verksamheten bevaras på något sätt. Fotografier och byggritningar ser man som det bästa sättet att föra detta kulturarv vidare, istället för att bevara byggnaderna eller delar av dem *in situ*.

Fram träder uppfattningar som dels berör det mer personliga och arbetsplatsen som plats för relationer, dels kärnkraftverket som en del av sin tid, såväl historiskt som samtida:

> *… jag tycker också att man ska kunna berätta för folk längre fram hur processen gick till, hur man tillverkade, alltså, ungefär som vi berättar för våra besökare nu hur det går till att tillverka elen här. Och sen är det ju kul, det här med kulturarvet, liksom att bevara röster härifrån, precis som man har gjort filmer om de som jobbade på chokladfabriken och Abba, rensade fisk för Abba och lite så. Det är ju kul för eftervärlden att bevara. Särskilt om det förändras mycket så har ju kommande generationer svårt att ta till sig, 'nej men var det verkligen så'? Alltså, nu är det inte så, men tänk om 50 år sitter och tänker, 'nej, men gud, tänk att de tyckte att, trodde att strålning var farligt, så primitivt. Nu blir det inte så för att man vet ju att det är farligt men, alltså, så. Eller tänk att de höll på med sånt, gud, det var ju jättefarligt och sen så har man kanske inte strålning längre. Ungefär som med asbest, man vet ju inte om 50 år. Fast å andra sidan så, debatten ser ju likadan ut idag, det är samma frågor om kärnkraften idag som det var för 20 år sen. Det har ju inte ändrat sig. Eller 30 år sen.*
>
> (Anställd, Barsebäcks kärnkraftverk)

I: Vad tänker du om den här diskussionen om att göra något sorts kulturarv?
R: Det är ju jättekul tycker jag. Fast jag, har man jobbat på en arbetsplats, eller, jobbat i ett företag, börjat liksom, i ett kraftföretag som 23-åring och sitter kvar till pensionen och även om jag går lite tidigare, och jobbat på kärnkraftverket den mesta tiden egentligen, det är väl kul att ha jobbat på en arbetsplats som blir så uppmärksammad. Det är ju en del av det, att det har varit roligt att jobba här därför att, det är ju väldigt uppmärksammat. Och hela energifrågan är ju jätteviktig.

(Anställd, Barsebäcks kärnkraftverk)

De intervjuade säger vidare att verkets specifika kulturarv utgörs av dess tekniktillämpning, eftersom det var en högteknologisk anläggning med avsevärd riskbild. Att kärnklyvningen har medfört särskilda arbetssätt, benämnt i intervjuerna som ”självkontroll” och ”självutveckling” av verkets arbete och rutiner för att säkra sig mot risken att olyckor skulle uppstå, det är en del av det kulturarv som de gärna ser dokumenteras. I detta ser vi också bilden av Sverige som pionjär för industriell utveckling och en stark framtidstro, något man ställer mot dagens mer osäkra energibild.

En tänker kring kulturarv så här:

… när jag tänker kulturarv och jag tänker på mitt hem så tänker jag mitt kulturarv hemma är liksom att, där sitter jag med en och annan ekmöbel och tavlor, jättebreda ramar fastän jag egentligen inte, jag skulle aldrig ha köpt det själv. Men det kommer från mina föräldrar och jag kan bara inte göra mig av med det för det är en länk bakåt. Det är liksom mitt personliga kulturarv. Men jag menar, jag har inte samma förhållande till min arbetsplats. När jag kommer hem så kommer jag väl att glömma det rätt så fort. --- Oavsett om kärnkraften blir en parentes eller om det blir en fortsättning, att komma ihåg den här epoken och vad Barsebäck betydde som symbol och vad det, hur det påverkade politiken, hur debatten gick och hur det delade liksom egentligen folket i två lika delar… Och hur det har bidragit till liksom till, alltså, vår produkt, man får inte glömma att vi har en produkt också, vi har inte bara avfall. Hur det har bidragit till välfärden, inte bara vi utan all eltillverkning. Ett bekvämt, ja, ett bekvämt samhälle. Varmt och gott och vi har fler elapparater, vad man än kan tycka om det. Sen

är det klart att jag tror ju inte mycket på att man skulle bevara bygganden så att man kunde gå in och kolla hur det gick till och så även om det hade varit kul. Det är inte lika, det kostar lite mer än att bevara en mölla.

Några anställda pratar om att det under verkets aktiva tid kändes som att de bidrog till något bra genom att de var med och producerade en ren och miljövänlig energi. Samtidigt kan verkets ifrågasatta funktion också ha bidragit till en tung arbetsbörda och en känsla av ofrihet. Trots detta har de ändå valt att fortsätta sin yrkesbana där:

Vad jag kommer att tänka i framtiden när jag kör förbi här? Alltså, så länge byggnaderna är kvar, de kommer ju vara kvar länge … jag vet inte riktigt hur jag kommer att tänka i fortsättningen men alltså, det har ju varit både bra och dåliga dagar här --- Alltså, när man jobbar mycket och det var så man knappt orkade ha fritid utan man jobbade och jobbade, hade besökare och man kämpade. Och det blev för mycket jobb så kunde, ja, man brukade skoja då, jag brukade säga att jag hade frigång. När jag gick hem. För det var som ett fängelse, man gick utanför taggtråden. Sen, ibland så trivs man ju jättebra --- Alltså, det är blandande känslor, det har varit upp och ner. Nej, jag kommer nog inte känna något, alltså, jag kommer inte tänka, uh, det hemska stället där jag jobbade och jag kommer inte heller bli vemodig och tänka, liksom 'oj, vilken lycklig tid', för liksom, man har ett privatliv också. Men den dag byggnaderna är borta, om jag lever då, så kommer jag ju och tycka, va konstigt. Det är helt utplånat. Mitt liv, 20 år av mitt liv.

(Anställd, Barsebäcks kärnkraftverk)

Att verket framförallt har varit en plats för relationer är kanske en viktig aspekt att diskutera när det gäller kulturarvsfrågan. Genom att vara en del av ett företag etableras relationer inte bara med kollegor utan också med det omgivande samhället och samarbetspartners. Som Borg och Sannerstedt visar i sin studie (2006) framstår arbetsplatsens klimat som något som uppskattas och ses som ett positivt värde.

Bara en sån sak som att, här, det tänkte jag på när jag anställdes, att alla hälsar. Så fort du möter någon så säger man hej.

(Anställd, Barsebäcks kärnkraftverk)

Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist.

Bilder av det lokala

Inom ramen för projektet delades sex engångskameror ut under våren och sommaren 2007 till boende i de tre byarna Barsebäck, Barsebäcks Hamn och Vikhög. Syftet var att med hjälp av kollaborativ fotografering undersöka hur de såg på sin lokala omgivning med hjälp av informanternas mer interaktiva deltagande. Efter att informanterna hade fotograferat de motiv i sin omgivning som de upplevde som något positivt eller negativt skickades kamerorna till projektmedarbetaren för framkallning. Uppföljande intervjuer genomfördes därefter med informanterna, med fotografierna som associativ bas för samtal och diskussion avseende valet av motiv. För varje by valdes två hushåll enligt fördelningen en man och en kvinna.[19]

En kategorisering av motiven, och informanternas beskrivning av varför de valde att fotografera sina olika motiv, ger oss generellt två kategorier eller grupperingar: *individens relation med andra* och *individens plats i och relation med omgivningen och landskapet*. Den senare grupperingen av motiv tenderar att påverkas av om man bor med havet eller jordbruksmarker i blickfånget. Alla informanter har i sina fotografier motiv som handlar om byn och det sociala liv som företas med den egna familjen och med grannar.

19. I ett av fallen kom även maken att vara med under delar av den efterföljande fotointervjun.

Landskapets mötesplatser

Alla fotografer hade avbildat olika former av samvaro med sin familj eller sina grannar. Detta var också något de pratade om under de uppföljande intervjuerna. I alla byar finns det lokala mötesplatser man värnar om, som exempelvis den lokala puben, hamnen eller badplatsen. Mötesplatserna finns alltså både utomhus och inomhus och man möts genom de olika relationer man har med varandra. Barnfamiljerna träffas på lekplatsen, ”båtfolket” möts i hamnen, bastubadarna i byns bastu, och sommartid möts sommar- och åretruntboende på badplatsen. Eller så möter man varandra på kvällspromenaden vid havet. Ett annat viktigt forum och incitament för möten är byalagen som anordnar olika aktiviteter under året. Informanterna berättade via sina bilder om midsommarfirandet, påskens äggrullning (i en av byarna samlas invånarna för att i en backe tävla om vems ägg som rullar längst) och andra aktiviteter under årets olika årstider.

Byn och bylivet är alltså samlande för byggandet av gemenskapen med varandra, men viktig är också platsen och byn som en förmedlare och utgångspunkt för informanternas relationer till landskapet. Här spelar den lokala historien en viktig roll för det kulturarv som informanterna förknippar med byarna. Både Barsebäcks Hamn och Vikhög är belägna i direkt anslutning till havet. Båda är fiskelägen med en historia, där särskilt Hamnen har en bebyggelse som vittnar om att det varit en fiskeby.

De intervjuade säger att den jordbruksverksamhet som än idag lever vidare på Barsebäcks gods och herresäte också är en viktig del av det kulturarv som präglar området. Det handlar om godsets brukande av marken och att flera generationer av Barsebäcks bys invånare på olika sätt varit knutna till herresätet. En annan aspekt som nämns är att kärnkraftverket inte kunde ha byggts om inte marken hade sålts av greve Ian Hamilton, som vid försäljningen år 1965 var innehavare av Barsebäcks fideikommiss. Utöver godset långa historia (med anor tillbaka till 1200-talet) så har det även haft en roll att spela i traktens energiproducerande historia.

Det öppna landskapet och havet

Skånekusten karaktäriseras huvudsakligen av ett öppet landskap med vidsträckta vyer och en förhållandevis fri sikt. Alla informanter lyfter fram dessa aspekter som betydelsefulla för landskapet och för dem själva. Vattnet och havet utgör viktiga delar av landskapet och flera av informanterna ger via sina berättelser och fotografier bilden av hur de har en personlig relation till havet:

Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

> *Vatten är lugnande. Havet blir som en person, 'hur mår du idag då?'. Ett personifierande av havet. Om det är kavlugnt, 'jaha, en vilodag idag'.*

Relationen till eller med havet handlar också om vikten av variation. Landskapet visar ständigt nya sidor:

> *Vinden, vågorna, allt sammantaget. En dag är aldrig den andra lik. På ett sådant här ställe. Plötsligt märker man att jaha det är väldigt lågt vatten idag och då kommer dom stenarna upp där borta och plötsligt så är det något man upptäcker. Det finns alltid något att upptäcka.*

Gränsen mellan inne och ute är flytande. Detta gäller särskilt sommartid då informanterna företar sig olika sommartypiska aktiviteter som exempelvis bad och grillning. Men även under höst och vinter sammanbinds landskapet med livet innanför hemmets väggar. Genom att kunna se ut genom sina fönster och ta till sig landskapet och den skönhet och frihet som man förknippar med framförallt havet bibehåller informanterna aktivt känslan av att de är en del av landskapet utanför det egna huset. Det handlar inte bara om att vara *i* landskapet utan också om att *se* landskapet, att känna sig nära det liv som framlevs genom att se sig som en del av landskapet och det vilda naturliv som finns nära inpå byarna. Härigenom

får informanternas tal om småskalighet som något att söka bevara en betydelse. Det småskaliga hjälper dem att värna sin relation med omgivningen och det rekreationsvärde som havslandskapet upplevs bidra med. De säger att den fria sikten som landskapet lämnar dem ger dem en känsla av frihet. Den småskaliga bebyggelsen hjälper till att bibehålla ett öppet landskap utan barriärer och de känner att de är en del av den lokala omgivningen.

En intressant fråga gäller hur fotograferna förhåller sig till kärnkraftverket. En av de sex fotograferna lyfter fram verket i landskapet som något positivt genom att avbilda anläggningen i solnedgången och säger:

> *Verket i solnedgången. Många, många bilder med verket i mina album. Lyser upp det som riktig energikälla. En trist historia. Undrar om det skulle kunna väckas till liv igen? --- Gärna en återstart, en triumf. När det finns en sån fin infrastruktur. Vilken annan energi skulle inte bli dyrare än att rusta upp det här?*

Här ser vi att det har funnits en tilltro till verket och att man som en del av det omgivande lokalsamhället har medverkat till producerandet av ”ren energi”. Det framkommer också att det skett en omförhandling av den symbolik som de förknippat med verkets närvaro i landskapet:

> *Verket… för mig har det inte symboliserat oro. Symboliserat trygghet och teknik, utveckling och kompetens, det tycker jag att det stått för. Och försörjning. Nu tänker jag när det dyker upp istället, ’vad ska vi ha istället?’ Vad är alternativet. Ställverket, ’vad är det som surrar här, vad pratar det för språk, är det kolkraft från Tyskland eller?’. Vi vet inte så mycket nu egentligen. --- Det har stått för mig hela tiden, ett jäkla säkert kraftverk --- här har man ju informerats…*

Det finns en sorts ambivalens hos fotograferna gällande verket. Medan informanterna å ena sidan är förhållandevis ense om att verket innan nedläggningen var något bra (genom att det producerade ren och tyst energi och att kommunen vunnit på dess placering i regionen), så är man å andra sidan av uppfattningen att det inte passar in i landskapet och att det är störande för landskapet. Konstruktionen bryter av landskapet och den frihet som landskapets karaktär ger betraktaren. En person sa: ”För skåningen är det viktigt att kunna se, att ha vida vyer utan avbrott.” En väljer att visa verkets kontrasterande estetik genom två olika motiv:

> *… den här stora kolossen som jag tycker ligger fel [kärnkraftverket] … det är ju motsatsen till denna bild, de togs samtidigt. Här är fint och den andra är mindre bra. --- det [kärnkraftverket] passar inte in i vår omgivning. Här ska folk bo! Och njuta och leva och ha det bra …*

En annan av informanterna säger att hon vänder kärnkraftverket ryggen och istället väljer havet och åkrarna. Det är för henne en sammanfattande bild som hon ville fotografera men som aldrig blev av:

> *Återkommer jag till. Ser så långt, ser hav och åkrar. Känns lite som vildmark. Tyst … Man gick där, ibland med barnen … "tysta nu och lyssna". --- Ser hur naturen växlar, även den brukade marken, ser hur det växer, hur det gror, mark som är brukad sedan urminnes tider. Det var det första jag tänkte att jag skulle ta, och sen har jag inte kommit dit! Men jag har inte glömt det.*

Ångfärjestationen i Helsingborg

Helsingborg, en stad i förvandling, med Norra Hamnen som det mest omtalade området, kan med detta spännande förslag få en kraftfull komplettering och avslutning… en spännande kongressbyggnad med en storslagen skulptural siluett i form av en konferenssal där 1 000 personer kan mötas.

(Stadsbyggnadskontoret 2005)

”Ångfärjan”, ”Ångfärjestationen” eller ”Färjestationen”, som den allmänt benämns av invånarna, fungerade fram till 1991 som stadens resecentrum för all tåg- och färjetrafik. Då var resecentrumet ”Nya Knutpunkten” klart att invigas. Ångfärjestationens nästan hundraåriga historia som platsen där resande passerade igenom, antingen det handlade om att ta färjan över till Danmark eller att åka tåg eller buss till olika orter runt om i regionen och landet, var därmed ett avslutat kapitel. Den två våningar höga träbyggnaden Ångfärjestationen uppfördes 1898 som ett provisorium, då tanken var att den nationalromantiska byggnaden efter några år skulle ersättas av en permanent stationsbyggnad. Men Ångfärjestationen kom alltså att fungera i närmare 100 år som Helsingborgs resecentrum och har under den perioden kompletterats med tillbyggnader och ombyggnader. Det har genom åren kommit olika förslag på hur byggnaden skulle kunna nyttjas som saluhall, frikyrka, vandrarhem och museum. Samlande för en stor del av förslagen har varit utgångspunkten att Färjestationen skulle bibehålla sin funktion som mötesplats och att där skulle rymmas verksamheter av publikt intresse (Kumlin 1998). År 2005, fjorton år efter att resetrafiken hade överflyttats till Knutpunkten, föreslog den socialdemokratiska fullmäktigegruppen att Ångfärjestationen skulle rivas för att lämna plats åt ett kongresscentrum.

Förslaget att bygga ett kongresscentrum i Kvarteret Ångfärjan och på den tomt där stadens resecentrum under närmare 100 år varit belägen kom att väcka starka känslor. Förslaget, som presenterades 2005 genom skisser utformade av Henrik Jais-Nielsen och Mats White Arkitektbyrå för Helsingborgs stad året innan, var tänkt att fungera som en utgångspunkt för genomförandet av en arkitekttävling. Invånarna upprördes av att ett kongresscentrum i Kvarteret Ångfärjan skulle innebära en rivning av den gamla Ångfärjestationen, men att det också skulle medföra en osäker framtid för rockklubben The Tivoli som huserat där sedan mitten av 1990-talet.

Förslaget ledde till politiska förvecklingar. En av de socialdemokratiska fullmäktigeledamöterna hoppade av partiet för att istället ansluta sig till Miljöpartiet, som hade en mer bevarandevänlig inställning. I slutet av oktober 2005 lämnade två av Miljöpartiets ledamöter in en motion (Motion Dnr 844/2005) till kommunfullmäktige. Den politiker som lämnade Socialdemokraterna för Miljöpartiet skrev följande om att bevara Ångfärjestationen som byggnadsminne:

> *… är en unik byggnad i Helsingborg. --- Med tåg, båt eller buss anlände eller tog sig många härifrån till olika resmål. Många bär säkert med sig minnen från möten och upplevelser från Ångfärjestationen … kännetecken för Helsingborg…*

Han fortsätter:

> *En stad och dess invånare behöver byggnader och minnesmärken över dess olika historiska epoker. Ångfärjestationen är en lämplig sådan byggnad som bör bevaras.*

Motionärerna fortsätter vidare med att knyta an till byggnadens funktion i samtiden: ”Staden bör slå vakt om Ångfärjestationen som musik- och nöjeshus, och ge sådan verksamhet goda möjligheter att utvecklas.” Knappt två veckor tidigare, den 12 oktober 2005, lämnade en av Vänsterpartiets fullmäktigeledamöter in en motion till Helsingborgs kommunfullmäktige, där han föreslog att staden skulle ansöka om att byggnadsminnesförklara Ångfärjestationen enligt kulturminneslagen (Dnr 791/2005). Även föreningslivet engagerade sig mot rivningsplanerna. I januari 2006 skriver föreningen GNY i ett brev till byggnadsnämnden[20] (GNY 2006. Brev till byggnadsnämnden i Helsingborg):

> *Det som gör Ångfärjestationen unik är dess läge och funktion under nästan 100 år som Sveriges mest betydelsefulla internationella järnvägsstation … med en både i krigs- och fredstid mångfasetterad historia och därmed outplånlig plats i miljoner mänskors sinne.*

Också rockklubbsbesökare engagerade sig mot en rivning, då flera aktörer förde fram att det troligen skulle innebära ett slut för rockklubben The Tivoli. Bland annat lämnades flera synpunkter på webbplatsen Savethetivoli:

---

20. GNY beskriver sig på sin hemsida som ”ett tvärpolitiskt diskussionssällskap” (www.gnyihelsingborg.org) och engagerar sig i frågor som alltså rör stadsutveckling. De uttrycker det som: ”… för NYTT i samklang med GAMLA HELSINGBORG – med andra ord för **hållbar stadsutveckling”.** Sist hämtad 2008-11-27.

> *Jag är för nybyggnationer i Helsingborg. Men jag är också emot nedläggning och rivning av något som fungerar så bra och är så folkkärt. The Tivoli inte minst, är ju ett stort och känt namn i stora delar av Sverige och även Danmark. Inte ska Helsingborg göra sig av med en sådan skatt?* [21]

Den socialdemokratiska fullmäktigegruppen drog som svar på den heta debatt som följde tillbaka sitt förslag på att utlysa en arkitekttävling. Beslut avseende Kvarteret Ångfärjans framtid och huruvida Färjestationen skulle rivas, flyttas till annan plats i staden eller helt enkelt vara kvar på plats, sköts upp. Anledningen till att Socialdemokraterna valde att dra tillbaka sitt förslag innan det ens hade kommit upp på den kommunalpolitiska dagordningen var, enligt flera informanter, att det kunde äventyra valutgången i det nästkommande kommunalvalet (år 2006). En politiker inom den nya majoriteten säger så här:

> *… det skapade väl så mycket folkopinion att några från majoritetens sida inte ville göra det till valfråga och då las hela konceptet i malpåse.*

Tiden ansågs med andra ord inte riktigt vara mogen för att föra upp Kvarteret Ångfärjans framtid till diskussion och beslut. Utöver att det blev en period av artiklar i såväl Helsingborgs Dagblad som Länstidningen (som utkommer en gång per vecka) förekom också många insändare. En av de intervjuade journalisterna säger:

> *Det är svårt att fatta argumenten från socialdemokraterna som drev detta så hårt. Kan förstå ny kongresshall men de var okänsliga för opinionen.*

Kommunalvalet 2006 kom att innebära ett majoritetsskifte. Från att Helsingborg under mandatperioden 2002–2006 styrts av socialdemokrater i koalition med Vänsterpartiet och Miljöpartiet leds staden idag av ”Femklövern”, bestående av Moderaterna, Folkpartiet, Centerpartiet, Kristdemokraterna och Seniorpartiet. Ett år efter valet annonserade Femklövern och Stadsbyggnadsnämndens ordförande att Ångfärjestationens framtid skulle upp till diskussion genom en medborgardialog. Ordföranden menade att det är viktigt att man får ett ”bredare och mera verklighetsnära beslutsunderlag”. I kapitlets avslutande avsnitt redogörs för medborgardialogen *Från Dunkers till Hamntorget* som genomfördes under perioden oktober 2007–januari 2008. Men vi börjar med de berättelser och perspektiv på Ångfärjestationen och dess plats som de intervjuade i studien har lyft fram.

21. Inlägg från den 9 oktober 2006 på webbplatsen www.savethetivoli.se.

Byggnadens och platsens betydelse

I det här avsnittet visas några av de berättelser och argument som de intervjuade har tagit upp när det gäller Ångfärjestationen i Helsingborg. Flera av de 29 intervjuade politikerna, tjänstemännen, föreningsmedlemmarna och enskilda tar upp historiska aspekter som väsentliga till varför byggnaden bör bevaras. De som vill bevara Ångfärjestationen ser den som en symbol för stadens historiska utveckling. Den symboliserar särskilt stadens industrialisering och dess betydelse för resandet mellan Sverige och den europeiska kontinenten i och med att stationen har varit ett centrum för både tåg- och färjetrafik.

Ångfärjestationen förknippas alltså för många av informanterna med alla de resor helsingborgare och andra har gjort inom och utom Sverige. Flera berättade om sina egna minnen från den tid då stationen användes för just resande med tåg eller färja och att den för dem också var porten till kontinenten. Några betonar att det är viktigt att byggnaden bevaras där den står idag, då den är en del av platsens historia. Intervjuer med länsstyrelsen i Skåne tydliggör uppfattningen att Ångfärjestationen är en lokal angelägenhet och att man på regional nivå inte ser skäl att skydda byggnaden utifrån ett nationellt kulturarvsperspektiv.[22]

Flera av de intervjuade säger att byggnadens historiska förankring skulle gå förlorad om den flyttades till friluftsmuseet Fredriksdal, vilket har föreslagits i debatten. Dessa perspektiv kan sägas spegla en nostalgi i förhållande till platsen, men det finns också berättelser som beskriver de baksidor som fanns på den tiden då byggnaden användes som resecenter:

> *När jag tänker på Färjestationen, det är när man åker till Danmark med mor och far eller när mormor skulle komma med tåget norrifrån och så när man själv skulle åka med tåget, göra lumpen och annat. Och det var ju inte något roligt ställe att gå in där i väntsalen. Fulla människor och det var rök så man såg knappt*

22. I den svenska lagstiftningen finns flera utrymmen för att skydda bebyggelse eller områden som tolkas som väsentliga ur ett kulturarvs- och kulturmiljöperspektiv. För att nationella eller regionala myndigheter ska gå in och peka ut en byggnad som skyddsvärd krävs dock ett nationellt eller regionalt intresse. En länsstyrelse utpekar därför byggnadsminne om byggnaden har egenskaper som är unika och identifieras vara av intresse för Sverige eller delar av landet. I sådana fall kan också lokala intressen ställas emot regionala eller nationella intressen om den enskilda kommunen av ekonomiska skäl inte vill bevara en byggnad (på grund av de kostnader som är förknippade med ett bevarande). Länsstyrelsen kan se vikten av att bevara byggnaden för att den symboliserar en för landet unik arkitektur. Omvänt kanske en kommun eller andra lokala aktörer anser en byggnad värd att bevara, men att de inte får gehör från regionala eller nationella myndigheter för en byggnadsminnesförklaring. Lokala aktörer kan försöka påverka sin kommun att inom ramen för exempelvis översikts- och detaljplaner utpeka en byggnad som skyddsvärd. Detta innebär att en byggnad kan erhålla skydd så länge det finns ett lokalt politiskt stöd för den. I enskilda ärenden blir bevarandefrågan en av flera aspekter att ta ställning till, jämte ekonomi och tillväxt.

Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

igenom väntsalen och toaletter som var sönderslagna. För det var ju ett riktigt tillhåll så de fick ha toaletter av stål sen. Men det var ju, det var skrivet någonstans om Helsingborg kallar sig för porten mot kontinenten så var ju detta nyckelhålet i så fall. Och inte bara för helsingborgare utan för nästan alla svenskar i flera generationer som gav sig utomlands så var det ju via Helsingborg och färjestationen.

(Medelålders man)

Att ”tura”, det vill säga att nöjesresa med färja mellan Helsingborg och Helsingör, har länge varit ett av nöjena för stadens invånare. Färjestationen förknippas även med händelser från andra världskriget. En av de historiska händelser som informanterna nämner är hur danskar, som under andra världskriget var i landsflykt, återvände till Danmark efter krigsslutet med tåg och färja från Färjestationen:

Det var ju turerna till Helsingör och det som har hänt under årens lopp. Trots allt har det ju varit ganska dramatiskt. När jag var väldigt liten, jag minns de där spanska ryttarna [hinder i form av korsade stockar] som stod på Hamntorget och spärrade av och fram till hur det ser ut idag. Jag har ju genomlevt alltihopa ... Så fort det liksom hände någonting så hände det ju nere på Stortorget,

Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

Hamntorget. Eftersom det är en gammal militärstad så var det ju alltid, det var ju förbimarsch av militärer, det var demonstrationer 1:a maj… och just med att ströga, det är ju alltså att man rörde sig nere i centrala stan, alltså på Hamntorget och Färjan var ju alltså en bit utav detta, utav det offentliga livet egentligen.

(Äldre man)

Att Ångfärjestationen byggdes som ett provisorium är något som flera av informanterna återkommer till. En del menar att den inte bör vara kvar i staden just för att den byggdes för en begränsad period och som en tillfällig lösning för resor med tåg och färja. Andra menar tvärtom, att även om den byggdes som ett provisorium så har den varit kvar och i funktion under så lång tid som närmare 100 år och att den därmed lämnat epitetet ”provisorium”. Byggnaden har alltså blivit en del av stadsbilden och bör så förbli oavsett om den passar in estetiskt eller inte. Vi ser under intervjuerna hur den benämns från ”en rest” och ”främmande”, till ”rolig”, ”vacker”, ”inte vacker”, ”nyckelbyggnad”, ”brädor från Dorotea”[23] och som en byggnad med ”speciellt utseende”.

23. Informanterna refererar till en stationsbyggnad som finns i Dorotea och som samma arkitekt skall ha ritat.

Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist.

> *Jag hörde att någon sa att Ångfärjestationen var en norrländsk joddlarstuga och den hör inte hemma i den skånska stenstaden. Jag tycker själv att den är ful men det är ju tycke och smak och det är ju tidsandan. Men på nå't sätt har vi också ett ansvar då nästa generation kanske kommer tycka att den är höjden av estetik och det kan man ju inte sätta sig till doms över. Utan den har ett värde i sig.*
>
> (Kvinna, politiker)

När det gäller dagens funktion uttrycker nästan alla att rockklubben, som idag utgör en huvudsaklig verksamhet i byggnaden,[24] ger staden en viktig fördel. En skillnad är huruvida respondenterna tycker att verksamheten är förknippad med byggnaden. Där menar de flesta att rockklubben är kopplad till Ångfärjestationen och den plats där den finns idag. Ett av inläggen på savethetivoli.se uttrycker det så här:

> *Det enda ställe i den storleken jag varit på som inte bara har en enda sorts folk och en enda sorts musik. Stämningen går inte att återskapa nån annanstans, så för fasen politiker, lägg tid, kraft och pengar på sånt som verkligen behöver förbättras. Dit hör INTE Tivoli!*

24. Där finns även en arkitektbyrå i byggnadens andra våning. Under en period fanns även en mindre kommunal verksamhet i lokaler näst intill The Tivolis lokaler.

Några enstaka ser en möjlighet att flytta verksamheten någon annanstans och då ge utrymme till att riva alternativt flytta byggnaden och istället upplåta området för nya byggnader och nya funktioner. Stadens behov att kunna utnyttja tomten, som av många refereras till som en av stadens eller landets mest attraktiva, tas upp av många av de intervjuade. De som vill ha Ångfärjestationen kvar menar att resten av tomten kan användas till något bättre än dagens parkeringsplats. De som vill att byggnaden helst ska rivas vill att staden ska använda hela tomten till andra funktioner än idag. Bland annat nämns tomten som den sista etappen i en tänkt omvandling av hela norra hamnen, men som kom av sig efter uppförandet av flerbostadshusen som ligger i anslutning till Dunkers kulturhus som angränsar till tomten. Det är dock inte bara de potentiella intäkterna för staden om tomten exploateras som nämns, utan också de kostnader som är förknippade med att bevara och framförallt att återskapa byggnaden till en mer ursprunglig version:

> *Det är världens dyraste parkeringsplats. Om beslut kommer om rivning kommer det att bli protester. Man kan inte bevara bara för att någon har kysst sin fru där för första gången. Vi måste se framåt, inte se bakåt. Man måste tänka på vad ett bevarande kan innebära för framtiden, kostnaderna det innebär.*
>
> (Äldre man)

Sammanfattningsvis visar intervjuerna att platsen är väsentlig för staden – många refererar till den som värdefull och olika intressen finns med olika mål för vad den ska innehålla och symbolisera. Vi kommer i nästa avsnitt att fördjupa oss i berättelser om vilken betydelse Ångfärjestationen och den plats där den ligger har för staden.

Helsingborg i berättelse och narrativ bild

Baserat på intervjuer med politiker, boende och andra om Ångfärjestationen valde vi ut bilder av platser och vyer som de lyft fram som väsentliga, vackra eller fula. Dessa bilder utgjorde ett underlag för vad vi kallar fotofokusgrupper med två intresseföreningar i staden. Syftet var att utifrån bilder som en associativ bas diskutera hur de ser på Helsingborg, uppfattningar om bevarandefrågor och Ångfärjestationsområdet. En av föreningarna kan betraktas som en hembygdsförening i stadsmiljö och dess verksamhet handlar huvudsakligen om att visa upp en gammal mölla i staden och att bevara gamla Helsingborg genom visuella medier såsom fotografier och film. Den andra föreningen består av företagare och anställda i närings-

livet, som har intresse av att Helsingborg ska vara en bra stad att bo och verka i och därmed vara attraktiv för etablering av företag. Vi träffade de två grupperna separat. I de fall gruppens deltagare, som i viss utsträckning känner varandra, framförde olika synpunkter har vi försökt att återge de olika åsikter som gruppen representerar.

Möllevången

Föreningen startade på 1960-talet då några kvarter i Helsingborg skulle rivas. Verksamheten har sedan gått från att endast avse de kvarteren till att inbegripa hela staden utifrån ett allmänt intresse för stadens historia. Föreningen har öppet hus en dag i veckan och anordnar föredrag och utställningar. Verksamheten får inget stöd från kommunen. Många medlemmar är äldre och de säger själva att det kan vara svårt att rekrytera yngre eftersom ett intresse för museala värden bygger på att man kan se tillbaka i tiden utifrån egna erfarenheter. De menar att bilder är väsentliga för föreningen och att man rent av kan säga att verksamheten bygger på bilder. Bilder är ett sätt att berätta om historia både för enskilda och för grupper. De driver en vattenmölla där besökarna kan se hur möllan fungerar, och de har där också en utställning av vykort av det gamla Helsingborg, vilken leder till samtal om staden:

> *Det är olika generationer för där är många äldre som kommer. 'Oja, kommer du ihåg det' står de och pratar. Och så kommer det ungdomar som säger: 'Aha, såg det ut så förr?' Det är där jag menar på att det gäller att förkunna för kommande generationer vad en gång har varit. Och där spelar ju bilden en väldigt stor roll, tycker jag.*

Vyer som de i föreningen ser som viktiga motiv av Helsingborg är Fredriksdal, utsikten från Kärnan, inloppet till Helsingborg och horisonten över sundet. Erfarenheterna i gruppen gör att medlemmarna menar att lönsamhet är väsentligt för vad som görs inom kultur- och byggnadssektorn. De ser tillbaka på hur Helsingborg och systerstaden Helsingör har förändrats. Medan Helsingborg i och med tillgången till pengar i hög grad utvecklades efter andra världskriget, kom Helsingör att bevara sitt särpräglade hamnområde då ekonomiska resurser saknades. Gruppen ger exempel på rivningar av gamla vackra byggnader i Helsingborg, som ersattes med stora komplex under 1960-talet. Hamnområdet vid Ångfärjestationen ger associationer till resor med föräldrarna under efterkrigstiden och dessförinnan.

Närheten till vattnet anser gruppen vara väsentlig för Helsingborg. Det havsnära läget och det faktum att det länge funnits färdmedel för att ta sig över sundet till Danmark har bidragit till helsingborgarnas relation

till vattnet och havet. Att vara nära vattnet har med andra ord blivit en del i att umgås. Bilder från ett äldre Helsingborg ger gruppen anledning att prata om de olika yrkesgrupper som arbetade i hamnen förr, men även vilka hus som har funnits i hamnområdet under de sista två seklerna och hur stadsbilden har förändrats när nya byggnader tillkommit och andra rivits. Likaså att gamla byggnader skyms av nya hus. Ett exempel som togs upp under samtalet var ett gammalt elverk, vars fasad nu finns bakom en nybyggd glasbyggnad strax norr om Ångfärjestationens tomt. De betonar att de inte är bakåtsträvare, utan ser det som självklart att staden förändras likt en organism, men att olyckliga rivningar av äldre byggnader och byggnation av nya moderna hus ibland skapar miljöer som inte passar ihop. De menar att stadsplanerare och invånare har olika perspektiv på staden, där invånaren går omkring i den medan stadsplaneraren ser den uppifrån genom kartor och identifierar öppna ytor som potentiella inkomster för kommunen. De ser också en gräns mellan dagens södra och norra delar av staden, där den planerade ombyggnaden av Södra hamnen kanske inte räcker till för att förändra den befintliga skiljelinjen, vilken bland annat bygger på Söders tidigare tradition som industristadsdel.

Resandet och transporter av olika slag lyfts fram som viktiga för hur staden Helsingborg har utvecklats. De beskriver Helsingborg som ”en produkt av resandet”. Stora investeringar i infrastruktur och industri av förmögna privatpersoner har varit en del av utvecklingen. Förutom färjor har tågtrafiken och dess väg genom centrala staden präglat staden. De historiska dimensionerna har flera uttryck. Förutom skiftningarna i bebyggelse framgår att de anser att närheten till Danmark är av historisk betydelse, då det länge har funnits en färjeförbindelse mellan Helsingborg och Helsingör. Men de säger också att det finns en symbolisk aspekt att ta hänsyn till. Berättelser som kommer fram är hur kända personer som Carl von Linné och andra resenärer genom historien har beskrivit Helsingborg i positiva ordalag.

Tomten som Ångfärjestationen står på ser de som en av de attraktivaste i staden. De nämner förslag som både de själva och andra har haft på vad tomten kan användas till. Caféer, del i ett promenadstråk, resandemuseum och parkanläggning är några av dessa förslag. De säger att deras motvilja mot att bygga stora hus i hamnen har en historisk parallell. De tror att människor i fiskestugorna på 1800-talet nog kände likadant inför de stora stenhus som i slutet på århundradet byggdes i de centrala delarna.

När de ser bilder på Ångfärjestationen betonar de att byggnaden har förändrats och att dekorativa delar på fasaden idag är borta. Genom att skala av byggnaden har kostnaden för underhåll kunnat minska. De ser

argument för både rivning och bevarande och i gruppen finns både de som är för och emot en rivning av byggnaden. Att stationen byggdes som ett provisorium enligt mallar, då SJ tog över järnvägen i staden, talar emot ett bevarande. Likaså att den är i trä, ”likt en lada på dyrbar mark”, är en dimension som man menar talar emot ett bevarande. Att se till helheten är väsentligare än att se till enskilda byggnader, menar gruppen. Det som talar för ett bevarande av Ångfärjestationen är att många i staden har en relation till den genom sitt resande. Att den också utgör ett exempel på förra sekelskiftets byggepok med sina fornnordiska ideal i ornamenten ser de som en viktig aspekt att förhålla sig till i planeringsbesluten. De anser inte att en flytt av stationen till friluftsmuseet Fredriksdal kan vara ett alternativ, då museets miljö inte passar byggnaden. Ångfärjestationen bör därför bevaras på sin ursprungliga plats med havet i blickfånget. De funderar över om yngre personer kanske har lättare att uppfatta byggnaden som en gammal trälada. Samtalet om byggnadens användning idag leder till synpunkter om att nuvarande verksamheter har omvandlat interiören och att en restaurering till ursprungligt skick skulle bli kostsam. En nackdel med en sådan restaurering är också att detaljer skulle vara nytillverkade:

> *Det blir ju bara en modell. Det blir ju ingen verklighet. Det är som när man hårt restaurerar gamla kulturbyggnader. Där är ju ingen kultur kvar. Det blir ju bara en konstgjord, en kopia.*

En försvårande aspekt som tas upp när det gäller kultur och bevarande är att den politiska majoriteten i Helsingborg skiftar vid varje val, vilket gör att tilltron till det utlovade är låg. Gruppen är ense om att det från kommunens sida handlar om pengar. Att i frågan om Ångfärjestationen konsultera stadens invånare är inte en bra lösning, för det ger lika många åsikter som det antal personer man frågar. De betonar istället att politikerna måste kunna fatta beslut och sedan ta ansvar för dem. Beslut om kulturrelaterade frågor bör fattas av personer från kultursektorn i första hand. De menar att det nuvarande politiska systemet medför ett för stort handlingsutrymme för den politiska majoriteten. Under en mandatperiod hinner de förstöra mycket i stadsbilden. De är kritiska till Helsingborgs kulturpolitik eftersom de upplever att satsningar på så kallad finkultur, såsom Dunkers kulturhus, leder till mindre satsningar på kulturarvsfrågor.

Näringslivet

Gruppen från en näringslivsförening består av två kvinnor och en man. De är egna företagare eller arbetar i ledande ställning inom Helsingborgs näringsliv. De beskriver sig själva som insatta och engagerade i stadens stadsplaneringsfrågor. En av de viktiga frågorna för Helsingborg menar de är bostadsbristen, vilken hämmar staden och försvårar företagsetableringar och rekrytering av kompetent personal samt gör bostäderna dyrare. Staden har i övrigt mycket attraktivt att erbjuda inflyttade, såsom ett rikt kulturliv och närheten till vacker natur. Andra projekt som enligt gruppen debatteras i staden är Södra hamnen, rockklubben The Tivoli och Ångfärjestationen, samt hur järnvägsspåren i centrum kan placeras under mark. När det gäller frågan om ett kongresscentrum var de ense om att staden behöver ett sådant, men att kvarteret Ångfärjan är ett dåligt platsval.

När gruppen ska välja ut vyer som de menar symboliserar Helsingborg väljer de Kärnan, Terrasstrapporna, Rådhuset och Norra hamnen. Annat som de lyfter fram är Hälsovägen, som slingrar sig uppför en höjd med utsikt över havet, men också vikten av att vara en kontinental stad som betonar sin närhet till havet och på så sätt skiljer ut sig från andra svenska städer av liknande storlek.

Umgänge är en viktig del av staden menar företagarna. Att ett område kan vara tillgängligt för alla är därför väsentligt, exempelvis med uteserveringar och att ett område kan ses som ”allas trädgård” där människor kan umgås:

> *… idag förflyttas hela staden ner till vattnet, vilket vi naturligtvis ska utnyttja. Tryggt attraktivt boende. Där är stråk, man har lyckats med att få in restauranger och butiker, vilket gör att det blir en stadsdel där folk trivs att vara.*

Norra hamnen har enligt de intervjuade tidigare varit en ful plats med silos och magasinsbyggnader. Omvandlingen av hamnområdet i staden, som bland annat visades upp under utställningen H99, blev dock lyckad genom att området gjordes tillgängligt för alla. I diskussioner inom näringslivsföreningen har det framkommit att föreningen vill se en liknande lösning för Södra hamnen och att stadsplanerna bör undvika stora komplex som dagens stora resecenter Knutpunkten. De menar att stadens generösa regler för uteserveringar gynnar utvecklingen mot ett levande hamnområde, samtidigt som handlarnas traditionella öppettider missgynnar centrum till fördel för köpcentrum i ytterområdena.

Stationen är förknippad med platsen och ska därför inte flyttas. Innan rockklubben etablerades i Ångfärjestationen var det inte många som uppmärksammade byggnaden i sig och de betonar rockklubbens funktion och betydelse för staden. Den funktion som finns där idag är väsentlig för hur man upplever byggnaden. Rockklubben är förknippad med platsen och byggnaden och skulle därför inte fortleva om den flyttades till exempelvis Dunkers kulturhus eller till någon annan byggnad. De säger också att rockklubben, till skillnad från exempelvis Kallis, det omdebatterade kallbadhuset längre norrut i hamnen, är tillgängligt för många människor.

Närheten till havet är en betydelsefull del av stadens prägel och identitet. Gruppen upplever att staden har kommit närmare vattnet genom stadsomvandlingen under de senaste tio åren. Parkeringen bredvid Ångfärjestationen och dess utsikt över vattnet ses som en underutnyttjad resurs. De säger att det blir en konstig situation när stadens attraktivaste plats dessutom är en av stadens billiga parkeringsplatser som inte utnyttjas fullt ut. Platsen bakom Ångfärjestationen bör istället tillföra staden någonting mer än parkeringsplatser. De delar uppfattningen att rockklubben berikar stadens mångfald. Detta är något de lyfter fram som väsenligt för en stad som söker utvecklas från småstad till storstad. För dem är klubben en mötesplats för många olika människor och ett sätt att skapa affärsmöjligheter, då klubben ger plats åt nya förmågor att etablera sig på den svenska musikscenen.

När det gäller stationsbyggnaden ser gruppen en stor möjlighet att ha den kvar och framhåller att platsen kan bli en mix av gammalt och nytt genom att den kompletteras med någon ny byggnad. Att blanda nytt och gammalt i stadsbilden framhålls alltså som väsentligt och Ångfärjestationen är del i en sådan mix:

> *… Tivoli, så är det klart att det här är ju en bild som möter en när man kommer med färjetrafiken då från Danmark, och det är klart att jag vet inte riktigt hur det skulle se ut om man förlängde Norra hamnen och Dunkers arkitekturen och stretcha den ut hit om det hade varit så lyckat. Det här visar ändå på en rätt trevlig mix. Man ser liksom det som finns bakom och det finns lite öppna ytor och andrum så att säga.*

De är av uppfattningen att hela hamnområdet bör hänga ihop när Södra hamnen också byggs ut. Platsen där Ångfärjestationen står kan därför inte inkludera en alltför stor byggnad som skär av hamnområdet och promenadstråken utmed kustlinjen. Gruppen säger att det är viktigt för staden att undvika att tänka i bariärrer. De tar upp liknelsen med de norra och södra delarna av staden, som idag upplevs som två olika områden där män-

niskor möts i begränsad utsträckning över denna gräns. Gränsen är både fysisk i form av järnvägen och mer kulturell i form av många nationaliteter i söder och mer homogent i de norra delarna av staden.

Gruppen menar att det är ett problem att de politiska besluten rörande stadsplaneringen tar så lång tid, vilket gör att städer som Köpenhamn och Malmö, som bygger mycket, får ett försprång gentemot Helsingborg. Staden har av tradition byggts med en stor andel privata medel och gruppen upplever att politikerna har blivit bättre på att lyssna på vad företagare har för önskemål. Eftersom politikerna är folkvalda måste de våga fatta beslut. Genom att vara ute och ta del av invånarnas erfarenheter och åsikter kan de fatta snabbare beslut då de är insatta i invånarnas önskemål. När det gäller stadsplanering är det också väsentligt att fatta beslut som går över de politiska blocken för att vara hållbara över tid. Näringslivsföreningen har också blivit mer aktiv och försöker vara forum för diskussioner avseende frågor som är relaterade till staden.

Sammanfattningsvis är funktion väsentligt för företagarna. Platser som är tillgängliga för många och skapar umgänge ses som något positivt. De är tydliga med att det är Ångfärjestationens funktion som mötesplats för människor som är det viktiga och att byggnadens och platsens historia är mindre betydelsefull. Det betyder inte att de historiska dimensionerna är oväsentliga. En viktig del i frågan om Ångfärjestationen är dock den verksamhet som finns där idag. Gruppen menar att rockklubben är knuten till byggnaden och till den plats där den står idag.

Likheter och olikheter i fokusgrupperna

Likheter mellan grupperna är att de vill blanda nytt och gammalt i staden. De ser Södra hamnen som ful och i behov av omvandling för att minska den upplevda gränsen mellan de södra och norra delarna av staden.

När det gäller själva Ångfärjestationen är näringslivsgruppen mer benägen till att bevara byggnaden och detta är då baserat på dagens funktion. Hembygdsföreningens medlemmar hade mer skilda åsikter där frågan om ett bevarande förknippades med byggnadens och platsens historiska värden. De två grupperna var dock ense om att tomten är för attraktiv för att användas som parkeringsplats.

Möllevångsgruppen var också tydligare med att det är väsentligare att förankra beslut i speciella projekt med invånarna än att politiker har en löpande dialog med allmänheten. De såg det också som viktigt att politikerna verkligen fattar beslut och att de tar ansvar för tagna beslut. Att det är ekonomin som styr och att politisk prestige väger in i vad som förändras i staden var också något de särskilt lyfte fram. Skiftet mellan olika politiska majoriteter underlättar inte heller stadsplaneringen.

Även om båda grupperna betonar vikten av att blanda gammalt och nytt i stadens bebyggelse betonar deras berättelser olika dimensioner. Hembygdsföreningen pratar mer om historiska dimensioner hos staden och om byggnader i sig, medan näringslivsföreningen pratar mer om nutidens stad och sociala dimensioner såsom umgänge.

Medborgardialogen ”Från Dunkers till Hamntorget”

Som tidigare nämnts resulterade kommunalvalet 2006 i ett majoritetsskifte i Helsingborg. Strax efter klargjorde ordföranden för stadsbyggnadsnämnden att en medborgardialog skulle hållas i syfte att införskaffa ett bredare och mer verklighetsnära beslutsunderlag när det gällde planeringen av Kvarteret Ångfärjan.[25]

”Kick-off” på Rådhuset

En solig lördag i början på oktober 2007 bjöds helsingborgarna in att besöka Rådhuset och sessionssalens intilliggande rum för att lämna synpunkter på utformningen av Kvarteret Ångfärjan. Området som skulle diskuteras återfinns mellan kulturhuset Dunkers, som angränsar till den norra ändan av tomten, och Hamntorget i söder. Invånarna hade blivit informerade om detta initiativ genom annonser på kommunens webbplats samt i dagspressen. Förbipasserande på gatan utanför Rådhuset kunde vidare, genom flygblad som delades ut, ta del av att det alltså fanns en möjlighet att säga vad man tyckte om stadens planering av Kvarteret Ångfärjan.

Inne i salen hade kommunen placerat en utställning över Ångfärjestationen och dess historik. Vid dess slut stod ett bord med en flygbild över tomten. Besökarna fick där möjligheten att göra sin egen stadsplanering med hjälp av skyltar med text som GRÖNT, CAFÉ, FONTÄN, och det fanns även bilder att använda för att åskådliggöra visuellt hur man ville planera tomten. Den som ville fick sin planering avbildad genom en kamera som fanns monterad ovanför bordet, varpå fotot skrevs ut och sattes upp till beskådan på väggen bakom. När man upplevde att textskyltar saknades vände ”planeraren” på en skylt och skrev då på baksidan ny text som till exempel ÅNGFÄRJESTATIONEN.

Utöver den historiska exposén och planeringsbordet fanns det även runt om i lokalen på de väggfasta bänkarna flygfoton över tomten med olika förslag till lösningar. En bild visade tomten helt skogbeklädd, en annan ett antal tennisplaner, medan ytterligare en bild visade några fartyg.

25. Högdahl (2007, s. 84ff.) visar i sin rapport om förändringens Helsingborg att kommunen även använder andra arbetsformer för medborgarperspektiv i sitt planarbete. Författaren menar att arbetet med medborgarperspektiv inte bara kan användas från kommunens sida för att minska eventuella protester från medborgarna, utan också kan vara ett sätt att fånga upp nya idéer.

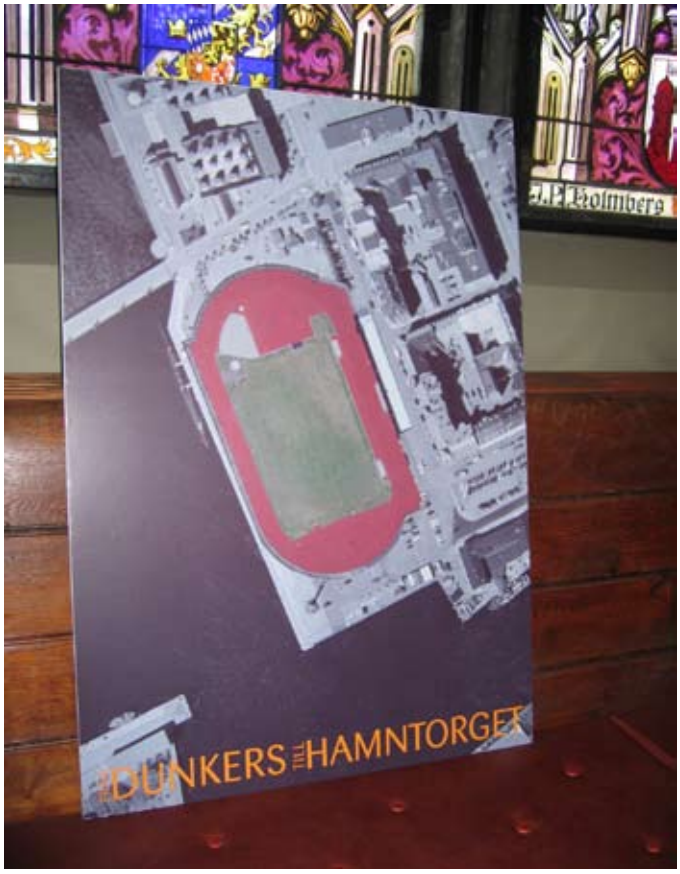

Stadsplaneringsbordet.
Foto: Annelie Sjölander Lindqvist.

En tänkbar lösning?
Foto: Annelie Sjölander Lindqvist.

Politiker från Stadsbyggnadsnämnden och tjänstemän från stadsbyggnadsförvaltningen minglade med besökarna för att besvara frågor samt ta emot synpunkter och kommentarer. Närvarade gjorde också den kommunikationsbyrå som hade anlitats för utformningen av utställningen och de tre workshopar som följde i november.

I sessionssalen bjöds besökarna på jordärtskockssoppa och smörgås med rökt renkött, samtidigt som de antingen fortsatte att mingla eller kunde se på bilder som visades över Kvarteret Ångfärjan via två projektorer. Stämningen var god och några kommentarer från besökarna, som överlag tenderade att vara av högre medelålder och mestadels män, handlade om att politikerna inte hade annat val än att följa resultatet av medborgardialogsinitiativet för de skulle ”inte ha ’råd’ till annat”. Flera besökare uttryckte också att det var viktigt med ”tillgänglighet” till beslutsfattandet. En av deltagarna hävdade att den historiska exposén över byggnaden hade ett allvarligt faktafel, nämligen att stationen skulle vara flyttad från Gävle.

Utställningen kom därefter att flyttas runt till tre olika offentliga rum i staden, där besökare på liknande sätt bereddes möjligheten att lämna förslag på hur de önskade utforma den omdebatterade tomten.

Tre workshops

Några veckor efter den inledande utställningen på Rådhuset hölls en serie med tre workshopar med invånare i staden. Anmälan om önskan att delta kunde lämnas vid ”kick-offen” i Rådhuset och via Internet. Vissa åldersskategorier kom att fyllas snabbt och den kommunikationsbyrå som fått i uppdrag att ansvara för genomförandet av de tre workshoparna fick därför tacka nej till ett antal av de som anmält sitt intresse för att medverka. Konsultfirmans uppdrag var även att försöka nå ett deltagande som motsvarade stadens demografiska sammansättning. Det visade sig dock svårt och kommunikationsbyrån började söka deltagare på andra sätt. Genom att informera i skolor och på Helsingborgs universitetscampus, samt genom att använda sig av kommunanställdas och olika sakägares kontakter, lyckades de dock i det närmaste nå ett workshopdeltagande som demografiskt representerade stadens invånare.[26]

De två första workshoparna genomfördes i kommunfullmäktiges sessionssal i Rådhuset, medan den avslutande workshopen hölls ute på parapeten (vid hamninloppet) i den så kallade H55-paviljongen (vilken uppfördes inför bostadsmässan år 1955 och sedermera revs för att sedan

26. Den 31 december 2007 uppgick Helsingborgs invånare till knappt 125 000. 64 000 av dessa var kvinnor och 61 000 var män. Av de 125 000 invånarna var 18 procent utlandsfödda. Åldersgrupperna 25–44 och 45–64 är de största och omfattar 25–28 procent följt av åldersgrupperna 65–79 och 7–15.

Italiensk buffé vid den avslutande workshopen. Foto: Annelie Sjölander Lindqvist.

återskapas inför bostadsmässan H99) med Ångfärjestation i blickfånget. Vid ankomsten blev deltagarna informerade om att de skulle sitta i mindre diskussionsgrupper samt vilken grupp de tillhörde. Gruppernas sammansättning växlade mellan de tre tillfällena. Workshoparna hölls under tre tisdagskvällar i november 2007. Alla inleddes med att de anlitade konsulterna gav en kort presentation av syftet med medborgardialogen. De fick också veta att deltagarna skulle fokusera på att hitta lösningar för tomten där Ångfärjestationen idag ligger. Vid den första workshopen medverkade även stadsbyggnadsnämndens ordförande, som gav en presentation av sig själv och berättade att tanken med medborgardialogen var att höra vad medborgarna önskade med platsen innan politikerna fattade beslut. Efter inledande information om medborgardialogen i sin helhet, kvällens struktur och frågor att arbeta med, tog diskussionerna vid i de olika grupperna, som omfattade 5–7 personer. Efter ungefär en och en halv timmes arbete och diskussion bjöds deltagarna att äta av en italiensk buffé. Efter varje workshop skickades deltagarna en sammanfattande dokumentation av diskussioner och resultat.

Varje workshop hade ett särskilt tema och tanken var att de som blivit inbjudna att medverka skulle delta i alla tre. I den första workshopen, som hölls den 6 november, skulle deltagarna diskutera ett tema som handlade om deltagarnas känslor för sin stad idag genom att fundera kring frågorna: *Vad är Helsingborgs centrum för dig? Hur använder du centrala Helsingborg*

när det gäller din vardag (skola, dagis, träning, arbete, vila, mat, fest, parkering etc.)? Var trivs du? Var vantrivs du? I denna workshop deltog ungefär 90 personer och de fick till sin hjälp en karta över Helsingborgs centrala delar, samt block och pennor. Dokumentationen skedde genom att en av moderatorerna gick runt och fotograferade samt genom att man tog anteckningar.

Deltagarna betonade bland många saker att öppenheten mot havet och sundet är viktig för dem och för staden och att det är viktigt att söka behålla en vid horisont med goda utsiktsmöjligheter. Att skapa en stad full av liv och rörelse framhölls vidare som önskvärt. Deltagarna uttryckte att de gärna sökte sig till Norra Hamnen (angränsande till Kvarteret Ångfärjan) för stämningen. De sa sig få en medelhavskänsla där vid promenader eller sittandes på caféer och restauranger. Många av stadens grönytor nämndes som platser som de gärna vistades på. Positivt för deltagarna var också stadens olika kulturinstitutioner. Ångfärjestationen fördes fram som en viktig byggnad med stort historiskt och symboliskt värde, oavsett vilken verksamhet som bedrivs i byggnaden. Tomma och öde ytor är platser som deltagarna sa sig vantrivas med och flera av dessa områden upplevdes också som otrygga, även om man överlag kände sig trygg i sin stad.

Två veckor senare, den 13 november, hölls den andra workshopen. Precis som vid den första berättades det för deltagarna att politikerna vill ha en öppen process, att det är ”NI som äger frågan, det är era skattepengar” och att ”era förslag skall bidra till att skapa tankar och idéer hos politikerna och tjänstemännen”. Kvällens tema handlade om vilka behov deltagarna har och frågan som skulle besvaras i verbform var: *Vad vill du göra i Helsingborgs centrum i framtiden?* Till sin hjälp fick deltagarna en karta, block och pennor för att visualisera sina tankar kring vad de ville kunna göra i staden i framtiden.

Deltagarnas önskemål handlade om att de ville ha en mysig stad att njuta av, med ett levande nöjesliv och varierade fritidsaktiviteter (såsom att kunna åka skridskor och skateboard, spela olika bollspel och leka på lekplatser). Stadsplaneringen måste utgå från att skapa stämning och trygghet för alla och att man skall kunna ta del av aktiviteter, oavsett årstid och tid på dygnet. Återigen nämndes havet och grönområden som viktiga för invånarna. En fri utsikt och öppenhet mot havet uttrycktes som viktigt. Att kunna promenera längs med havet och hela hamnsträckan fördes fram som betydelsefullt. Man ville också gärna kunna fika och äta med utsikt över sundet. Stadens centrum borde också göra det möjligt att möta andra människor och att ingen skulle behöva känna sig utesluten. Bevarandet och vidareutvecklandet av stadens kulturarv fördes också fram som viktigt.

Sista workshopen.
Foto: Annelie Sjölander Lindqvist.

Den tredje och sista workshopen hölls den 20 november och vid denna medverkade ett mindre antal personer än vid workshop 1 och 2. Vi detta tillfälle var det dags för de medverkande att skapa konkreta lösningar för Kvarteret Ångfärjan. Till sin hjälp hade deltagarna ett stort flygfoto över tomten. Efter att ha varit ”förbjudna” att nämna Ångfärjestationen vid de två första tillfällena fick slutligen deltagarna nu prata konkret om Färjestationen. Deltagarna skulle nu ta sig an uppgiften att skapa en detaljplan som uppfyllde de behov grupperna hade identifierat under workshop 2 och låta de känslor för staden som deltagarna presenterade i workshop 1 återspeglas. Detta innebar att respektive deltagare skulle dra sig till minnes de tidigare arbetsgruppernas diskussioner och låta dem representeras i denna sista övning, som alltså handlade om att man som grupp skulle anta rollen som stadsplanerare. Konkret var frågan: *Vad gör vi med tomten från Dunkers till Hamntorget?*

Deltagarna informerades om att deras lösningsförslag skulle komma att bidra som underlag för stadsbyggnadsnämndens inriktningsbeslut i början av 2008. Moderatorerna meddelade att lösningsförslagen skulle presenteras vid en särskild utställning på Dunkers kulturhus, till vilken deltagarna bjöds den 8 januari 2008.

Förslag på lösningar som lämnades via Helsingborg stads hemsida skulle också inkluderas. Även förslag som allmänheten lade fram vid den utställning som invigdes på Rådhuset den 6 oktober 2007 och som därefter vandrade mellan stadsbiblioteket, Dunkers kulturhus och Expo H+ (där

planerna för Helsingborg stads största utvecklingsprojekt genom tiderna presenteras, omfattande områdena söder om resecentrumet Knutpunkten) utgjorde del av beslutsunderlaget.

Trots de olika förslag som de små arbetsgrupperna presenterade var den samlande tanken i alla förslag att Kvarteret Ångfärjan borde fortsätta fungera som ett rum för människors möten och med plats för olika aktiviteter. Centralt för de 22 olika lösningsförslagen var att tomten måste planeras på ett sådant sätt att alla grupper i staden kunde känna samhörighet med platsen. Ett annat centralt tema för alla förslag utom ett var att deltagarna önskade att Ångfärjestationen skulle bevaras och rustas upp.

Deltagarnas tankar och upplevelser

Resultat från intervjuer (12 enskilda intervjuer och två gruppintervjuer) med deltagare i medborgardialogen indikerar tillfredsställelse med format och innehåll. Särskilt positivt omnämndes den mat som serverades på workshoparna. Generellt tyckte de intervjuade att det var en god idé att dela in deltagarna i mindre arbetsgrupper och att man fick byta grupp mellan gångerna. De pratade om workshoparna som ”roliga” och ”bra arrangemang” och med ”bra diskussioner”.

Några få ansåg att arrangörerna ibland tog ut svängarna lite väl mycket genom att inte vara tillräckligt seriösa i sitt möte med deltagarna. En av de intervjuade uttryckte att de borde ha lagt sig på en högre nivå och ”inte svepa förbi med en massa floskler”, antydande att allmänheten inte var tillräckligt kunnig och kompetent för att förstå vad det hela handlade om. Flera upprördes av att det inte var tillåtet att nämna Ångfärjestationen under de två första workshoparna och att det, enligt dem, aldrig gavs en tillfredsställande förklaring till detta utan att arrangörerna ”svepte förbi” det på ett abstrakt sätt.

Ett mindre antal av de intervjuade var missnöjda med hur man hade gått tillväga med deltagarurvalet. En av informanterna var av uppfattningen att det var föga sannolikt att urvalet hade skett slumpmässigt och man drivits av att skapa ett ”politiskt korrekt” urval snarare än att hitta de som egentligen var intresserade. Några få var tveksamma av den anledningen att man för att medverka i medborgardialoger borde ha en viss kunskapsnivå avseende ämnet och platsen att diskutera, något som kommer med ålder och nära boende. En av de intervjuade uttryckte att ”det är ju de som använder platsen som ska ha mest att säga till om”.

De flesta ansåg att så många grupper som möjligt borde erbjudas möjligheten att medverka i den här typen av beslutsprocesser. En så bred representation som möjligt av stadens invånare ansåg man skulle göra det lättare

att fånga upp olika idéer och uppfattningar. Det lyftes också fram att medborgardialoger är viktiga brobyggare mellan generationer och mellan olika stadsdelsinvånare. Flera av de yngre deltagarna sade att de blev positivt förvånade över att ”man fick sin röst hörd” och ”de lyssnade på våra idéer”. En annan uttryckte det som: ”Det var blandade åldrar och vi var överens trots åldersskillnader, vilket var en positiv överraskning.”

Både yngre och äldre uppfattade att de yngre deltagarna i högre utsträckning tänkte i termer av Ångfärjestations nuvarande funktion och användning, medan äldre deltagare orienterade sina tankar enligt byggnadens kulturhistoriska värden. Deltagarna kom att omvärdera sina egna idéer och lyssnade till andra:

> *… det var bra grepp, olika människor man satt med, olika åldersgrupper… det kom ju in en kille som jag tänkte vad är det för en typ, en sådan människa som jag aldrig skulle ha pratat med annars… Man har ju fördomar… man skäms nästan efteråt, var en av dom saker som var bra, man får sig en tankeställare.*

De intervjuade deltagarna uttryckte att deras intresse för platsen och hur den skulle formas inför framtiden hade varit ett viktigt skäl till att de valde att medverka. De fann det alltså intressant och värdefullt att få ta en aktiv del i planeringen av staden. Alla informanter var ense om att den här typen av delaktighets- och konsultationsprocesser är bra för lokal demokrati och att det är av stor betydelse för den enskilda medborgaren att få uppleva att det finns reella möjligheter att påverka det politiska beslutsfattandet. Men, de sade också att förtroendet för politiker och för demokratin i stort skulle påverkas negativt om det skulle visa sig att de visioner och idéer som utarbetats under medborgardialogen inte skulle komma att få gehör i den framtida planeringen av platsen. En av de medelålders manliga deltagarna sa så här: ”Steget från demokrati till skendemokrati är inte så stort.”

En annan av deltagarna sa:

> *Medborgarnas förslag måste vara med i politikernas förslag, annars kan man inte ha liknande igen, för det ger inte förtroende. Att förvalta detta är viktigt för politikerna annars ökar det politikerföraktet.*
>
> (Yngre man)

Kommunens politiker och tjänstemän – förväntningar och erfarenheter
Intervjuer med politiker och tjänstemän visar att målet med medborgardialogen var att få ett bredare och mer verklighetsnära beslutsunderlag. Genom ett initierande av medborgardialogen sökte politikerna svar på vilka dörrar som var öppna och vilka som var att betrakta som stängda när det gällde den framtida planeringen av tomten. Stadsbyggnadsnämndens ordförande uttryckte i en intervju att det var viktigt att ”politiken och verkligheten går hand i hand”.

Varken politiker eller tjänstemän var förvånade över att så många av dialogens deltagare önskade se ett bevarande av den gamla stationsbyggnaden på dess nuvarande plats. Detta gjorde saker ”enkla” enligt de intervjuade politikerna och tjänstemännen. Deltagarna hade på ett tydligt sätt deklarerat att de vill behålla sin Ångfärjestation. Dagarna innan den avslutande utställningen i januari 2008, där resultaten från dialogen skulle presenteras, publicerade Helsingborgs Dagblad en intervju med Stadsbyggnadsnämndens ordförande där han uttalade sig för ett bevarande av byggnaden inom tomten (Helsingborgs Dagblad 2008-01-05).

Resultat från intervjuer med såväl politiker som tjänstemän, boende i staden och deltagare i medborgardialogen, visar att politikens trovärdighet är satt i centrum. Detta förstärks genom att både politiker och tjänstemän refererar till dialogen som ett ”pilotprojekt” – att medborgardialogen, förutom att ge en bild av och referensram för hur deltagarna tänker kring Kvarteret Ångfärjan, Färjestationen och platsens utformning, också skulle fungera som en referenspunkt för framtida delaktighetsprocesser. För politikerna och tjänstemännen handlade det alltså till stor del om att bygga erfarenheter och att lära av processen. Deltagarnas utgångspunkt var att de ville ge uttryck för sitt intresse för sina tankar och visioner om hur de skulle vilja forma sin stad.

När det gäller tjänstemannanivån var genomförandet av medborgardialogen något som gjordes ”på känn” då de saknade erfarenhet av liknande projekt. De sa sig vara osäkra på hur de skulle gå tillväga för att forma ett mer deltagardemokratiskt underlag för det politiska beslutsfattandet. Tjänstemännen saknade alltså konkreta erfarenheter för hur de skulle kunna öka allmänhetens deltagande och medgav att de kom att fatta beslut utanför sitt kompetensområde. En av de erfarenheter tjänstemännen drog av medborgardialogen var att dylika projekt är tidskrävande och budgetbelastande. Därför måste man i framtiden väga tidsåtgång och budgetkostnad mot förväntade resultat.

De intervjuade tjänstemännen påpekade att deltagardemokratiska ansatser är bra då de kan bidra till att minska avståndet mellan tjänstemän, politiker och medborgare. Medborgardialogen *Från Dunkers till Hamn-*

torget erbjöd en möjlighet för kommunens representanter att direkt möta Helsingborgs invånare, något som de upplevde kunde vara svårt att få utrymme för inom ramen för mer ordinarie arbetsuppgifter. För tjänstemännen blev alltså medborgardialogen mycket av ett lärandeprojekt. Lärandet handlar också om att tjänstemännen såg det som en god möjlighet att ge allmänheten insyn i hur kommunen och stadsbyggnadskontoret fungerar och arbetar. Genom det deltagardemokratiska mötet mellan kommunens tjänstemän och politiker och stadens invånare lämnas alltså möjligheter till lärande för medborgarna själva. Den konkreta möjligheten att inför invånarna demonstrera sin profession, aktiviteter och uppgifter som kommunanställda, framfördes också som viktig när det gällde att presentera resultaten från medborgardialogen för politikerna. Man såg sig som viktiga för tolkandet och värderingen av de planeringsförslag som hade lämnats av deltagarna.

Flera av tjänstemännen påpekade att det kan vara svårt att nå ett representativt urval och deltagande i den här typen av ansatser då det alltid finns en grupp människor som hörs och syns mest. Det är därför viktigt att arbeta aktivt för att nå en demografisk representation i de deltagardemokratiska beslutsprocesserna.

Det påpekades också hur viktigt det är att inta en öppen hållning vid genomförandet av deltagardemokratiska ansatser. Dylika satsningar är symboliskt laddade då kommunens politiker genom dessa signalerar en politisk beredvillighet att lyssna på sina nuvarande och sina presumtiva väljare. En av de intervjuade menade att det är särskilt viktigt att vara öppen med de begränsningar och möjligheter som resultaten från den här typen av ansatser och processer skall ställas mot. Det finns alltid villkor, som exempelvis särskilda regler och lagar, rörledningar eller vattentryck, som skall beaktas vid all stadsplanering, vilket kan göra det svårt eller omöjligt att låta de deltagardemokratiska resultaten synas i planeringsbesluten.

Vad hände sedan?

Medborgardialogen *Från Dunkers till Hamntorget* avslutades i slutet av januari då Stadsbyggnadskontoret lämnade över en sammanfattning av medborgardialogen till politikerna. Men innan dess presenterades alltså deltagarnas förslag i samband med en utställning på Dunkers kulturhus. Allmänheten hade också haft möjlighet att lämna förslag på tomtens utformning i samband med den kick-off som hölls i oktober 2007. Förslag kunde även lämnas i samband med visningar av utställningen som vandrade mellan Dunkers kulturhus, Stadsbiblioteket och expo H+ på Södra

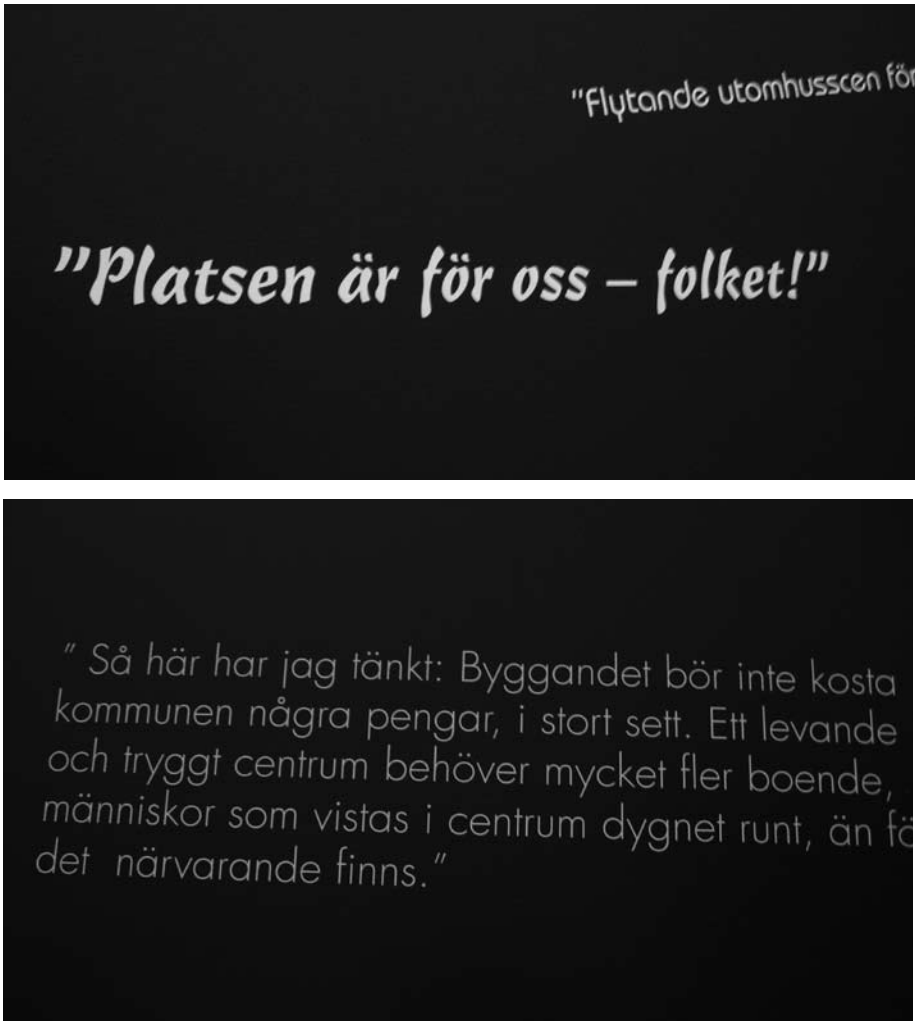

Den avslutande utställningen. Citat från två av deltagarnas planeringsförslag.
Foto: Annelie Sjölander Lindqvist

Hamnen. Den avslutande delen av medborgardialogen hölls i foajén på Dunkers kulturhus, dit workshopdeltagarna blivit inbjudna till vernissage den 8 januari 2008. Stadsbyggnadskontoret hade skannat in alla förslag, vilka visades i form av ett bildspel. Olika citat från workshoparnas deltagare fanns uppsatta på en av väggarna, liksom den historiska exposén över Ångfärjestationen som utgjort delar av kick-offen och vandringsutställningen.

Förslagen kom, som planerat, att bilda del av ett beslutsunderslag för det kommande kommunala arbetet med planeringen av Kvarteret Ångfärjan. För att ”med en så bred politisk enighet som möjligt kunna gå vidare med arbetet att utveckla Ångfärjestationstomten”[27] tillsattes en politisk arbets-

27. Inriktningsbeslut och direktiv angående framtida utformning och användning av Ångfärjestationstomten inom fastigheten Gamla staden 1:1, Dnr 00156/2008.

grupp i februari 2008 på beslut av kommunstyrelsen. Arbetsgruppens uppdrag var att ta avstamp i medborgardialogens resultat och diskutera olika alternativ för det framtida bruket av platsen och därefter lägga fram ett underlag till kommunfullmäktige för ett inriktningsbeslut för den kommande planeringen av tomten. I gruppen återfanns samtliga kommunalråd, pensionärspartiets gruppledare samt ordförande och vice ordförande i stadsbyggnadsnämnden.

Enligt förslag från kommunstyrelsen i slutet av maj 2008 har den tillsatta arbetsgruppens arbete ”präglats av en strävan att försöka famna de frågeställningar där enighet kan konstateras”[28]. Utöver att man föreslår att en exploatering skall finansieras externt och ta ”sin utgångspunkt i och främja en ny, modern, trygg och levande stadsdel”[29], så konstateras att tomten är viktig genom sitt läge i hamnen. Gruppen menar vidare att en byggnation av tomten bör innehålla ett högt landmärke för att förstärka platsens betydelse. När det gäller den kontroversiella frågan om Ångfärjestationen föreslås att stationsbyggnadens ursprungliga delar skall bevaras *inom området*. Man utesluter alltså inte att en flytt från dess befintliga läge kan komma ifråga. Den 12 juni 2008 beslutade kommunfullmäktige med 55 röster mot 10 att kommunen skall gå vidare med arbetsgruppens förslag. Stadsbyggnadsnämnden fick därmed i uppdrag att påbörja planarbetet.

I maj 2008, innan arbetsgruppens förslag lades fram vid kommunstyrelsens möte, publicerade Helsingborgs Dagblad ett inlägg av Stadsbyggnadsnämndens ordförande Joakim Andersson (m) och kommunstyrelsens ordförande Peter Danielsson (m). I sitt inlägg säger de att Helsingborgs invånare värderar tomten olika och att det är viktigt att särintresse vägs mot samhällsintresse. De skriver vidare att debatten kring tomten bör föras seriöst och kreativt och att medborgarna inte skall ”anklaga politiker för att luras för att det inte blev som man själv ville”.[30]

28. Inriktningsbeslut och direktiv angående framtida utformning och användning av Ångfärjestationstomten inom fastigheten Gamla staden 1:1, Dnr 00156/2008.
29. Inriktningsbeslut och direktiv angående framtida utformning och användning av Ångfärjestationstomten inom fastigheten Gamla staden 1:1, Dnr 00156/2008.
30. Helsingborgs Dagblad. *Lång lista på förslag,* HD 2008-05-31. Debattartikel.

Protea Village i Kapstaden

Cape Flats, Kapstaden.
Foto: Anna Bohlin.

Medan föregående kapitel belyste kopplingen mellan kulturarv och lokalt deltagande i den svenska kontexten fokuserar vi här på historiens och kulturarvets roll i den sydafrikanska demokratiseringsprocessen. Kapitlet visar hur frågan om deltagande ställs på sin spets i en kontext som präglas av ojämlika förhållanden där grupper som tidigare har varit marginaliserade ges nya utrymmen att föra fram och agera utifrån sin historia. Samtidigt visar kapitlet hur möjligheten till direkt deltagande i vissa fall beskärs för dem som tidigare haft det största politiska inflytandet. Avsaknaden av formella ingångar i beslutsprocessen för denna grupp har medfört att deltagandet kommit till andra uttryck i handling och praktik.

Från Protea Village till Cape Flats

I ett lummigt område vid foten av Taffelberget i Kapstaden låg fram till 1960-talet en stadsdel som kallades Protea Village. Den bestod av småhus och stugor utspridda i ett grönområde och hade även kyrka, skola och fotbollsplan. Av de omkring 600 invånarna var de flesta anställda som arbetare i Kirstenbosch botaniska trädgård, som är belägen tvärsöver huvudgatan. De kunde också arbeta som hembiträden eller trädgårdsmästare hos väl-

beställda grannar i kvarteren runt Protea Village, eller som fabriksarbetare i andra delar av Kapstaden. Protea Village växte från början fram när grupper av frigivna slavar och arbetare på de kringliggande jordbruken bosatte sig på platsen vid mitten av 1800-talet. När den brittiske affärsmannen och politikern Cecil John Rhodes lät bygga en väg genom området i slutet av 1800-talet rekryterades ytterligare arbetskraft till platsen och många av dessa stannade kvar efter det att vägarbetet var klart.

År 1961 förklarades området intill den botaniska trädgården som ”vitt gruppområde”. Detta betydde att enbart de som klassificerades som vita hade tillstånd att bo där. Eftersom invånarna i Protea Village klassificerades som ”färgade” (en kategori mellan vita eller svarta i apartheidterminologin) tvingades de lämna byn och istället bosätta sig i gruppområden för färgade i Cape Flats, ett område i Kapstadens utkanter. Husen i Protea Village revs, med undantag för tre stenstugor och en kyrka, som samtliga var från 1800-talet. Marken bebyggdes aldrig på nytt utan kom att fungera som ett strövområde för boende i de intilliggande stadsdelarna.

Efter flytten fortsatte många att arbeta i Kirstenbosch. De pendlade från sina nya hem med bussturer som den botaniska trädgården anordnade. Något som många upplevde som problematiskt var att de hade flyttats från det bördiga området kring Taffelberget. Förutom att erbjuda ett gott odlingsklimat för trädgårdstäppor och fruktträd erbjöd markerna även möjligheter till jakt på småvilt som många fattiga familjer nyttjade. Många anlade trädgårdar och odlingar vid sina nya hem i det blåsiga och torra Cape Flats, ofta med arter som de tog med sig från Kirstenbosch.

Täppa, Cape Flats, med växter från Kirstenbosch botaniska trädgård. Foto: Anna Bohlin.

Good Shepherd Church i Protea Village.
Foto: Anna Bohlin.

Som i många andra fall av rasmotiverade tvångsförflyttningar i Sydafrika vägrade de att helt klippa banden till sin gamla stadsdel. De visade sitt missnöje med tvångsförflyttningen, men även sin samhörighet med den plats de hade lämnat, genom att flera gånger i månaden besöka kyrkan i Protea Village. Dessa tillfällen kom att fungera som viktiga återföreningar för familjer som nu levde i skilda områden. Kyrkan fick en allt viktigare roll som samlande symbol för de skingrade invånarna.

Återflyttningen till Protea Village utgör ett av många exempel i Sydafrika där det förflutna omförhandlas i enlighet med ett nytt regelverk. I samband med demokratiseringsprocessen har det sydafrikanska samhället tvingats ta itu med en extremt ojämlik och differentierad syn på historia, präglad av hierarkiskt tänkande, där den vita gruppen i stort sett har haft monopol på den officiella historieförmedlingen. Kolonialismen, och senare apartheidsystemet, privilegierade den vita eliten socialt, politiskt och ekonomiskt. ”Vit” kultur och historia ansågs som mer högstående än inhemska gruppers erfarenheter vilka marginaliserades, ignorerades eller helt skrevs om inom kulturvårdsinstitutionerna.[31]

I ett försök att förändra den elitistiska och exkluderande synen på kulturarv och historia och spegla en mer flexibel, inkluderande och demokratisk historiesyn har den sydafrikanska staten genomfört en rad reformer. Det omtalade och kanske mest betydelsefulla initiativet är den Sanningskommission[32] som inrättades direkt efter övergången till demokrati 1994 i syfte att samla in och offentliggöra information om brott mot mänskliga rättigheter under apartheid.[33] Inrättandet av en ny kul-

31. Att beteckna folkgrupper som ”traditionella” blev under apartheidsystemet ett viktigt led i styrningen och kontrollen över dessa grupper. Denna uppdelade syn på vitas och svartas kulturarv lever fortfarande kvar i många kulturarvsinstitutioner i landet, till exempel genom att europeisk kultur visas på kulturhistoriska museer, medan afrikansk tradition och kultur visas på naturhistoriska museer jämte biologiska och geologiska utställningar.
32. *Truth and Reconciliation Commission.*
33. 22 000 vittnesmål samlades in från dem som utsatts för brott mot mänskliga rättigheter. Intervjuer med både offer och förövare visades i nationella tevesändningar 1997–1999.

turarvsmyndighet (SAHRA, *South African Heritage Resources Agency*)[34] utgör en annan viktig reform. Med den nya myndigheten hoppades politikerna kunna förändra den tidigare kulturarvssektorns fokusering på europeisk historia. Man ville även förändra synen på monument, byggnader och arkitektur som mer bevarandevärda än andra former av kulturarv, som till exempel Sydafrikas arkeologiska lämningar i form av kökkenmöddingar och grottmålningar, minnen av signifikanta platser och händelser från kampen mot apartheid, eller gravar där arbetarna på jordbruken i generationer har begravt sina familjemedlemmar.[35] Behovet av att vidga det kulturhistoriska perspektivet betonas även i den nya *National Heritage Resources Act* genom den förskjutning som sker mot konsultation och deltagande (se kapitel 3).[36]

Ett annat och mindre välkänt initiativ utgörs av Landåterlämningsprogrammet[37] som också utgör den här fallstudiens ramverk. Landåterlämningsprogrammet utgör tillsammans med Sanningskommissionen centrala inslag i den sydafrikanska demokratiseringsprocessen. Det förra är särskilt intressant ur kulturarvssynpunkt eftersom ett viktigt inslag i insamlandet av material till stöd för en ansökan om landåterlämning är den historia som den sökande åberopar. Genom programmet erbjöds enskilda medborgare, som hade tvångsförflyttats under apartheid som en följd av statens tillämpning av raslagarna, möjligheten till upprättelse. Detta kunde ske genom en ansökan om att få sina landrättigheter åter för att möjliggöra en återflyttning eller på andra sätt bli kompenserade (ekonomiskt eller genom förtur i bostadsköer).[38]

Enligt programmet ska varje person som ansöker om kompensation för förlorade markrättigheter inlämna information som kan visa att man har starka band till platsen man tvingades lämna. Då många saknar skriftliga dokument (lagfarter, hyreskontrakt eller liknande) godkände regeringen att man lämnade in bevis som exempelvis fotografier av sitt hus, brev adresserade till hemmet, eller räkningar där adressen anges. I vissa fall

34. Ersatte *National Monuments Council.* Detta skedde under lagen National Heritage Resources Act från 1999, som ersatte den tidigare National Monuments Act från 1969.
35. Exempelvis den koloniala Cape Dutch-stilen.
36. Enligt Dumisani Sibayi, verkställande direktör vid SAHRA:s kontor i Kapstaden, är lagen ”en av de bästa i världen” (intervju 2008). Vid sidan om den stora betoningen på allmänhetens deltagande i lagen framhöll han också skyddet av immateriellt kulturarv som något mycket positivt. Dock beskrev han stora utmaningar med att omsätta lagtexten i praktiken. Framförallt är det svårt för kulturarvssektorn att nå olika grupper i samhället med de begränsade resurser som finns, inte minst med tanke på att det finns elva officiella språk.
37. *The Restitution of Land Rights Act.* Antogs 1994 och var den första reformerande lagen.
38. I likhet med den mer omtalade Sanningskommissionen var tanken att man genom att belysa orättvisor i det förflutna skulle bidra till skapandet av ett öppnare samhälle präglat av försoning. Samtidigt ville man komma tillrätta med den ojämlika fördelningen av mark mellan olika folkgrupper i Sydafrika.

använde man sig av landskapsvandringar tillsammans med dem som blivit tvångsförflyttade och lät dem identifiera husgrunder och andra lämningar i syfte att dokumentera och stärka sina ansökningar. De minnen av plats och hem som på detta sätt mobiliserades samlades in av Landkommissionen och utgör en sorts minnesbank över tvångsförflyttningar. Minnesbanken kommer att offentliggöras i framtiden.

Det nya Landåterlämningsprogrammet välkomnades av dem som hade tvångsförflyttats från Protea Village. År 1995 skickade de in en ansökan om att få mark tillbaka, och elva år senare bifölls denna av Landkommissionen. På Kultursarvsdagen (*Heritage Day*) den 24 september 2006 samlades flera hundra människor i ett tält som hade spänts upp i ett grönområde vid foten av Taffelberget i Kapstaden där Protea Village hade legat. Anledningen var att 86 familjer som hade tvångsförflyttats från Protea Village nu skulle få sin mark tillbaka. I en högtidlig ceremoni, som bevittnades av politiker, tjänstemän, medierepresentanter och nuvarande boende i närområdet, mottog varje familj från Protea Village ett certifikat från Landkommissionen som intyg på marköverlämnandet. Totalt återlämnades 12,35 hektar mark. Ceremonin visades på de nationella tevenyheterna samma kväll och händelsen firades med en mängd festligheter. Man paraderade längs huvudgatan där före detta invånare från Protea Village samlats för en vandring genom landskapet till levande musik. Besökarna kunde ta del av en utställning med en ”minneskarta” över Protea Village. I en ritual välsignades marken med vatten från den lokala källan, varpå lunch serverades i det fria i den parkliknande omgivningen. Ordföranden för den organisation som representerade dem som skulle återvända till Protea Village, PROVAC (senare ändrat till Protea Village Community Property Association, CPA), höll ett tal där han beskrev hur man hoppades kunna bygga bostadshus till de återvändande familjerna samt inrätta ett museum i ett av de hus som fortfarande står kvar efter rivningen av stadsdelen på 1960-talet.

Sedan landåterlämningsceremonin 2006 har en styrkommitté tillsatts för att se över arbetet med återuppbyggnaden av Protea Village. Förutom *Protea Village CPA*, ingår även *Cape Town municipality* (motsvarigheten till Kapstadens kommun), som tidigare ägde en del av marken, South African Biodiversity Institute (ansvarigt för Kirstenbosch botaniska trädgård och som tidigare arrenderade en del av marken), samt det statliga Department of Public Works (tidigare ägare till en annan del av marken). En byggfirma har anlitats och har i ett antal stormöten presenterat byggplaner för dem som planerar att återvända. Tomterna beräknas bli omkring 500 kvadratmeter och byggandet beräknas starta hösten 2009.

Platsen som bärare av kulturarv

Intervjuer och platsvandringar som genomfördes mellan 2005 och 2008 visar hur de som tvångsförflyttades ser platsen där Protea Village låg som en kulturmiljö som de fortfarande känner en stark känslomässig och social tillhörighet med. Denna miljö står som en symbol för positiva värden som inkluderande, jämlikhet och värdighet. I motsats upplevs Cape Flats, dit de tvingades att flytta, som en symbol för utanförskap, orättvisa och inte minst åtskillnadspolitiken. Framförallt utgör landskapet där Protea Village låg en påminnelse om ett delat förflutet och utgör därmed en viktig källa för den kollektiva identiteten. Eftersom invånarna spreds till olika delar av Kapstaden fungerar platsen där Protea Village låg som ett ställe där man fysiskt kan återförenas. Detta sker framförallt i samband med gudstjänster i kyrkan, men den gamla byn är också en plats där man samlas kring sin gemensamma historia. Gravarna som ligger invid kyrkan är andra centrala symboler för denna gemenskap. Vikten av att vårda dessa var något som omnämndes i flertalet av intervjuerna.

Eftersom inga nya byggnader uppfördes på marken efter rivningarna har platsen antagit en speciell betydelse för dem som tidigare bodde där. Lämningar på platsen vittnar om hur livet tedde sig i Protea Village, samtidigt som det bär spår av själva förstörelsen av stadsdelen. Källan som försåg invånarna med dricksvatten kan fortfarande beskådas och de gångplattor

Cedric van Dieman från Protea Village står vid den symboliskt betydelsefulla källan. Foto: Anna Bohlin.

av sten som invånarna hade lagt ut kring den ligger kvar. Att källan har fortsatt att flöda under de år som har passerat sedan tvångsförflyttningarna framhöll många som symboliskt viktigt. Det var något som också kunde observeras vid landåterlämningsceremonin 2006 när marken välsignades med vatten från källan. På ett annat ställe kan man beskåda trappstegen som förr ledde in till den skola som revs, men som nu slutar i luften, då trappstegen av någon anledning aldrig blev rivna.

Även de som bor i närområdet kring platsen där Protea Village låg är medvetna om de rika historiska lämningar som finns i landskapet. En man som bor i utkanten av området berättade i intervjuer hur han brukade ströva i området tillsammans med sin dotter under hennes uppväxt. Varje gång det regnade sköljdes föremål fram ur jorden, som porslinsskärvor, knappar och rester av byggnadsmaterial. Mannen, som är i femtioårsåldern, berättade:

> *Plötsligt förändrades mitt intresse för det här stället. Från att ha varit en plats av skönhet såg jag det som en plats som har historia. Vi blev akut medvetna om att det hade funnits liv här i många, många år.*

Tack vare det stora intresset för Protea Village som en historisk plats ingår planer på att inrätta ett museum som ett led i återuppbyggnaden av byn. Kirstenbosch botaniska trädgård, som tidigare arrenderade de tre stenstugorna, har överlåtit arrendet av dem till Protea Village CPA. De har sagt att de vill hjälpa de återvändande i deras arbete med att inrätta museet, som förmodligen kommer att inhysas i en av stenstugorna.[39] Även District Six-museet i Kapstaden, som tidigare visat en utställning kring Protea Village och som fortfarande hyser en samling från denna (till exempel foton, en minneskarta, utställningskyltar), har lovat att bistå Protea Village CPA när museet ska uppföras. Protea Village CPA önskar så småningom ta över samlingen men har valt att låta District Six-museet förvalta den tills planerna på ett eget museum har kommit längre. Vid fältarbetet i juni 2008 fördes diskussioner kring huruvida museet främst skulle vara till för människor från Protea Village eller om man skulle rikta sig till en bredare publik, något som District Six-museet har gjort med stor framgång (Bohlin 1998).

Många av dem som blev tvångsförflyttade beskrev i intervjuerna hur en viktig del i det planerade återvändandet handlade om att knyta an till Protea Village som ett kulturarv. Följande stycke kommer från en intervju

39. Stugorna kan av juridiska skäl inte användas som bostäder.

med en kvinna i trettioårsåldern, som föddes strax efter det att hennes föräldrar tvingades flytta från Protea Village. I intervjun beskrev hon återvändandet som något hon önskar utföra för sin egen skull, men även å den äldre generationens vägnar:

> *Jag skulle inte ha varit den jag är idag om det inte hade varit för det förflutna. Jag vill se tillbaka och vara stolt över var jag kommer ifrån. Vi [färgade] har inte platser som vi kan prata om. 'Där bodde jag. 'Det här är vår kultur.' Sådant har inte vi. Jag vill flytta tillbaka och berätta för min dotter, mina barnbarn: 'Det här är floden de brukade leka i, det här brukade de göra i det här området.' Något som man kan se tillbaka på och dela. [---] Jag gör detta för mig själv, men även för alla de gamla, alla som blev tvångsförflyttade. Hade inte de älskat att flytta tillbaka? Om jag kunde representera bara en enda av dem så skulle jag vara överlycklig.*

"Färgade" befann sig mellan vita och svarta i apartheids rashierarki, vilket var en osäker position när det gällde att hantera förödmjukelsen att vara "mindre än vit" samtidigt som man försvarade positionen "bättre än svart". Ofta sågs inte den färgade identiteten som en identitet i sin egen rätt utan definierades i termer av "avsaknad" eller "sammanblandning" (Erasmus 2001:13). I detta sammanhang erbjuder berättelsen om Protea Village ett positivt ursprung. Många förklarade i intervjuerna att det var viktigt att känna till Protea Village därför att det förklarade "var folk kom ifrån" och "vilka vi är" i både geografisk, socioekonomisk och kulturell bemärkelse. Följande citat är från en annan kvinna, även hon i trettioårsåldern:

> *Jag skulle vilja ha ett litet museum eller något, där jag kan minnas var jag kommer ifrån. Jag jobbar i en miljö där det finns många vita och jag är den enda kvinnan. Jag arbetar i företag som håller på med datorprogrammering. Även om vissa av dem har varit fattiga kan de inte förstå hur det var att växa upp där [i Protea Village]. De tar saker för givna, de tror att allt var lätt, de skämtar om att vara fattig. Till och med nu pratar de om hur BEE [Black Economic Empowerment, ett statligt program som påbjuder positiv diskriminering] påverkar dem. Men om man tänker på var allt det kommer ifrån… Jag får tårar i ögonen när jag tänker på det. Jag skulle vilja komma ihåg det med stolthet.*

Vem får delta och varför?

Enligt den lagstiftning som omgärdar landåterlämning i Sydafrika är det enbart de parter som betraktas som direkt fysiskt eller ekonomiskt berörda av återlämnande av mark som har rätt att delta i beslutsprocessen. Att man bor intill ett område som återlämnas räknas inte som att vara direkt berörd. Detta innebär att de som bor i området kring den plats där Protea Village ska återuppbyggas inte har någon formell rätt att påverka processen och är därför inte representerade i den styrkommitté som ska se över återuppbyggnaden.

Frågan om delaktighet i återuppbyggnadsprocessen är het för många av invånarna i närområdet. Eftersom området på olika sätt förmodas påverkas av planerna att bygga upp Protea Village, inte minst genom att grönområdet bebyggs och att karaktären i stadsdelen förändras, anser många att de borde ha något att säga till om i processen. Två boendeorganisationer (*Residents Associations, RA*) berörs indirekt av planerna på så vis att deras medlemmar bor i närheten av det område som planeras återuppbyggas. Den ena, Fernwood RA, har uttryckt sitt missnöje för det sätt landåterlämnandet har hanterats. Samtidigt uttryckte man dock sitt stöd för dem som planerar att återvända och betonade att man välkomnar dem tillbaka till området. Den andra organisationen, Bishopscourt RA, har antagit en mer avvaktande hållning. Framförallt var representanter för denna organisation kritiska till att de, som de upplevde det, hade blivit utestängda från processen, inte minst av PROVAC, de återvändandes organisation:

> *Som en representativ organisation känner vi att vi har blivit utestängda från processen. I ett tidigt stadium bjöd vi in PROVAC till vårt årsmöte så att de skulle kunna prata med oss. Några av dem kom, vi umgicks lite grann och träffades senare på kvällen. Vi har alltid känt att vi ville jobba med dem, att det var viktigt för oss. Men senare exkluderade de oss från processen. Det var tydligt att de inte var intresserade av att kompromissa.*
>
> (Kvinna, styrelsemedlem i Bishopscourt RA)

Intervjuer med före detta boende i Protea Village bekräftade intrycket att PROVAC hade valt att hålla dessa boendeorganisationer på avstånd. Medlemmar i PROVAC berättade att de hade diskuterat saken sinsemellan och beslutade att vänta med att föra en dialog med nuvarande boende tills återuppbyggnadsprocessen hade kommit en bit på väg. Eftersom många av dem som bor i närområdet, till skillnad från dem som tvångsförflyttades, är högutbildade med många kontakter inom Kapstadens högre skikt, bekymrade man sig för vad en dialog på så ojämlika grunder skulle inne-

bära. En av ledarna i PROVAC sa: ”Vi oroade oss för att de skulle försöka få oss på andra tankar, sätta griller i huvudet på oss.”

Synen på landåterlämningsprogrammets begränsade möjligheter till deltagande sågs dock inte lika kritiskt av alla i närområdet. En man i sextioårsåldern tyckte att det var rätt att närboende inte tilläts delta i processen, eftersom ett sådant deltagande enligt hans åsikt hade omöjliggjort landåterlämnandet. Han uttalade sig kritiskt om grannar som upplevde att deras ”rätt” att delta hade blivit åsidosatt.

> *De [återvändande] har ingen skyldighet överhuvudtaget gentemot oss. De, å andra sidan, har rätt att få kompensation, det har fastslagits av regeringen.*

Han såg processen som en naturlig del av det demokratiska systemet men betonade att detta är något som många sydafrikaner fortfarande håller på att vänja sig vid:

> *Det här är en demokratisk process. Punkt slut. På nivån där den genomförs kanske den inte alltid upplevs som rättvis, men det är irrelevant. Det här är hur demokrati fungerar. Jag förstår inte hur man annars skulle kunna gå till väga med landåterlämnandet.*

En annan invånare i närområdet ifrågasatte på ett liknande sätt tanken om att de som bor i grannskapet borde ha blivit konsulterade:

> *Om det är någon som tycker att vi av principskäl skulle ha blivit kontaktade av Landkommissionen, DLA [motsvarande departementet för markfrågor], eller PROVAC, så att vi skulle få säga vårt, då tycker jag det är naivt, om jag ska vara ärlig. Protea Village är inte skyldiga oss något. Därför har jag tyckt att det är viktigt att försöka skapa en öppning så att en dialog kan hållas, kommunikationskanaler.*
>
> (Man, femtioårsåldern)

En konsekvens av att det saknas formella möjligheter för de närboende att delta i återuppbyggnadens beslutsfattandeprocess blev att dessa sökte andra sätt att påverka landåterlämningen. En av männen som beskrevs ovan ville förmedla att han var positivt inställd till processen till dem som planerar att återvända. Detta gjorde han genom handling. Trots att de inte hade blivit inbjudna deltog han och hans fru i den ceremoni som hölls i kyrkan för att fira landöverlämnandet 2006. Även om många av deras grannar i närområdet var negativa ville de visa att de var välvilligt inställda till de återvändande:

> *Vi gick till ceremonin för att visa ett välkomnande ansikte. Vi liksom försökte vara en "välvillig närvaro" [benign presence]. Jag har ingen aning om hur det mottogs.*

På liknande sätt bjöd mannen i femtioårsåldern som citerades ovan in män från Protea Village till te i sitt hem. En söndagseftermiddag hade han hade sett hur männen gick omkring i området och granskade och videofilmade husen och han gissade att det handlade om landåterlämnandet. Tebjudningen ledde till många sociala möten mellan mannen och hans familj och andra familjer som hade bott i Protea Village. Mötena resulterade även i att mannen gjorde efterforskningar om sitt eget hus. Han fann att det var ett av de hus som hade beslagtagits med hjälp av raslagarna, något som han upplevde som mycket obehagligt. Mannen, som tidigare hade suttit i styrelsen i Fernwood RA, berättade att han avgick för att kunna föra en dialog med dem från Protea Village utanför de formella processerna:

> *Jag tror att det alltid är svårt för officiella grupper att hänga med de förändrade utmaningar som uppstår över tid. Jag tycker att det är lättare att röra mig och anpassa mig som individ, utan att mena detta som något arrogant. Jag tror att det finns många saker som vi måste hantera och förlika oss med som individer, på båda sidor. Det är frustrerande att försöka bolla dem, plus den kollektiva andan som finns i alla större grupper, och fortfarande känna att man förstår vad det hela handlar om. Jag vill inte ha någon konflikt med någon part, allra minst med dem från Protea Village. Det sista jag vill är att vi hamnar på varsin sida om barrikaderna: 'Liljevit stadsdel vill inte ha färgade grannar!' Så jag känner mig ganska bekväm där jag är nu. Jag kan lyssna på alla, observera processen utan att känna att jag investerar för mycket i den, förutom mitt eget hjärta.*

De aktiviteter som har beskrivits ovan kan ses som försök att informellt delta i den bredare processen kring landåterlämnandet genom att på olika sätt skapa relationer och bjuda in till dialog mellan olika grupper. Båda männen nämnde begrepp som "aktivt medborgarskap" och reflekterade över sin roll som civila aktörer i ett samhälle som genomgår stora förändringar. Även om de valde att agera inom den privata sfären hoppades de att deras handlingar skulle få positiva konsekvenser i grannskapet, och att de på så vis kunde påverka utvecklingen mot ett mer demokratiskt samhälle.

Eftersom det inte gavs möjligheter till inflytande för boende i området inom själva landåterlämningsprocessen valde en en jurist i femtioårsåldern

att hitta andra kanaler för att påverka resultatet. Han stämde City of Cape Town (som tidigare ägde en del av marken i Protea Village) för att ha förfarit på ett olagligt sätt i samband med överlämnandet av marken till PROVAC. Rättsfallet pågår fortfarande, med resultatet att återuppbyggnadsprocessen har försenats. Som vi tidigare såg är den boendeorganisation som juristen tillhör, Bishopscourt RA, ”neutral” i frågan om återuppbyggnaden av Protea Village. I ett nyhetsbrev från 2008 bjöd dock organisationen sina medlemmar att bistå juristen med ekonomisk hjälp i samband med kostnader för rättsprocessen. Detta tyder på att det kan finnas ett relativt brett stöd för juristens agerande bland andra invånare i närområdet.

Att ”ta plats” i det demokratiska Sydafrika

För många av dem som hade ansökt om att få mark tillbaka är den planerade återflytten till Protea Village främst en politisk handling, ett sätt att ”ta plats” i symbolisk bemärkelse i det nya demokratiska Sydafrika. Ett återkommande tema i intervjuer gällde hur illa vita hade behandlat svarta och färgade under apartheid:

> *Jag vet inte vad de trodde att vi var. Såg de oss ens som människor? Vi var sub-människor (subhumans).*
>
> (Man i femtioårsåldern som skall flytta tillbaka)

Flera av de intervjuade upplevde beslutet om att låta återuppbygga stadsdelen som en officiell bekräftelse på det orättvisa i tvångsförflyttningen. Samtidigt sågs det som ett viktigt steg mot att bekräfta och återupprätta ”mänskligheten” och värdigheten hos dem som lidit under apartheid, inte bara i Protea Village utan även på andra håll. Genom att återfå marken återerövrade och utvidgade man det unga demokratiska medborgarskapets symboliska utrymme för de grupper som tidigare hade marginaliserats.

En man berättade att han inte var intresserad av att flytta tillbaka till Protea Village, eftersom han trivdes bra där han bodde nu och kände sig för gammal för att börja om på nytt. Samtidigt brann han för landåterlämnandet som han såg som ett viktigt led i processen att bryta den symboliska ”kätting” som apartheid utgjorde. Han beskrev hur han brukade ringa så högt han kunde i kyrkklockan i Protea Village varje gång han besökte byn:

> *När jag arbetade på universitetet i Kapstaden hade jag en motorcykel, och ibland brukade jag köra förbi den här kyrkan. Jag lovade mig själv att jag skulle ringa i den här klockan ända tills folket fick sin mark tillbaka. Och det gör jag fortfarande, jag tar tag i repet*

> *och så ringer jag, och ringer, och ringer. Jag ringer så högt jag kan, och hoppas att någon ringer polisen, och så skulle det bli världens tidningsrubrik: ”Före detta boende ringer i klockan!”*

Genom att ringa i kyrkklockan kan mannen symboliskt föra tillbaka Protea Village till den lokala stadsdelen. Genom att återerövra ljudlandskapet tar han samtidigt plats i medialandskapet genom att skapa tidningsrubriker. Därmed lyfts frågan om Protea Village till den nationella nivån. Tanken om återvändandet till Protea Village blir här en symbolisk handling som återinför historien om dem som bodde i byn, både i det lokala urbana landskapet och i det vidare nationella medborgarskapet.

Flera av närområdets invånare uttryckte blandade känslor för den här typen av resonemang där återuppbyggandet ses som ett politiskt projekt. De som uttryckte en allmänt positiv inställning till regeringen var mer positiva till landåterlämnandet, och såg detta som en chans att bidra till en mer integrerad stadsmiljö. Andra tyckte att det var orättvist att just gruppen från Protea Village skulle få mark tillbaka, medan andra mer utsatta och fattiga grupper i samhället står utan hjälp. En kvinna som ifrågasatte landåterlämningsprogrammets principer berättade om sin far, som hade immigrerat till Sydafrika som ung. Han, sade kvinnan, ”hade det precis lika ofördelaktigt som andra”, men genom att arbeta hårt hade han nått framgång. ”Så är historien, vissa kommer upp sig, andra hamnar efter. Det är bara så det är.”

Det var dock slående att uppfattningen om landåterlämnandet som återbördandet av ett kulturarv i hög grad delades av många av de vita som idag bor i närområdet. Även de som starkt kritiserade den planerade återbyggnaden av Protea Village var positiva till att människor som tvingats ifrån sina hem nu skulle få möjlighet att flytta tillbaka till ”sin plats” och knyta an till ”sin historia.” Även om vissa vände sig mot olika detaljer i planerna på återuppbyggnaden tyckte de att detta var rättvist och riktigt:

> *Poängen är att de hade ett liv här. Det här handlar om människor, om hem, om liv som har levts. Jag hoppas bara att de under sin livstid ska kunna säga att rättvisa har skipats. Jag hoppas att det inte blir överpolitiserat.*
>
> (Man, närområdet)

Nya deltagare: natur- och kulturarv under omvandling?

Den planerade återuppbyggnaden av Protea Village aktualiserar och inbegriper olika föreställningar om landskapet som historiebärare. Hittills har vi fokuserat på den plats där byn låg innan rivningen. En annan plats som också påverkas av landåterlämnandet är ett av Sydafrikas mest välkända turistmål – Kirstenbosch botaniska trädgård, som angränsar till området där Protea Village låg.

Framväxandet av Kirstenbosch spelade som tidigare har nämnts en viktig roll i Protea Villages historia. När den botaniska trädgården började anläggas i början av 1900-talet fick detta stor betydelse för familjerna i Protea Village. Eftersom hela landskapet där trädgården skulle ligga fick formas om från grunden (exempelvis anläggandet av kullar, dammar och dalgångar) krävdes stor arbetskraft. Då delar av grannskapet präglades av en välbeställd elit kom en stor del av arbetskraften att anlitas från Protea Village. Många av männen blev med tiden kända som skickliga murare och stenhuggare. Än idag kan man beskåda stenläggningar, murar, trappor, drickfontäner, med mera, som byggdes av sandsten och ibland utan murbruk.[40] Andra arbetade i parken som trädgårdsmästare, frösamlare, gräsklippare eller kökspersonal i trädgårdens kafé. Då trädgården under många decennier inte var omgärdad av stängsel utgjorde den en naturlig lek- och vistelseplats för barn och ungdomar från Protea Village.

Intervjuer med tvångsförflyttade visar att de i hög utsträckning ser sin historia som sammanvävd med Kirstenbosch. Några uppskattade antalet invånare i Protea Village som var anställda av Kirstenbosch innan tvångsförflyttningen till omkring 90 procent. Denna siffra har inte kunnat beläggas, men berättelser om släktingar som har arbetat i parken i upp till fem generationer tillbaka i tiden visar hur de ser Kirstenbosch som en historiskt viktig arbetsgivare. Närheten till parken har även präglat invånarna i Protea Village på andra sätt. Som tidigare nämnts har trädgårdsintresset alltid varit stort bland invånarna i Protea Village och många har i sina nuvarande hem anlagt trädgårdar och inomhusodlingar med plantor från Kirstenbosch.

Trots att invånarna från Protea Village i hög grad bidragit till utformandet och framväxten av Kirstenbosch finns denna historia inte representerad i något av det informationsmaterial som den botaniska trädgården idag erbjuder (broschyrer, utställningsskyltar, hemsidor på nätet med mera). I en Kulturarvsstig (*Heritage Trail*), som inrättades 2006, finns information om en mängd aktörer som på olika sätt har varit betydelsefulla för

40. Denna teknik kallas *dry-walling*.

Kirstenbosch. Förutom förre presidenten Nelson Mandela är nästan alla dessa aktörer vita män, ofta politiker och affärsmän.[41]

Avsaknaden av information om Protea Village är något som upprör många av dem som intervjuats. Nedan följer en konversation som utspelade sig under en platsvandring i parken med två män från Protea Village som är anställda av Kirstenbosch:

> *OT: Här finns ingenting om oss, förstår du. Till exempel, vi, man kan säga att vi, vårt folk byggde den här parken. Titta på allt det här, jag menar alla stigarna, trapporna, du ser stenblocken där, de här människorna var verkligen duktiga.*
> *DR: När man försvinner härifrån [syftar på när man dör], så sätter de [ledningen] till exempel inte dit någonting för att man ska komma ihåg en. Som 'David Robinson skötte den här platsen, och han dog vid den och den tidpunkten'. Förstår du? De gör inte det.*
> *OT: Det finns en grav där borta.*
> *DR: Ja, där borta, det är Pearsons grav. Han var intendent tidigare.*
> *OT: Ja, han var den första intendenten. Men jag menar, det var ju våra förfäder som byggde detta.*

Under platsvandringen visade de två männen olika platser i parklandskapet som arbetare från Protea Village hade varit med och utformat. Framförallt uttryckte de beundran inför de stenarbeten som är utspridda i parken. De konverserade sinsemellan om personer från Protea Village som var kända för att vara skickliga i sin yrkesroll. Endast en plats i landskapet bär vittnesmål om en av de individer som har utfört dessa arbeten. Platsen domineras av ett stort dekorativt stenblock som bär en liten kopparskylt med texten "*Dicky's Rock 1991*". Den ena mannen förklarade att Dicky, som var hans far, hade transporterat ner stenblocket från berget. Som uppskattning hade hans vita arbetsledare låtit fästa skylten vid stenen. Trots att de båda männen talade positivt om skylten beskrev de den också som problematisk:

> *Varför skrev de inte Dicky Bowlers sten, varför står det bara Dickys sten? De har inte använt efternamnet, bara Dicky. Men det finns många Dicky här.*

41. Exempelvis John Cecil Rhodes, den brittiske kolonialherre som ursprungligen väckte tanken på att skapa en botanisk trädgård och som skänkte mark i detta syfte.

Dicky's Rock med stenarbeten.
Foto: Anna Bohlin.

Sonen berättade att han gärna hade sett att de hade använt hans fars fullständiga namn: James Henry Bowler. De båda männen beskrev hur valet av tilltal var extra betydelsefullt under apartheidsystemet, eftersom många vita kallade svarta vid förnamn eller smeknamn, medan de själva förväntade sig bli tilltalade med titel och efternamn. Detta mönster stämmer även överens med övriga monument och skyltar i Kirstenbosch, där vita män konsekvent beskrivs med titel och fullständigt namn eller efternamn (exempelvis Professor Pearsons grav, Colonel Bird's Bath). Att i denna kontext kallas vid ett smeknamn framstod enligt männen som förminskande och kränkande.

Något som framkom under platsvandringarna och intervjuerna var hur det immateriella kulturarvet bärs och frammanas ur det fysiska landskapet. Särskilda medicin- eller nyttoväxter pekades ut i landskapet och föranledde berättelser om hur man i Protea Village hade använt dem. En välkänd del av Taffelbergets siluett, som liknar en borg, diskuterades vilket gav upphov till minnen och skrönor. På liknande sätt väckte *Colonel Bird's Bath*, en fågelformad damm byggd kring en naturlig källa, många minnen. Intervjuerna visar hur denna plats har varit av central betydelse för Protea Village. Varje söndag samlades man uppklädda vid källan för att umgås och konversera i skuggan av träden (vilket man fortfarande gör). Invånarna från Protea Village har kallat dammen för Önskebrunnen så länge de kan minnas, eftersom man brukade vända ryggen till, kasta en slant över axeln och önska sig något. Några berättade hur de hade träffat sina respektive äkta män och hustrur vid denna damm.

Många uttryckte en önskan om att det immateriella kulturarv som förknippades med Protea Village skulle markeras med hjälp av informationsskyltar och liknande material. De oroade sig för att omvärlden och den yngre generationen inte skulle känna till historien om Protea Village och dess nära koppling till Kirstenbosch. Några uttryckte frustration över att skylten som idag existerar jämte Colonel Bird's Bath enbart redogör för hur kolonialtjänstemannen Bird hade låtit bygga dammen (samt några andra fakta kring vattenflödet). Där finns ingen hänvisning till platsens sociala betydelse för Protea Village eller att den är känd som Önskebrunnen.

Vid intervjuer med ledningen för Kirstenbosch botaniska trädgård framkom att det finns ett intresse att lyfta fram dessa hittills marginaliserade historier och berättelser i parkens informationsmaterial. Som ett led i demokratiseringsprocessen arbetar Kirstenbosch (i likhet med alla statliga institutioner) med att försöka förändras i riktning mot större representativitet och demokratisk förankring. Ledningen framhöll i intervjuer att historien om Protea Village väl skulle passa in i detta förändringsarbete. Inte minst genom den *social heritage plan* som man har börjat arbeta kring och som ska beskriva det immateriella kulturarvet. Intresset för att lyfta fram det mer osynliga kulturarvet hänger även samman med Kirstenboschs aktiva roll i arbetet inför återuppbyggnaden av Protea Village. Som tidigare påpekats är Kirstenbosch representerad i styrkommitteén eftersom trädgården räknas som direkt berörd av landåterlämnandet, då den tidigare arrenderade en del av den aktuella marken.

Vid sidan om att Kirstenbosch anser att återuppbyggnaden av Protea Village passar in i det förändringsarbete som företas finns det personer inom parkens ledning som intresserar sig för denna historia på ett mer personligt plan. En biolog som är markförvaltare för Kirstenbosch berättade att han kände stark sympati för frågan om Protea Village och tvångsförflyttningen, eftersom hans egen familj hade liknande erfarenheter av att tvingas flytta till Cape Flats på grund av raslagarna. Han beskrev Kirstenbosch som ett område som helt och hållet har formats av mänskliga aktiviteter, och som därför bör betraktas som ett kulturarv i första hand. Av denna anledning såg han minnena från Protea Village som något som hörde till Kirstenboschs historia och som därför borde belysas. Eftersom han såg det som viktigt att få korrekt information uttryckte han ett starkt intresse av att ta del av resultaten från intervjuerna med invånare från Protea Village för att kunna lyfta fram deras historia, exempelvis i broschyrer och kartor. Han påpekade att förvaltandet av denna sorts information ingår i det uppdrag som Kirstenbosch har:

> *Tidigare skulle vi främst kvantifiera plantmaterial, men det förändrades 2004 med den nya Bioversitetslagen som föll under den nationella miljölagen. Enligt den ska natur- och kulturarv arbeta tillsammans, men i praktiken är det ofta så att kulturarvet körs över. Vi vill gärna installera tolkningar [av kulturarv i parken] men vi vill inte ha bristfällig information. Vi vill att den ska vara sund och riktig. Under tiden förlitar vi oss på referensböcker och historieböcker.*

Det står dock klart att det bland den äldre generationen anställda inom ledningen – ofta de som varit anställda sedan apartheidtiden – fanns många som inte delade denna syn på landskapet, och som var av åsikten att historien om Protea Village inte hörde hemma i den botaniska trädgården. Hur denna historia kommer att synliggöras inom Kirstenbosch, och på vilket sätt, återstår därför att se.

Plats, landskap och historia i beslutsfattande kring kulturarv

I det här kapitlet kommer vi att beskriva och analysera de tre empiriska fallen med huvudsaklig utgångspunkt i Victor Turners teori om det sociala dramat (Turner 1974). Det sociala dramat är ett verktyg att använda för att hitta konflikters inneboende motsägelser. I rapportens teoretiska kapitel 2 fann vi att det sociala dramat omfattar: 1) en överträdelse av sociala normer; 2) en vidgning av överträdelsen till kris; 3) genomförandet av regleringsåtgärder för att lösa krisen; samt 4) grupperna/individerna söker nå förlikning. Utgångspunkten är att sociala konflikter innehar en särskild struktur genom att de omfattar ett antal faser som följer på varandra. Hur faserna kommer att gestalta sig är beroende av händelseförloppet. Till exempel är den fjärde fasens form beroende av hur man söker reglera krisen i den tredje fasen. På samma sätt kanske fas 2 inte uppstår om konflikten får ett snabbt slut.

I kapitel 2 nämndes att projektet har strävat efter att undersöka planeringsprocessen som den uppfattas av berörda aktörer samt hur incitament till dessa uppfattningar skapas i rum och plats. Enligt Turner definierar och legitimerar aktörerna sina roller och aktiviteter inom ramen för de kontroverser som uppstår när olika sociala världar möts (Turner 1974). Vi söker alltså belysa de olika fallstudiernas symboliska uppbyggnad och därmed också visa på kontroversers strukturerande faser.

Det första fall som tas upp är den av kulturarvssektorn väckta frågan om huruvida Barsebäcks kärnkraftverk kan ses som ett kulturarv och vilken form ett bevarande i så fall skulle kunna ta. Som vi kunde se i det empiriska kapitlet finns det lokalt en begränsad förståelse för verket som ett kulturarv. Ur ett socialdramaperspektiv representerar Barsebäcksfallet den första fasen, som handlar om hur normer för socialt beteende överträds av en grupp av personer eller av enskilda personer. Genom fallstudien om Ångfärjestationen har vi fått ta del av det sociala dramats alla faser; från den inledande överträdelsen av de sociala gränserna till den avslutande fasen avseende att söka avslut på den konflikt som planerna på ett kongresscentrum i stadens centrum kom att initiera. Den tredje fallstudien exemplifierar hur deltagande kan se ut efter det att konfliktreglerande åtgärder har satts in i en kontrovers.

Barsebäcks kärnkraftverk – när funktionen inte längre finns

Kulturarvssektorns intresse för det moderna och det industriella kulturarvet ligger till grund för den diskussion som förs angående Barsebäcks kärnkraftverk som ett kulturarv att bevara för framtiden. Som vi kunde se i kapitel 4 har utgångspunkten för frågans behandling varit att Barsebäcksverket av företrädare för kulturarvssektorn uppfattas som en symbol för det komplexa och högteknologiska samhället. Vid seminariet *Stort, fult, farligt?* som hölls hösten 2001 diskuterade deltagare från museer, kulturmiljövården, forskare, politiker och näringsliv kärnkraftverkets symboliska värde och hur ”bakgrunden, beskrivningarna, berättelserna och analyserna” (Regionmuseet Kristianstad och Industrihistoriskt Forum 2003, s. 7) skulle kunna hjälpa kulturmiljövården att belysa det moderna samhällets framväxt.

Kulturmiljövårdens uppmärksammande av Barsebäcks kärnkraftverk som ett möjligt kulturarv kan ses som ett led i Riksantikvarieämbetets inrättande av verksamhetsområdet ”Det moderna samhällets kulturarv”. Satsningen utgör en plattform för hur Riksantikvarieämbetet, som sektorsansvarig nationell myndighet för kulturarvsfrågor, tillsammans med regionala och lokala myndigheter, länsmuseer, föreningar och andra aktörer kan arbeta med de miljöer som berättar om det moderna samhällets framväxt. Tankarna kring kärnkraftverket som bevarandevärt ur ett kulturarvsperspektiv springer således ur sektorns ökade intresse för industriella kulturmiljöer (cf. Alzén & Burell 2005; cf. Alzén & Hedrén 1998; cf. Borg 2003).

Att Barsebäcksverket är ett exempel på ett stort, om inte gigantiskt, industrikomplex utgör en aspekt att stanna till vid. I en förstudie som genomfördes 2002–2003 av Regionmuseet i Kristianstad påpekas att när det gäller Skåne finns det få eller inga industriella byggnadsminnen (Borg 2003). Borg säger i rapporten att kulturarvssektorn måste förändra sin inställning till industrimiljöer om vi ska kunna bevara dessa platser och miljöer för framtida generationer (ibid.).[42] Alzén (1998) säger att det länge fanns en uppfattning inom kulturarvssektorn att spåren efter industri-

42.Borg pekar ut att en av orsakerna till ett svagt intresse för industrimiljöer har att göra med att kunskapsunderlaget ofta är bristfälligt för tillämparna av det kulturarvsanknutna lagrummet. Det gäller till exempel kommunernas hantering av Plan- och Bygglagen (PBL) som är den lag som i första hand skall tillämpas när det gäller skyddandet av industrimiljöer (Borg 2003). Ett annat lagrum lämnar kulturarvssektorns företrädare ytterligare möjligheter att bevara olika typer av kulturmiljöer. En byggnad kan till exempel av Länsstyrelsen förklaras som byggnadsminne om den bedöms karaktärisera ett särdeles kulturhistoriskt värde eller om den ingår i en unik eller speciell kulturhistorisk miljö. Kulturminneslagen ger möjligheten till ett starkt juridiskt skydd, men även Miljöbalken kan tillämpas för att skydda särskilt bevarandevärda miljöer. Genom ett tillämpande av Miljöbalkens regler för riksintressen kan kulturmiljöer skyddas mot åtgärder som skulle kunna skada området i fråga.

samhället var något som knappast behövde bevaras. Blicken skulle riktas mot framtiden och då fanns det inga skäl att uppehålla sig vid industriålderns negativa minnen (Alzén 1998). Intervjuer med regionala aktörer inom kulturarvssektorn bekräftar att av andelen kulturarvsförklarade byggnadsminnen utgörs mycket få av industriella byggnader och miljöer:

> *… man har i Skåne det här mer korsvirkesgårdarna, de fina stadsmiljöerna. Man har dåligt med industriminnen.*
>
> (Anställd, Länsstyrelsen i Skåne)

Vidare beskriver rapporten verket som kulturhistoriskt värdefullt. Författarna säger att verket ”utgör en del av vårt gemensamma kulturarv och en del av vårt kollektiva minne” (Borg & Sannerstedt 2006, s. 85) och att verket har ett stort kulturhistoriskt värde då det:

> *... symboliserar för många en av de viktigaste förutsättningarna för den svenska välfärdens utveckling, nämligen industrins och hushållens tillgång till energi. Berättelsen om kärnkraften är en viktig del i beskrivningen av det svenska efterkrigssamhället med utbyggnad av välfärdsstaten, urbanisering och storskaliga teknisatsningar. [s. 81]*

Det kulturhistoriska värdet kompletteras av även andra värden som det teknikhistoriska, byggnadsteknikhistoriska, arkitektoniska och miljömässiga samt det pedagogiska:

> *Eftersom kärnkraftverk är så få, så exklusiva och tekniskt avancerade miljöer är varje exempel på en sådan anläggning att betrakta som teknikhistoriskt värdefull. [s. 82]*
>
> *… [tillbyggnaderna] tillför en tidsmässig dimension… Barsebäck har ett stort byggnadsteknikhistoriskt värde som storskalig industrianläggning under 1970-talets början. [s. 83]*
>
> *Placeringen av verket, den tydliga utformningen och att det är så välkänt av befolkningen, gör det arkitektoniska och miljömässiga värdet högt. [s. 84]*
>
> *Det finns möjlighet att på plats förstå hur ett kärnkraftverk fungerar och vilka förutsättningar som måste uppfyllas för att det ska kunna drivas. --- Skalan, siluetten, bebyggelsestrukturen, läget vid vattnet och närheten till konsumenterna är kännetecken som går att utläsa i landskapet även om inredningen försvinner. [s. 85]*

Även om kulturarvssektorn uttalar ett intresse för kärnkraftverket som ett möjligt kulturarv har sådana tankar mottagits förhållandevis svalt på det lokala planet (cf. Alzén 2005). Några av de intervjuade visar förståelse för att verket skulle kunna ses som en kulturhistorisk symbol för det framväxande industriella Sverige. Samtidigt säger man att detta inte är ett tillräckligt starkt skäl för ett fysiskt bevarande.

Flertalet av de intervjuade från kulturarvssektorn menar att bevarandet i första hand handlar om att Barsebäcks verksamhet på något sätt måste dokumenteras (av skäl som beskrevs i det empiriska kapitlet).

> *… nu har vi så smått påbörjat en diskussion om hur vi faktiskt kan arbeta med en sån här miljö… tror jag att det finns väldigt olika uppfattningar om det fortfarande… är väl kanske en vrångbild också, man sätter ett likhetstecken mellan kulturmiljövård och bevarande… det har ofta alltid varit så egentligen men när vi tänker… kring Barsebäck så är det ju inte traditionellt bevarandeperspektiv --- det är praktiskt omöjligt tror jag man redan idag törs säga [att bevara den fysiska miljön]…*
>
> (Anställd, Riksantikvarieämbetet)

Det finns således inte en gemensam tolkning i hur den av kulturarvssektorn väckta frågan skall förstås, inte ens inom kulturarvssektorn:

> *Jag är av den uppfattningen, att visst, värdena finns, men Barsebäck är inte lämpligt som ett byggnadsminne. Med den lagstiftningen och den ekonomin kan vi inte hantera den här typen av stora anläggningar. Vi kan inte hantera ens sockerbruken. Byggnadsminneslagstiftningen är inte tänkt att hantera den typen av stora anläggningar. Att dom sen finns det är en annan sak.---*
> *…just för våra frågor finns det inga pengar [åsyftar entreprenören].*
> *--- Så är det nästan alltid med dom här stora anläggningarna. Det är ju oftast så att dom köps, att dom får andra ägare. Den fysiska lämningen, det menar vi, att det finns inga fysiska möjligheter för det.*
>
> (Anställd, Länsstyrelsen i Skåne)

För de boende och politiker runt Barsebäcks kärnkraftverk har platsen där verket står lånats ut till i deras tycke en ren energiproduktion för landets bästa. Den lokala förståelsen att man ”lånade” ut platsen för ”ren” energiproduktion möter en mer professionell och akademisk uppfattning att kärnkraftverket representerar en miljö som på något sätt borde bevaras då den symboliserar samhällets utveckling, även om sådana planer inte har lokal förankring:

> *Jag har aldrig själv hört någon säga att Barsebäck borde bli kulturarv. Det finns ju ingen folklig opinion eller förankring för Barsebäck som kulturarv. --- Det här är ju eliternas kulturarv, eller teoretikernas kulturarv. De professionellas.*
>
> (Anställd, Regionmuseet i Kristianstad)

Med utgångspunkt i de olika aspekter som resultatsammanställningen av projektets empiriska material gällande Barsebäck och kulturarvsfrågan lämnar finns det skäl att stanna till vid flera. Sammanfattningsvis ser vi att det verkar föreligga en otydlighet både lokalt och inom kulturmiljövården när det gäller vilka former ett bevarande av verket skulle kunna ta. Skillnaderna i hur ett bevarande uppfattas har flera grunder. Det handlar bland annat om att flera inom kulturarvssektorn ser det som svårt att genomföra ett fysiskt bevarande av kärnkraftverket. Det beskrivs som ekonomiskt väldigt kostsamt men att det också är problematiskt juridiskt då det finns en uppfattning att det befintliga lagrummet inte är tillräckligt. Att det inte heller finns tillräckliga kunskaper om dess tillämpning är en annan uppfattning.

Att frågan om Barsebäck som en kulturmiljö att vårda inte springer ur den lokala nivån utgör det andra problemet att stanna till vid. Att ”det här är ju eliternas kulturarv”, som vi kunde se uttalas av en av kulturarvssektorns företrädare, är en uppfattning som ställer det deltagardemokratiska idealet på sin spets. Borg påpekar i sin rapport om Skånes industriella kulturarv att kulturmiljövårdsarbetet är avhängigt ett stort allmänt engagemang (Borg 2003).

Den Europeiska landskapskonventionen blir relevant avseende perspektivet att ett lokalt engagemang är av betydelse för att hållbara politiska beslut ska fattas, vilket också påtalas av andra internationella direktiv och överenskommelser mellan stater.[43] Landskapskonventionen betonar att medvetenhet, intressen och medverkan är viktiga för landskapets hållbara nyttjande och att samhällsplaneringen därför bör utgå från ett perspektiv som lyfter fram landskapets värde och roll för samhället och dess invånare (Europeiska landskapskonventionen 2002). Med utgångspunkt i beskrivningen att Barsebäcks kärnkraftverk är ett ”eliternas kulturarv” och den betoning som landskapskonventionen lägger vid att medvetenheten måste öka i det civila samhället, i privata organisationer och hos offentliga myndigheter om landskapens värde och roll för samhället och för människor, leder oss att problematisera kulturarvsfrågan och det demokratiska deltagandet vidare.

43. Som t.ex. Bernkonventionen och Agenda 21.

Det sociala dramat

Huruvida Barsebäcks kärnkraftverk är att se som ett kulturarv eller inte är en idé som har prövats genom det här projektet och vi har kunnat se att det finns svag lokal förankring för den väckta frågan om verket är att karaktärisera som fysiskt bevarandevärt. Utifrån ett symbolantropologiskt perspektiv kan kulturarvssektorns väckande av frågan ses som en överträdelse. Om vi återgår till Turners symbolteori säger han att denna första fas i det sociala dramat handlar om hur grupper eller individer överträder normer för socialt beteende (att förstå som strukturerande för sociala relationer mellan individer, men också mellan grupper av människor). Medan Turner studerade Ndembufolket handlar Barsebäck om ett komplexare samhälle med många nivåer. När det gäller verket och kulturarvsfrågan är det tydligt att olika nivåer berörs, vilket är viktigt att reflektera över för att kunna söka svar på den problematik som uppstår. När kärnkraftsverksamheten enligt ett nationellt politiskt beslut, som man lokalt motsatt sig, ska upphöra vill de lokala aktörerna få tillbaka den mark de upplever tillhör lokalsamhället. Det intrång som verket har gjort i deras natur- och kulturlandskap har varit accepterat så länge verket varit i bruk. Vid en avveckling är landskapet och dess värden betydligt mer väsentliga för de lokala intressena än ett bevarande av kärnkraftverkets byggnad till följd av kulturarvsaspekter. Funktionen hos byggnaden överskuggar alltså enligt de boende de historiska värdena och de eventuella unika riksintressen som ett bevarande av verket kan betyda för landet. Väckandet av frågan om Barsebäck som kulturarv kan alltså ses som en överträdelse. Man har helt enkelt inte lyckats läsa av hur lokalsamhället ser på sin omgivning, utan istället valt att fokusera på de industriella aspekterna.

I tidigare studier har det lyfts fram att det finns en uppenbar risk med att lägga om beslutsfattandet mot deltagardemokrati eller direktdemokrati då det kan vara svårt att nå representativitet (Gilljam 2003). Genom den här fallstudien ser vi hur värderingen av landskapet och den plats där verket är uppfört formas av den rumsliga sociala kartan där ett tydligt möte sker mellan olika nivåer och sektorer (cf. Sjölander-Lindqvist 2008). Medan kulturarvssektorn, främst genom Industrihistoriskt forum (fritt och oberoende samarbetsorgan för industrihistoriska frågor) och med medverkande från bland annat Regionmuseet i Kristianstad, Länsstyrelsen i Skåne och landsantikvarien, lyfter förslaget att diskutera Barsebäcks kärnkraftverk som ett möjligt kulturarv sker detta utan större lokal förankring[44].

44. Även om verkets ledning bjöds att vara med på arbetet som tog sin början med det nationella seminariet som hölls hösten 2001.

Även om några av de intervjuade politikerna och tjänstemännen kan se att det finns kulturarvsaspekter att reflektera över prioriterar de annorlunda i områdesplaneringen. I översiktsplanen för kommunen står att platsen där kärnkraftverket står får användas till energiproduktion. Kommunen har nu till exempel valt att i underlaget inför den nya översiktsplanen och visionsarbetet för kommunens framtid skriva att platsen i framtiden bör inrymma bostäder, vilket skulle kunna ses som ett ”tyst” och icke efterfrågat svar på kulturarvsfrågan. Det handlar också om hur historien tar plats i samtiden. Uppfattningen att kommunen inte blivit tillfrågad kan tillsammans med deras tidigare erfarenheter av statliga beslut ha kommit att påverka deras ställningstagande att idag söka kontroll över området. De intervjuade politikerna och tjänstemännen berättar att beslutet om att ett kärnkraftverk skulle anläggas och avvecklas togs över kommunens huvud. De delar alla uppfattningen att kommunen haft begränsat inflytande över området under verkets planläggning, drift och nedläggning. Att det återigen lyfts en fråga från en nivå som befinner sig utanför den kommunala kontexten bör ses mot denna bakgrund.

En grundläggande utgångspunkt för Turner är att aktörerna hämtar ”näring” för sina handlingar ur samtiden vilket också andra socialantropologiska och humanekologiska ansatser lyfter fram. Människors uppfattningar om plats och landskap är relationell och dynamisk i betydelsen att våra tolkningar av vår omgivning aldrig på förhand är given (Hirsch & O’Hanlon 1995; Ingold 1993; 2000). Dessa sker i en aktiv, pågående process där människor tillskriver landskapet positiva och negativa värden utifrån de situationer de befinner sig i. Värderingen av landskapet är således en dynamisk process som formas av de olika kulturella, politiska och ekonomiska arrangemang som aktörerna verkar inom (Sjölander-Lindqvist 2005; 2008). Detta gäller även Barsebäcksfallets olika aktörer och berörda. I den här kontexten kan vi tillfoga de lokala uppfattningar som bygger på att man önskar platsen åter till gagn för ett bevarande av ett småskaligt lokalsamhälle med närhet till natur och hav.

Att det föreligger varierande och motstridiga normer när det gäller samhällsplanering bekräftas av den här fallstudien vilket komplicerar ett mer direktdemokratiskt deltagande. Resultaten från den här delstudien föranleder oss också att ställa frågan hur idéer sprungna ur den mer professionella nivån kan förankras med utgångspunkten att våra värderingar formas utifrån olika kulturella, politiska och ekonomiska arrangemang? Det reella deltagandet när det gäller Barsebäcksverket och kulturarvsfrågan ställs på sin spets då utgångspunkterna hos de olika aktörerna är så olika. Holtorf (2007) pekar på att allmänheten tenderar att visa svagt intresse för ett

bevarande av industrihistoriska lämningar och att detta kan ses som symptomatiskt för ett auktoritärt planeringstänkande som har sitt ursprung i kulturarvssektorns roll för skapandet av en kollektiv, nationell identitet (Holtorf 2007). Medan kulturarvssektorns intresse för frågan hämtar sin näring ur den sektoriella diskussionen kring det industrikulturhistoriska arvet, gör länsstyrelsen övervägningar baserade på den regionala kontexten och de olika lagar och bestämmelser man använder som instrument i sina bedömningar, medan kommunens politiker agerar för att markera självbestämmande. Och medan kulturarvssektorn i sina diskussioner landar i det industrihistoriska arvet handlar frågan i första hand om landskapets och platsens emotionella och intuitiva värde i vardagen för de närboende. Utgångspunkterna för tolkningen och värderingen av platsen, miljön och verksamheten är därmed varierande och sker i olikartade sammanhang.

Det är också värt att lyfta fram att även om kulturarvsfrågan endast har kommit till Turners första fas är det väsentligt att se denna fråga i ett historiskt perspektiv. De boende i området uppfattar att de lokala politikerna i kommunen för arbetet med avvecklingen av kärnkraftverket utifrån de boendes syn på frågan. Frågan förs alltså i den politiska formella processen utifrån en linje som de boende delar med de lokala politikerna. Tidigare, då företaget som drev kärnkraftverket ville starta en kolanläggning vid verket, kände de boende inte att de hade stöd av sina kommunpolitiker och de engagerade sig då i demonstrationer och namninsamlingar för att få företaget att ändra sina planer. Det engagemanget resulterade också i att kommunpolitikerna ändrade förhållningssätt i frågan och de arbetade senare enligt den linje som de boende framfört i sina protester mot företaget. I denna fråga kunde vi alltså se Turners alla fyra faser. Processen är också ett exempel på hur de boende enligt översättningsteorin lyckades, allteftersom, övertyga andra aktörer om sitt ställningstagande. De boende blev på så sätt talesman för många (exempelvis jurister och politiker) och företaget fick stå tillbaka i förhandlingsprocessen om platsen och dess betydelse (cf. Callon 1986).

Helsingborg – plats och politik i förhandling

Helsingborg är en stad som förväntas genomgå en omfattande förvandling under de två kommande decennierna. De närmaste åren kommer stadsutvecklingen att starkt fokusera på stadens södra delar med särskild tonvikt på hamn- och industriområdet. Projektet som går under benämningen H+ beskrivs av flera av de intervjuade som kanske det allra största stadsutvecklingsprojektet någonsin i stadens moderna historia. Mer konkret handlar det om att i ett första skede gräva ned järnvägen söderut från rese-

centrumet Knutpunkten. I och med att järnvägen grävs ned under jord frigörs stora markområden för utveckling av boende, arbete, nöje och affärsliv. Det handlar inte bara om att utveckla den södra delen av staden, utan H+-visionen omfattar också tanken att norra och södra Helsingborg skall förenas kring stadens hamninlopp. Genom att integrera södra Helsingborg med stadens norra del hoppas politikerna och tjänstemännen kunna förändra stadsbilden inte bara visuellt. Trädgårdsgatan, som återfinns norr om stadsparken, utgör idag en ”osynlig” gräns mellan norr och söder. Flertalet intervjuer vittnar om att stadsdelen Söder, som ligger på södra sidan om stadsparken, under en längre period har varit förknippad med sociala problem. Idag utgör stadsdelen Söder en symbol för ett segregerat stadsliv vilket även bekräftas av den av Helsingborgs stad delfinansierade studien *På andra sidan Trädgårdsgatan* av etnologen Elisabeth Högdahl (Högdahl 2007).[45] Med H+-visionen skall omvandlingen av staden formas så att de södra delarna på ett tydligare sätt integreras i staden för att möjliggöra framväxten av ett levande och färgstarkt centrum i dessa de norra delarna av Öresundsregionen. ”Sundets pärla” skall även i fortsättningen vara ett begrepp som invånare och besökare förknippar med Helsingborg. Från kommunens sida pratar man om att stadsutvecklingen måste utgå från att ”skapa en plats där människor vill leva och verka för att klara konkurrensen [från andra städer och regioner]” (Stadsbyggnadskontoret 2005). I Ola Thufvessons bok *Fjärde staden: Placemarketing Helsingborg* kan vi läsa att städers styrka och utvecklingspotential är relaterade till om man som invånare och besökare upplever dem som tilltalande, estetiska och att dess centrum erbjuder mycket upplevelser (Thufvesson 2006).

Helsingborg är alltså i ett omfattande utvecklingsskede. Som vi kunde se i kapitel 5 utgör utformningen av platsen mellan Dunkers kulturhus och Färjestationen ett av de projekt som ingår i den här stadsomvandlingen. Fallstudien har sitt ursprung i den kontrovers som uppstod som ett led av att socialdemokraternas fullmäktigegrupp år 2004 väckte förslag om att en arkitekttävling skulle utlysas för byggandet av en kongressanläggning på den plats där det gamla resecentrumet Ångfärjestationen idag återfinns. Förslaget realiserades i den första fasen som en skiss och presenterades för allmänheten under 2005 års första halvår. Stadsbyggnadskontoret beskrev 2005 den föreslagna anläggningen som:

45. Högdahl (2007, s. 57) lyfter också fram platsens koppling till förhandlingar och identitetsskapande processer: ”Lite elakt kan man säga att Trädgårdsgatan är en gräns som har kunnat upprätthållas för att båda parter tjänat på den – de utgör ytor för ett klassbaserat identitetsskapande, men också utgångspunkter för motstånd och förhandlingar om hur Helsingborg ska organiseras, gestaltas, återberättas och – förändras.”

> *… Norra Hamnen … kan med detta spännande förslag få en kraftfull komplettering och avslutning. … en spännande kongressbyggnad med en storslagen skulptural siluett i form av en konferenssal där 1 000 personer kan mötas.*
>
> (Stadsbyggnadskontoret 2005)

Kontroversen och det sociala dramats olika faser

Presentationen av en skiss över den moderna och centrala kongressanläggningen och den kontrovers som följde förslaget att utlysa en arkitekttävling markerar den överträdelse den politiska idén om en kongressanläggning kom att bli. I egenskap av förslagsställare misstolkade den socialdemokratiska fullmäktigegruppen Ångfärjestationens betydelse för många av stadens invånare. Den vikt som byggnaden och platsen har för delar av stadens invånare ”störde” även kommunikationsprocessen:

> *… om man ska vara riktigt sanningsenlig så var det ju inget konkret förslag, det som man presenterade. Det var en prototyp för hur det skulle se ut. För syftet var att fatta beslut för att utlysa en arkitekttävling för att möjliggöra en kongressanläggning. Men inte ens det gick ju att få fram, att det liksom inte var något beslut fattat. Inget parti hade tagit ställning utan det var bara att utlysa en arkitekttävling för att se om de kunde rita nåt intressant. Men det fanns ju inte på kartan att nån skulle få lyfta ett enda pennstreck på den tomten utan, nej, Ångfärjestationen ska ligga där den ligger, Tivoli ska vara där det är och så var det inte mer med det. Det var väldigt tydligt.*
>
> (Politiker, kvinna)

Förslaget och dess framläggande blev en het fråga och ingår som ett <u>första led</u> i det sociala drama som uppstod och som ännu inte fått sitt avslut. Turner påtalar att de som träder över de sociala normernas gräns ofta gör det i egenskap av att de ser sig som representativa för en större grupp. Det innebär att det sker en missbedömning av representativitetens ramar. Att det uppstår en överträdelse kan alltså i fallet med att Ångfärjestationen skulle rivas till förmån för byggandet av en kongressanläggning ses som ett uttryck för svag återkoppling till hur medborgarna i staden förhåller sig till det urbana landskapet. Förslaget att utlysa en arkitekttävling för att undersöka tomtens möjligheter och begränsningar för anläggandet av en kongressanläggning blir startskottet för en manifestation för områdets och byggnadens symboliska betydelse för kollektiva minnen och därmed också dess betydelse för invånarnas kulturella och sociala identitet.

När fullmäktigegruppen beslutade att inte gå vidare med kongressförslaget trädde den andra fasen i det sociala dramat in. Trots försök att få ett avslut på den heta diskussionen genom att lägga ärendet i malpåse förstärks kontroversen avseende inte bara Ångfärjestationens framtid utan även stadsutvecklingen som helhet. Under den tid som följer innan det sociala dramats tredje steg tar vid hämtas frågan upp av lokala föreningar och yrkesverksamma i byggnaden. De driver diskussionen vidare genom att bland annat arrangera möten och seminarier. Ett återkommande tema för dessa sammankomster har varit Helsingborg och ”hållbar stadsutveckling”. I försök att förstärka Ångfärjestationens betydelse arrangerar som en av flera publika aktiviteter de lokala föreningarna GNY och Möllevångsgillet en utställning på Ångfärjestationen. Genom utställningen söker föreningarna, genom att visa på tomtens och byggnadens betydelse för stadens historia, försvara dess bevarande i samtiden. Det historiska arvet och platsen som förbinder hav och land lyfts även fram i intervjuer:

> *Jag tycker att Ångfärjan är viktig. Det jag har sett utav den, det är en konstig byggnad och jag har bekanta som säger, riv skiten, säger dom. Men jag känner inte för det riktigt. Ångfärjestationen är ju hundra år. ---… är ju faktiskt en plats där man har utgått från när man skulle åka till främmande land. Det är ju en port in och ut. Och jag tror till och med att vår nuvarande kungasläkt landsteg här när de var på väg att installeras, Bernadottarna en gång i tiden. Så jag tycker att det vore väl skit om vi inte kunde ha någonting kvar av det gamla arvet…”*
>
> (Man, boende i staden)

Ett annat arrangemang utgörs av det årligen återkommande nationella *Kulturhusens dag* som för varje år har ett särskilt tema. Temat för 2006 var *Platser för möten och avsked*. Nästföljande år var temat *K-märkt* och 2008 gick *Kulturhusens dag* under rubriceringen *Smaka på husen*. Föreningarna har i samarbete med The Tivoli varit med i detta årliga arrangemang tre år i rad och därmed sökt demonstrera inte bara byggnadens och platsens historiska betydelse ur olika dimensioner utan även de verksamheter som finns innanför husets väggar. Därmed knyts platsen samman med funktion. Även om en majoritet av intervjuerna visar på en samstämmighet med att byggnaden och platsen har ett historiskt värde för den kollektiva identiteten finns det också flera som påpekar att det är verksamheten som är det centrala att värna mer än själva byggnaden. En av de intervjuade politikerna säger så här:

> *För min egen del så värnar jag nog mer om verksamheter som är i huset än själva huset. Jag tycker nog inte personligen att huset är så fint men den verksamheten som är där är väldigt bra. Och dom som har den [ägarna till The Tivoli] menar ju då att det är nästintill omöjligt att bygga upp det igen.*

Arrangerandet av offentliga sammankomster och olika försök att påverka myndigheternas hantering av frågan kan också beskrivas som att konflikten kring platsen och byggnaden manifesteras genom att emotivt, kulturellt och moraliskt förankrade perspektiv kommer till publikt uttryck. **Riksantikvarieämbetet är en av myndigheterna som kontaktades** men framförallt har dessa aktörer sökt upp både kommunala och regionala politiker och tjänstemän i syfte att uppmärksamma byggnadens kulturhistoriska kvaliteter. Genom de olika aktiviteterna har föreningarna bidragit till att hålla frågan om Kvarteret Ångfärjans framtida gestaltning vid liv och göra den mer publik. Därmed har man bidragit till att försvåra ett ignorerande av dess framtid. Även medias agerande, genom att de valt att skriva om frågan, tagit in insändare och dessutom ibland tagit ställning, är en del av processen.

Men Ångfärjestationen utgör, som vi kunde se inledningsvis, bara en del av den diskussion som företas i staden avseende hur staden skall formas. Intervjuer med boende visar på att några av de engagerade drivits av andra utgångspunkter, men som gjort att de även tagit del av det arbete som drivits av GNY och Möllevången med fokus på Kvarteret Ångfärjan. Planerna på att bygga en spaanläggning på friluftsområdet Gröningen, i de norra delarna av staden, utgör ett sådant exempel på stadsplanering som också mött motstånd. Uppförandet av en spaanläggning skulle inte bara innebära en rivning av det befintliga kallbadhuset, i folkmun benämnt som ”Kallis”, utan också att allmänhetens tillgång till friluftsområdet begränsades. Planerna på att bygga ett höghus i Kvarteret Böljan kom även det att möta motstånd då det skulle skymma utsikten mot havet för boende.[46] Inledande för framväxandet av ett lokalt motstånd mot flera av de planeringsidéer som lanserats under 2000-talet är kanske visionen att bygga ett landmärke i form av ett höghus på en mindre tomt nära stadsparken, stadsbiblioteket och den mellan Norr och Söder åtskiljande Trädgårdsgatan. Med utgångspunkt i de intervjuer som gjorts inom ramen för projektet skulle man säga att det växt fram en rörelse som värnar staden och särskilt stadsbilden från och gentemot havet. En politiker menar att:

46. Enligt de engagerade skulle höghuset utgöra ett mindre estetiskt inslag i stadsbilden från promenaden Landborgen som återfinns på den landplatå som utgör en topografisk markör i stadsbilden.

> *… helsingborgarna är väldigt medvetna om sina hus och sina byggnader, sina symboler och det är viktigt på något vis. Vi bygger ju väldigt mycket nu och varje byggnad blir ju liksom nya symboler…*

Samlande för de diskussioner som förts är att man som invånare är mån om sin vy och att det inte finns byggnader som bryter utsikten mot havet.

> *… man vill ju bygga för hela stranden här… den sista biten det är ju alltså Kvarteret Böljan som man vill bygga. Det är den sista fria utsikten från Landsborgspromenaden plus att man då vill göra ett spa utan gamla Kallis… vi fattade det som att lyxbygga. Man tar alltså bort, man utestänger vanligt folk om man säger så. Så det är ju detta att man planerar utan någon eftertanke tycker jag.*
>
> (Äldre man)

Liknande resonemang återfinns när det gäller hur de medverkande i Medborgardialogen såg på staden och Kvarteret Ångfärjan. Det bekräftas även av intervjuer med såväl boende som tjänstemän och politiker. Havet och vikten av att känna kontakt med havet är ett återkommande tema i intervjuerna.

> *… där staden möter vattnet… Det är ju liksom hjärtat av Helsingborg, det området. Och det är ju därför det skapar sånt stort engagemang också, det är hjärtat kan man väl säga. Och det är viktigt att bevara.*
>
> (Politiker, kvinna)

Vi kan här återkoppla till Turner när han säger att det sociala dramats aktörer agerar utifrån särskilda föreställningar om världen. Dessa föreställningar, eller värden, utgör därmed en sorts formerande för dramat. Det kan också beskrivas som en sorts näring för hur man förhåller sig till landskap och plats. Upplevelsen av att beslutsfattaren lägger förslag som bryter invånarnas relation till havet förstärker deras känsla av att inte vara delaktiga i beslutet. Turner säger att aktörerna i det sociala dramat – en fas i den sociala processen där olika gruppers intressen och uppfattningar står i opposition till varandra – handlar utifrån sina föreställningar om världen. Som en processuell enhet är det sociala dramat en representant för en serie av händelser förankrade i tiden, men också i rummet, vilket blir särskilt påtagligt i fallet med Färjestationens vara eller icke vara.

Färjestationens framtid och Kvarteret Ångfärjans utformning kom att få nytt politiskt liv i samband med att ”Femklövern” gick segrande ur kommunalvalet hösten 2006. Lanseringen av att det skulle hållas en medborgardialog för att inhämta invånarnas uppfattningar och önskemål avseende platsens framtid i staden var ett första försök att utveckla dialogen mellan medborgare och politiker. Vi har därmed kommit in i dramats tredje fas: förlikning.

Att medborgardialogen skulle ge stadsbyggnadsförvaltningen och nämndens politiker viktiga erfarenheter kring direktdemokratiska ansatser inför arbetet med den nya översiktsplanen omnämns av flera av de intervjuade. Vi kan även läsa på Helsingborgs stads hemsida att:

> *Det som förr var en fråga för stadsbyggnadsexperter måste idag bli en fråga för många. Stadsutveckling idag är att låta olika aktörer, kompetenser, idéer, traditioner och värderingar mötas för att hitta nya vägar att sprida information, att skapa debatt och engagemang.*[47]

Detta ligger i linje med att en av de intervjuade tjänstemännen säger att en framgångsrik stadsplanering måste ta sin utgångspunkt i hur vi använder staden för att söka nå en integrerande helhetssyn på stadsutveckling. Det handlar alltså om en intention att vända processen för att söka det bredare perspektivet som kan leda till att det blir en fråga som engagerar fler aktörer. En kvinna i yngre medelåldern som deltog i medborgardialogen säger så här:

> *… vi har så mycket nytt, vi har hela Norra Hamnen, vi har Dunkers kulturhus. Skall allting bytas ut? Ska vi byta ut Rådhuset och Kärnan också? Det här är ju en del av Helsingborg. Den här bilden har man framför sig. --- Helsingborg är ju ingen storstad. Varför ska det vara stort och flådigt överallt? Detta är litet och gemytligt. Alltså det känns, när man kommer till Helsingborg och någon skulle ha en stor flådig byggnad så skulle det ha känts lite konstigt.*

Som vi alltså har sett upplevs Ångfärjestationen, och platsen där den ligger, som starkt knuten till stadens kulturhistoria. Detta kommer till uttryck både i intervjuer med boende, föreningsrepresentanter, politiker och tjänstemän, men också media framhåller kulturarvets betydelse för invånarna. Resultat från intervjuer med deltagare i medborgardialogen visar på att man är intresserad av sin stad och att man önskar ett större medborgerligt deltagande i planeringen av staden. Informanternas upp-

47. www.helsingborg.se. Sist hämtad 2008-10-15.

fattningar hamnar till stor del i att stadens kulturarv bör bevaras för framtida generationer. Det kan också ses som ett sätt att hantera de stora förändringar som staden står inför och vi är därmed i utgångspunkten för deltagardemokratiska ansatser: genom att inbjuda till beslutsfattande processer söker politiker och tjänstemän nå ett ägande av frågan som skapar grunden för hållbara beslut.

Tjänstemännen framhåller detta som en viktig utgångspunkt för att genomföra sådana processer: deltagardemokratiska ansatser handlar om ett politiskt ställningstagande för att medborgarna skall lämnas utrymme att medverka i frågor som på ett konkret sätt berör dem som stadsinvånare. För medborgardialogens deltagare är politikernas inbjudan till en dialog om tomtens framtida utformning och bruk icke förhandlingsbar. Man är helt enkelt ense om att de styrande i staden måste följa de resultat som medborgardialogen presenterat. Samtidigt som politikerna (och tjänstemännen i förlängningen som utförare av politiska beslut) har förklarat det viktigt att bredda beslutsunderlaget handlar detta också om legitimitet. Därmed öppnar vi upp för andra frågor som rör förtroende och maktutövande gällande hur såväl politiker som tjänstemän utövar inflytande – utifrån sina respektive positioner – och hur förtroendet för politiker och tjänstemän påverkats av processen.

Intervjumaterialet från fallstudien visar att legitimitetsfrågan återfinns även på andra nivåer när tjänstemännen förklarar att medborgerligt deltagande ger dem en chans att visa upp sina färdigheter och profession som planerare. Frågan anknyter därmed till maktutövande när det gäller både politikernas och framförallt tjänstemännens betonande av att de olika inkomna planeringsförslagen (från workshoparna och från allmänheten i övrigt) måste tolkas och värderas för att överhuvudtaget kunna utgöra ett underlag för planeringsförfarandet. Det kan ses som att man från beslutsfattarna öppnat bakdörrar att använda för att undkomma ett medborgerligt inflytande. Samtidigt som medborgardialogen av alla inblandade parter förstås som en symbolisk markör för ökad demokrati kan man säga att ledande politikers utspel att debatten skall föras kreativt och seriöst (som vi kunde se i kapitel 5) gör att den deltagardemokratiska aspekten kan gå förlorad. Medan tjänstemännen refererar till behovet av översättning, det vill säga att de knyter an till professionalismen som ett verktyg att hantera samtiden, blir politikernas utspel för diskussionens kriterier ett möjligt sätt att undvika den allmänna opinionen. Samtidigt ser vi också att medborgardialogen har bidragit till att olika grupper närmat sig varandra och att projektet i viss mån har kommit att fungera som en brobyggare mellan gammal och ung, mellan boende i de norra och södra delarna av staden.

Kapstaden – deltagande i integreringsfasen

Medan de två svenska exemplen ovan har fokuserat på reella eller potentiella konflikter i relativt små geografiska enheter (kommuner), utgör det sydafrikanska fallet ett exempel på hur en konflikt kan inbegripa ett helt land, en situation som Turner själv tar upp som exempel på socialt drama (1974, s. 38). En blick på landets historia sedan 1980-talet visar att var och en av det sociala dramats fyra faser är representerad på ett tydligt sätt. Den första fasen, överträdandet, utgörs av den politiskt tumultartade period på 1980-talet när det blev allt tydligare att apartheidsystemet inte längre var socialt eller politiskt hållbart. Trots allt starkare krav på demokratisering från organisationer inom och utom landet, samt från det internationella samfundet, mötte Nationalistpartiet, som hade infört apartheid 1948, protesterna med våld och ökande politisk kontroll. Vid slutet av 1980-talet var den andra fasen, krisen, ett faktum. Apartheidregimen försökte etablera en dialog med fängslade ledare för motståndsrörelsen för att diskutera en övergång till demokrati. Detta resulterade i intensiva förhandlingar under 1990-talets första år, där parterna diskuterade fördelningen av den politiska makten och detaljerna kring införandet av representativ demokrati. När demokrati infördes 1994 röstades African National Congress (ANC) fram som regering.

Lagen om landåterlämnande utgjorde det första reformerande lagförslag som antogs av den nya regeringen. Denna lag spelar tillsammans med Sanningskommissionen en viktig roll i den tredje fasen av förlikning. Enligt Turner är förlikningsfasen kritisk eftersom både symboliska och pragmatiska åtgärder sätts in av de politiska ledarna för att på olika sätt kontrollera, hejda eller lösa konflikten. I den här instabila mellanfasen ifrågasätts ofta rådande strukturer och system. En viktig del i förlikningsprocessen handlar om att på olika sätt omtolka och förstå de tidigare faserna. I Sydafrika införde den nya regimen flera åtgärder som på olika sätt har bidragit till att landets historia skrivs om. Både Sanningskommissionen och Landåterlämningsprogrammet har en sådan historierevisionistisk dimension. Genom att tidigare marginaliserade grupper återberättar det samhällshistoriska förloppet i egna termer revideras Sydafrikas samlade historia. Den minnesbank som skapas i samband med landåterlämningsansökningar ingår i det bredare arbetet med att omtolka och återberätta historien. Det kan ses som "… ett distanserat återgivande och en kritik av händelserna som föregick samt ingick i 'krisen'" (Turner 1974, s. 41).

Något som ytterligare vittnar om landåterlämningsprogrammets roll som förlikningsåtgärd är den symbolik som präglar återlämningsceremonierna. Beviljandet av en ansökan om markåterlämnande firas ofta offentligt. I

de flesta fall arrangerar Landkommissionen en överlämningsceremoni (som rapporteras om i massmedia), till vilken de som har ansökt om kompensation bjuds in tillsammans med politiker och invånare i närområdet. En vanlig syn är att kommissionen överlämnar en gigantisk kopia på en bankcheck på en summa som antingen kan användas för återköp av mark eller som ekonomisk kompensation till dem som förlorat markrättigheter. Överlämnandet följs av tal, musik och diverse festligheter. Ett syfte med den här sortens offentliga firande är att symboliskt markera att det nya demokratiska systemet tar avstånd från den tidigare politiska regimen. Genom att konstruera tidigare händelser som orättvisa och som något som bör kompenseras söker den nya regimen skapa legitimitet för sin verksamhet och förankra den hos allmänheten.

Detta för oss till den fjärde fasen som utgörs av utfallet eller resultatet av de åtgärder som infördes i förlikningsfasen. Denna fas kallas även för integreringsfasen då man söker överbrygga klyftor mellan olika sociala grupper. Turner påpekar att åtgärder i förlikningsfasen ofta resulterar i att sociala och politiska relationer omorganiseras. Nya maktstrukturer uppstår, roller omvänds och antalet parter som är aktiva på den politiska arenan förändras. Även intensiteten och kvaliteten i olika politiska relationer blir annorlunda. De som tidigare hade hög status och stor makt får istället låg status och inskränkt makt och vice versa. Så skedde i Sydafrika där Nationalistpartiet inte bara förlorade regeringsmakten utan även upplöstes några år efter övergången till demokrati på grund av bristande väljarstöd. En rad förlikningsåtgärder, däribland Sanningskommissionen och Landåterlämningsprogrammet, har relativt framgångsrikt bidragit till ett allmänt avståndstagande gentemot apartheidsystemet. Framförallt ses Nationalistpartiets historia som djupt problematisk. Den afrikandiska folkgruppen, som tidigare har sett sig som representerad av detta parti, har i samband med detta fått sin tidigare roll som inflytelserika ifrågasatt. Många vita, afrikander såväl som engelsktalande, upplever att den nya regeringen främst tillvaratar svartas intressen.

I detta förändrade politiska fält laddas begreppet deltagande med nya associationer. I det förändringsarbete som pågår inom de flesta samhällsinstitutioner i Sydafrika är begreppet främst förknippat med ökat inflytande för dem som tidigare varit marginaliserade eller helt utestängda från beslutsprocesserna. Även om man från offentligt håll betonar vikten av att öka alla medborgares möjligheter till deltagande (oavsett bakgrund eller identitet) begränsas möjligheterna till deltagande hos de grupper som tidigare har haft en privilegierad position.

Landåterlämningsfallet i Protea Village är ett bra exempel på detta. Vi såg tidigare hur vita som bor i Proteas närområde inte har någon formell rätt att delta i beslutsfattandet kring återlämnandet av marken eller återuppbyggandet av stadsdelen. De återvändande kan däremot själva besluta i vilken utsträckning de vill föra en dialog med boende i närområdet. De kan därmed styra förutsättningarna för vitas deltagande och sätta agendan för eventuella möten med denna grupp. Maktrelationen är i det närmaste den omvända jämfört med hur den såg ut vid tidpunkten för tvångsförflyttningen av de boende i Protea Village. Då hade de som klassificerades som svarta eller färgade i realiteten knappast någon formell möjlighet att motsätta sig tvångsförflyttningen eller införandet av gruppområden, medan vita i relativt hög utsträckning hade möjlighet att påverka dessa processer.[48]

Vi såg tidigare att det bland de närboende fanns blandade reaktioner på avsaknaden av formella möjligheter till deltagande. De flesta upplevde att de var mer eller mindre utestängda från beslutsprocessen. Det var tydligt att många inte var vana vid att befinna sig i en sådan relativt maktlös position gentemot stundande förändringar i närområdet. Intervjuer visade att man i inledningsskedet hade arbetat energiskt genom boendeorganisationer för att få till stånd ett ökat inflytande i frågan om återuppbyggnaden. Många beskrev i intervjuerna hur besvikna de blev när de inte lyckades. En kvinna i 60-årsåldern upplevde att ”ingen” brydde sig om deras åsikter, varken de återvändande, Landkommissionen eller City of Cape Town. Samtidigt uppfattades saken annorlunda hos dem som planerar att återvända. En kvinna i 30-årsåldern beskrev dem som bor i närområdet som en inflytelserik grupp bestående av ”läkare, jurister och affärsmän”, som hon såg som allt annat än maktlös. Hon beskrev hur hon ibland gick in på närboendeorganisationernas hemsidor och där läste om deras farhågor inför den planerade återflytten. Hon fann det märkligt att tanken på att före detta invånare från Protea Village skulle flytta tillbaka till området kunde väcka en sådan oro och beskrev hur hon hanterade vetskapen om dessa reaktioner med humor:

> *[skratt] Hur kan de vara så rädda för oss? Vad tror de att vi är kapabla till? Många av oss har ju knappt gått ut grundskolan.*

Vi ser här hur de olika aktörsgrupperna betraktar varandra på olika sätt beträffande synen på deras respektive möjligheter till inflytande i frågan.

48. Vid genomförandet av gruppområden tog den ansvariga myndigheten bland annat stor hänsyn till klagomål från vita som beskrev problem med svarta eller färgade grupper i området.

Närboende fokuserar framförallt på det formella systemet och regelverket kring vem som får delta, vilket bidrar till deras upplevelse av maktlöshet. Till skillnad från detta lyfter kvinnan i citatet ovan fram de olika parternas yrkesroller, ekonomiska resurser och samhällsposition som avgörande för vem som har mest inflytande. Hon ställde sig skeptisk till att återflytten verkligen kommer att ske, eftersom hon trodde att närboende skulle kunna utöva sitt inflytande till att på olika sätt förhindra den. Vi såg mycket riktigt i kapitel 6 att några boende i närområdet helt motsatte sig återuppbyggnadsplanerna och hanterade bristen på formellt deltagande i frågan genom att stämma City of Cape Town för att ha beslutat om återlämnandet på felaktiga grunder. Denna grupp utgjorde dock en minoritet. Intervjuer med tjänstemän visade att ingen trodde att stämningen skulle kunna stoppa återflytten utan enbart fördröja processen något. Man kan spekulera i huruvida kvinnan underskattar den roll som det formella regelverket spelar med tanke på att hon och andra som diskriminerades under apartheid saknar erfarenhet av att leva i ett demokratiskt system.

De flesta i närområdet uttryckte åsikten att det hade varit önskvärt med större möjligheter till deltagande, men att de hade förståelse för att så inte var fallet. En del beskrev situationen som något nödvändigt och att det är en del av att leva i ”det nya Sydafrika”. Även om de oroade sig för konsekvenser av återuppbyggnaden av Protea Village, som till exempel sjunkande huspriser, ökad brottslighet eller avsaknad av grönområde, var de inte emot återuppbyggnaden. Många hoppades att byggnationen skulle komma igång så att ”vi inte behöver undra över hur det ska bli”. En del av de boende i närområdet var positiva till projektet som de såg som en viktig symbolisk handling och ett sätt att komma till rätta med det förflutna. De hittade sätt att delta i aktiviteter kring återuppbyggnaden utanför de formella kanalerna. Genom att umgås med familjer som planerar att återvända eller genom att delta i olika sociala evenemang, som till exempel återlämningsceremonin, försökte de ändå hitta former för deltagande.

Överlag fanns det bland närboende en relativt hög grad av acceptans avseende bristen på formella möjligheter att delta i frågan om återuppbyggnaden. Enligt Turners resonemang kan detta bero på att förlikningsåtgärderna, med kraven på försoning och tolerans, har varit förhållandevis framgångsrika. De flesta sydafrikaner är medvetna om att den nuvarande situationen har uppkommit som resultatet av en konfliktlösning och få vill gå tillbaka till en fas som betecknas av osäkerhet och våld. Att inte kunna delta på det sätt man annars hade önskat kan ses som ett acceptabelt pris för att de sydafrikanska medborgarna nu lever i fred. Det begränsade handlingsutrymmet kring frågan om Protea Village ses som en del av det

större arbetet i förändringsarbetet och ingår som en dimension av skapandet av ett mer demokratiskt Sydafrika.

Synen på landskapet som historiebärande var något som delades av de återvändande och de boende i närområdet. Medan många av de vita vände sig emot de mer explicita politiska dimensionerna i landåterlämnandet var de överlag positivt inställda till att de som hade tvångsförflyttats nu skulle få möjlighet att knyta an till sitt kulturarv. De påpekade att det var djupt orättvist och smärtsamt att de tvångsförflyttade hade tvingats lämna ett område där de hade vuxit upp, inte minst där deras förfäder ligger begravda. Berättelsen om landskapet som en källa till gemenskap, fyllt med lämningar och spår efter de människor som levt där, var något som både före detta boende och nuvarande invånare kunde relatera till och leva sig in i. Jämfört med de politiska och mer kontroversiella aspekterna av landåterlämnandet fungerade idiomet om återanknytandet till ett kulturarv som ett slags ”gränsobjekt” som parter som annars hade skilda åsikter kunde samlas kring (Star & Griesemer 1989).

Deltagardemokrati och kulturarv – sammanfattande reflektioner

> *… öppna dialoger, det är alltid mycket bättre, alltid mycket bättre. Sen kan man ju aldrig tillmötesgå allas önskningar. Men man kan ju ändå få känna att man är med och påverkar utvecklingen. För annars tror jag att det kan bli mycket så att kommunen upplever det som att, eller som när de har fått synpunkter på detaljplanförslag eller planprogram här att 'jaha, ni vill hindra utvecklingen, ni vill stoppa?' Det blir så svart eller vitt liksom. För eller emot.*
>
> (Kvinna, Barsebäcks Hamn)

I de föregående kapitlen har vi undersökt tre fall där det har förekommit förhandlingar om kulturarvsfrågor. Vi har analyserat dessa förhandlingsprocesser utifrån ett aktörsperspektiv och undersökt hur olika aspekter av deltagande och delaktighet kommer till uttryck i praktiken. Plats och landskapsteori har använts för att betona att landskapet och platsen fungerar som en rumslig karta för sociala relationer som befinner sig i ständig omförhandling. Till detta har vi fogat den sociologiska översättningsteorin som handlar om den process varigenom aktörer söker skapa inflytande. Vi har knutit ihop dessa perspektiv genom att anlägga en symbolantropologisk ansats för att förstå intressemotsättningarnas inneboende dynamik och hur denna förhåller sig till den historiska kontexten. Här har vi framförallt velat skildra konkreta fall av deltagaransatser så som de utspelar sig över tid. Med hjälp av teorin om det sociala dramat har vi sett att deltagandeansatser alltid införs av vissa aktörer i särskilda syften, men även att dessa syften uttolkas på skilda sätt av olika aktörer, delvis beroende på i vilken fas i det sociala dramat de befinner sig i. I det sociala drama som de deltagardemokratiska ansatserna ryms inom drivs aktörerna av sina föreställningar av världen, vilka är situerade i en historisk kontext. Det deltagandedemokratiska mötet är alltså ett processuellt fenomen och hur deltagardemokratiska åtgärder kommer till uttryck organiseras av sociala relationer i både tid och rum.

Trots att politiker och tjänstemän har goda intentioner visar erfarenheterna från fallstudierna Barsebäcks kärnkraftverk, Ångfärjestationen och Protea Village att deltagandemodeller ändå kan innebära att vissa grupper inte erbjuds att vara delaktiga. Dels saknas utrymme att inkludera

alla och dels kan vissa gruppers tidigare erfarenheter av att ha blivit exkluderade från viktiga beslutsprocesser göra att de väljer att tolka deltagande på annat sätt. Oavsett vilket riskerar beslutsfattarna att vissa intressen helt eller delvis utestängs från processen.

I Protea Village har landåterlämningen i området skett enligt ett tillvägagångssätt som har exkluderat de boende i de närliggande områdena från den formella beslutsprocessen. För en del har det varit ett godtagbart arbetssätt medan andra menar att de borde ha fått en möjlighet att delta i processen eftersom de påverkas av områdets förändring. Överlag var det dock slående att det fanns en stor acceptans för avsaknaden av formella möjligheter att delta i beslutsfattandet i rådet hos boende. Detta förklarades med att fallet med Protea Villages återuppbyggnad befinner sig i vad Turner kallar för integreringsfasen och att tidigare åtgärder i förlikningsfasen har varit relativt framgångsrika. Avsaknaden av möjligheter till formellt deltagande i nuet ställs mot de tidiga erfarenheterna av makt och inflytande, som i efterhand har omtolkats som illegitima och orättvisa. I ljuset av denna historia framstår den nuvarande fördelningen av möjligheter till deltagande för de flesta närboende som rimlig.

I Helsingborg sker en medborgardialog med deltagare som själva har anmält sitt intresse av att delta och av medborgare som aktivt har tagit sig till utställningar och lämnat in förslag på områdets framtid. Informanter som deltog var positiva till många aspekter av medborgardialogen samtidigt som de också utryckte kritik. De lyfte fram det som även forskare har sett som problematiskt med många former av deltagardemokrati, nämligen att sådana tillvägagångssätt, trots försöken att bli inkluderande i själva verket blir uteslutande. Dels tenderar endast de medborgare som är vana vid att göra sin röst hörd att medverka och dels begränsas deltagandet av att många medborgare inte anser sig ha tid eller vilja att medverka (cf. Gilljam 2006). Den stora utmaning de flesta ser med modellen handlar dock om i vilken utsträckning politikerna kommer att genomföra beslut som ligger i linje med resultaten från medborgardialogen. Detta understryker hur medborgarna uppfattar deltagandet som en temporär process där ”slutprodukten”, effekten av deltagandet, ses som en integrerad del i skeendet. Hur politikerna hanterar resultaten av medborgardialogen sätter legitimitetsfrågan i centrum. Vi kunde i kapitel 5 och 7 se hur tjänstemännen fråntar medborgardialogen sin betydelse genom att hänvisa till behovet av en professionell kunskap för att förstå och tolka medborgardialogens resultat, samt genom uttalandet att den allmänna debatten skall föras på ett ”konstruktivt och seriöst sätt”. Frågan om vem som ges tolkningsföreträde är alltså av vikt för deltagandets begränsningar och möjligheter.

I Kävlinge sker det nationella avvecklingsbeslutet av Barsebäcks kärnkraftverk på ett sådant sätt att lokala aktörer, även politiker, inte anser sig delaktiga i processen. En del av de intervjuade har dock förståelse för att processen skett bland nationella aktörer eftersom frågan handlar om energiförsörjningen för hela landet. När kulturarvsfrågan väcks av kultursektorn känner en del lokala aktörer att det återigen sker en process där de inte blivit tillfrågade. De boende ser dock inte att de behöver engagera sig på det sätt de gjorde då tidigare planer om en kolanläggning lades fram, eftersom de idag upplever att de lokala politikerna för deras talan i diskussioner om områdets roll och funktion efter verkets avveckling.

I Barsebäcksfallet är med andra ord kulturarvsfrågan väckt av andra nivåer än den lokala. Kommunens tidigare erfarenheter av att vara exkluderad från beslutsfattande om för dem så viktiga frågor som landskapets funktion och tillgänglighet färgar den respons som kommunens invånare lämnar till frågan om verket kan eller bör ses som ett kulturarv. För lokalinvånarna framstår verket inte främst som en symbol för industrialismens framväxt, även om många av de anställda på verket delar denna syn. Lokalt är det framförallt upplevelsen av att ha blivit exkluderad från tidigare beslutsprocesser som påverkar förhållningssättet gentemot verket. Eftersom kärnkraftverket under många år har arbetat aktivt med att skapa en god relation till det omgivande lokalsamhället har det lyckats med att bygga upp en positiv känsla inför dess närvaro. Samtidigt såg vi också att många av invånarna kom att upphöra att se det i landskapet.

Fallet visar att tystnad och avsaknad av formellt engagemang inte nödvändigtvis betyder ointresse. Det kan också ses som ett underförstått medgivande för andra som man uppfattar för ens talan utifrån delade intressen (cf. Callon 1986). Som har nämnts tidigare har de boende tidigare engagerat sig i frågor som rör deras närmiljö, då området vid kärnkraftverket stod inför hotet om förändring. Vad gäller den aktuella frågan om kärnkraftverket som eventuellt kulturarv upplever de boende att kommunen i stort sett för deras talan. De kan därför välja att avstå från att aktivera sig i frågan. De boende anser med andra ord att de ”deltar” genom en lokalpolitisk representation.

I Protea Village ser vi på liknande vis att avsaknaden av formellt deltagande i specifika frågor inte behöver betyda att de inblandade är oengagerade eller passiva. Många av de boende i närområdet hittade kreativa sätt att medverka i skeendet kring landåterlämnandet utanför de formella processerna. En man beskrev hur han hade gjort ett medvetet val att avsäga sig förtroendeuppdraget i sin boendeorganisation för att istället föra en

dialog på det privata planet med de före detta invånarna. Anledningen var att han upplevde att de formella forumen lätt resulterade i att positioner låstes fast och polariserades, något han ville undvika.

Kulturarvsfrågorna i alla tre fallen har flera symboliska bottnar. I Barsebäcksfallet är verkets närvaro en påminnelse om en historia där man har blivit exkluderad, först från det nationella beslutsfattandet avseende lokaliseringen av kärnkraftverket och sedan från nedläggningsbeslutet. När frågan om att kulturarvsförklara verket väcks av kulturarvssektorn blir det en påminnelse om att kommunen och dess invånare haft lite att säga till om när det gäller platsens utformning och den inverkan det haft på landskapets tillgänglighet. Att de intervjuade också uttalar sig positivt om verket visar hur det har skett ett kollektivt meningsbyggande avseende verket som en faktor att leva med. Verket har genererat arbetstillfällen och det har bemödat sig om att stå på god fot med det omgivande lokalsamhället på olika sätt. För att ”överleva” har kärnkraftverket blivit en del av samhället – både visuellt och i vardagen.

Trots att lokalbefolkningen ställer sig positiv till kärnkraftverket med allt vad det har betytt för samhället – både lokalt och nationellt – var det dock slående att de ansåg att byggnaden inte bör stå kvar efter nedläggningen. De lokala aktörerna menar att ett bevarande av byggnaden inkräktar i det naturlandskap de en gång lånat ut. Verket som elproducerande fenomen är alltså ett acceptabelt sätt att omvandla platsen, men som kulturyttring är det inte längre ett välkommet inslag i landskapet. I intervjuerna framkom att lokalbefolkningen vill värna om det kringliggande naturlandskapet, där framförallt närheten till havet är av stor betydelse.[49]

I Protea Village handlar landåterlämnandet dels om att en kulturmiljö lämnas tillbaka och görs tillgänglig för dem som i många generationer har levt där. Lämningar i landskapet som gravar, stigar, husrester, en trappa och en källa ses som viktiga kulturyttringar, inte bara av dem som bodde där, utan även av många närboende i området. Att befästa dessa människors rätt till sitt kulturarv var något som både närboende och före detta invånare framhöll som viktigt. Samtidigt har platsen tillskrivits ny betydelse sedan tvångsförflyttningen och har fått ideologiska förtecken. Att få tillbaka marken kom för många av de före detta invånarna att handla om mer övergripande politiska budskap, som vikten av att få upprättelse för orättvisan i tvångsförflyttningarna och tanken om allas likhet inför lagen. Just på grund av denna ideologiska dimension är det inte bara de boende och

49. Vid fotointervjuerna lyfter några också fram att de har gjort ett medvetet val att leva nära kusten. De identifierar sig som sådana människor som vill leva vid havet och i öppna landskap, medan andra väljer närheten till skogen.

återinflyttande som har intressen i hur området definieras och beskrivs. Nationella och regionala aktörer, aktiva inom till exempelvis landåterlämningsprogrammet, har ett intresse av att de tidigare invånarnas berättelser förs fram och hamnar på den politiska dagordningen. Historien om Protea Village ingår därmed i en bredare process där landets då-, nu- och framtid omtolkas och fylls med nya betydelser.

Även i de svenska fallen finner vi att många olika nivåer i samhället engagerar sig på olika sätt i förhandlingarna. För Barsebäcks kärnkraftverk kan vi se att de nationella kulturintressena i form av Regionmuseet vill lyfta fram kulturarvsaspekter som för de lokalt boende inte är relevanta eller i alla fall inte tillräckligt viktiga för att ändra deras uppfattning om platsen och dess historia och framtid. Platsen som natur- och kulturlandskap, i form av boende och friluftsområde, är för de lokala aktörerna mer framskjutande än de riksintressen som är kopplade till de industriella kulturhistoriska värdena. I fallet Ångfärjestationen är situationen något mer komplex. Även här spelar uppfattningar om landskapet en viktig roll för hur platsen och dess omgivning tolkas. Närheten till havet är en dimension som i högsta grad ger platsen dess värde, exempelvis utsikt och exploateringsvärde. I Helsingborg är dock de lokala rösterna inte lika enhetliga som i Barsebäck, utan olika definitioner av vad som är värdefullt existerar både inom gruppen politiker och bland vanliga invånare. De historiska värdena hos Ångfärjestationen som byggnad är för en del av dem som har engagerat sig i frågan viktiga i argumentationen. För andra är det funktionen som byggnaden har idag som är mest väsentlig. Motståndarna till att byggnaden rivs har dock kunnat samarbeta, då möjligheten att skapa nätverk emot en rivning har prioriterats före att de egna argumenten ska vara de enda gällande. Hittills har dock de som vill se ett bevarande av Ångfärjestationen inte lyckats värva tillräckligt med stöd från aktörer i de regionala och nationella institutionerna för att bygga en mer hållbar lösning för byggnaden, det vill säga att med lagstöd skydda den från andra intressen.[50]

Kulturarvsinstitutionerna har som samhällsuppdrag att skapa, bevara och förmedla kunskap om människors levnadsvillkor och erfarenheter. Med utgångspunkt i de resultat som projektets tre fallstudier har genererat kan vi se exempel på det omvända. Ofta är det andra aktörer än kulturarvssektorn själva som initierar eller leder debatter inom kulturarvsfrågor. I Helsingborg kom förslaget om att riva Ångfärjestationen att bli

50. Betydelsen av att även inkludera det materiella såsom lagtexter och byggnader för att bygga nätverk av aktörer är något som bland andra Latour (1986) samt Callon (1986) lyfter fram som en väsentlig del för att förstå förhandlingsprocesser.

omdebatterat, vilket till slut var den faktor som utlöste initierandet av en medborgardialog. Frågan kom att drivas av lokala föreningar och vad man skulle kunna benämna som kulturarvsentreprenörer genom att de i sin argumentation hänvisade till platsens och byggnadens betydelse för stadens identitet. I Sydafrika har övergången till demokrati skapat formella möjligheter till omförhandlingar av historien och platsers betydelse för människor. Det har inneburit att kulturarvets betydelse för invånarnas sociala och kulturella identitet kan drivas av dem som tidigare var exkluderade från inte bara beslutsprocesser utan också från likvärdig samexistens med sina grannar och andra, som då klassificerades som ”rättmätiga” medborgare. Ansökan om att få mark tillbaka, där man framförde berättelsen om Protea Village och dess historia, var ett initiativ som kom från före detta invånare, en grupp som tidigare hade varit mer eller mindre utestängd från den officiella historieskrivningen. Resultaten från Barsebäck visar att även om frågan väcktes av ett nationellt sektorsintresse har lokalsamhällets tidigare erfarenheter bidragit till att man sökt ta kontroll över diskussionen. Detta har skett genom kommunens översiktsplanarbete i vilket man visar att man inte är negativ till en återstart av verket. Kommunen är med andra ord inte passiv i kulturarvsdiskussionen.

En slutsats man kan dra av jämförelsen mellan de tre fallen är att deltagandeprocesser alltid innebär att gränser upprättas: mellan kategorier av deltagare och icke-deltagare, tidsmässigt (när börjar och slutar fasen för inflytande) och ämnesmässigt (vad eller vilken fråga kan påverkas inom ramen för deltagandet). Teorin om det sociala dramat har dessutom visat oss att dessa gränser uttolkas och förstås på skilda sätt av olika aktörer, dels beroende på var i processen de befinner sig och dels beroende på tidigare erfarenheter.

Som nämndes ovan är det ofrånkomligt att vissa intressen eller grupper stängs ute eftersom maximal medverkan ofta är en praktisk omöjlighet. Erfarenheter från deltagaransatser i utvecklingsländer tyder dessutom på att det i många fall är att föredra att verka för en så kallad optimal medverkan snarare än att sträva efter att alla skall delta. En realistisk utgångspunkt kan vara att de deltagardemokratiska ansatserna skall leda till en medverkan som är gynnsam för alla parter genom att man hittar former för deltagande som passar i olika kontexter och för olika ändamål (Cornwall 2002; Tapela et al. 2007). Beslutsfattare väljer med andra ord en viss deltagandeform för ett visst ändamål. Hur gränserna dras för detta deltagande har inverkan på vilka intressen som förs fram.

Med utgångspunkt i de resultat som har presenterats i den här rapporten framstår det som viktigt att politiker, beslutsfattare och tjänstemän bör vara medvetna om dessa processer och att det är viktigt att reflektera över de val och gränsdragningar som görs. Detta ansluter till senare versioner av dialogiska modeller som handlar om hur deltagandeprocessen även bör innebära att aktörer *inom* förvaltningen utökar sin kunskap och medvetenhet (Pieterse 2005). Politiker, och tjänstemän bör enligt dessa modeller genom reflektion och självkritik bli medvetna om rådande diskurser och antaganden om vad som anses legitimt, passande, tillräckligt och hållbart i en viss fråga samt kontinuerligt utvärdera framgångar och misslyckanden, inklusive kriterierna för dessa. Själva fokuseringen på dessa processer och erkännandet av problem och utmaningar innebär en viktig möjlighet för medborgare att delta i förvaltningsarbetet (Mavhunga & Dressler 2007; Pieterse 2005).

Detta anknyter även till den förskjutning som internationellt har skett mot att betrakta medverkan som en mänsklig rättighet. Istället för att ”tillåta” eller ”efterfråga” medverkan i den bemärkelsen att allmänheten bjuds in till redan definierade processer där målsättningar samt alternativ till lösningar redan finns inbakade, visar forskningen att det föreligger fall där fokus alltmer ligger på att bygga kapacitet hos medborgarna så att de själva kan hitta ingångar i deltagandeprocesserna för att själva kunna skapa handlingsutrymmen och formulera egna målsättningar (Cornwall 2002). Enligt detta synsätt är deltagande och medverkan en rättighet. Kunskap och kapacitetsutövande är centrala när det gäller att utrusta medborgarna med redskap att själva utkräva sina rättigheter och intressen och därmed vidga gränserna för allmänhetens handlingsutrymme (Sabatier & Jenkins-Smith 1993).

Ett sådant ”friare” sätt att se på deltagande, där gränserna för medverkandeprocessen tänjs och där allmänheten bjuds in att inte bara medverka utan också att vara med i planeringen av processerna för medverkan, kan i samverkan med synen på medverkan som rättighet medföra att man rör sig mot ett deltagande som inbegriper förståelse och kritik av reella skillnader vad gäller inflytande och resursfördelning (Mavhunga & Dressler 2007). Att öppna för insyn och medverkan i beslutsprocessens olika faser kan då bidra till att medverkande parter verkligen upplever att deras insatser har betydelse. Detta kan medföra att olika grupper känner större incitament till att delta i beslutsfattandeprocessen. Framförallt ökar beslutsfattandets legitimitet om medborgarnas deltagande inte bara handlar om ett sätt för staten att legitimera sina beslut, där erbjudandet om deltagande upplevs – av såväl allmänhet som förvaltare – som ett terapeutiskt instrument för att minska konflikter.

Referenser

Aarhus. 1998. ”Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters.” Aarhus, Danmark.

Alzén, A. 1998. ”Fabriken – ett kulturarv?”, i Kulturarvets natur. Red. A. Alzén & J. Hedrén. Stockholm: B. Östlings Bokförlag Symposion.

—. 2005. ”Amatörer eller proffs? Frågan om kulturarvets demokratiska villkor”, i Otydligt. Otympligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar. Red. A. Alzén & B. Burell. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Alzén, A., & B. Burell. Red. 2005. Otydligt. Otympligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Alzén, A., & J. Hedrén. Red. 1998. Kulturarvets Natur. Stockholm: B. Östlings Bokförlag Symposion.

Anshelm, J. Red. 1993. Modernisering och kulturarv: Essäer och uppsatser. Stockholm: B. Östlings bokförlag.

Appadurai, A. 1995. ”The production of Locality”, i Counterwork. Red. R. Fardon, s. 204–225. London & New York: Routledge.

Arnstein, S. R. 1969. A Ladder of Citizen Participation. Journal of the American Planning Association 35.

Barber, B. 1984. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. Berkeley: University of California Press.

Beck, U. 1995. Ecological politics in an Age of Risk. Cambridge: Polity Press.

Bender, B. Red. 1993. Landscape: Politics and Perspectives. Providence: Berg Publishers Ltd.

Boonzaier, E., & A. D. Spiegel. 2008. ”New Wine in Old Bottles: Tradition and heritage in a multicultural modern world”, i New South African Keywords. Red. N. Shepherd & S. Robins. Cape Town: Jacana.

Borg, H. 2003. Skånes industriella arv, förstudie 2002/2003. Kristianstad: Regionmuseet i Skåne. Rapport 2003:8.

Borg, H., & H. Sannerstedt. 2006. Barsebäcks kärnkraftverk. Dokumentation. Kristianstad: Regionmuseet i Skåne.

Buček, J., & B. Smith. 2000. New Approaches to Local Democracy: Direct democracy, participation and the ‘third sector’. Environment and Planning C: Government and Policy 18:3–16.

Callon, M. 1986. ”Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay”, i Red. J. Law. London, Boston & Henley: Routledge & Kegan Paul.

Cinque, S. 2008. I vargens spår. Myndigheters handlingsutrymme i förvaltningen av varg. Göteborg: Förvaltningshögskolan & CEFOS. Doktorsavhandling.

Comaroff, J., & J. Comaroff. 2005. ”Reflections on Liberalism, Polioculturalism & ID-ology: Citizenship and difference in South Africa”, i Limits to Liberation after Apartheid: Citizenship, Governance & Culture. Red. S. Robins. Oxford: James Currey.

Cornwall, A. 2002. Beneficiary, Consumer, Citizen: Perspectives on Participation for Poverty Reduction. Sida Studies no. 2.

Cvetkovich, G., & R. E. Löfstedt. Red. 1999. Social Trust and the Management of Risk. London: Earthscan Publications Ltd.

Demoskop. 2003. Attityder till Kärnkraft. Barsebäck. November – december 2003.

—. 2004. Attityder till Kärnkraft. Barsebäck. November – december 2004.

Erlingsdottir, G., & K. Lindberg. 2005. ”Isomorphism, Isopraxism, and Isonymism: Complementary or competing processes?”, i How Ideas, Objects and Practices Travel in the Global Economy. Red. B. Czarniawska & G. Sevón. Malmö: Liber.

Europeiska landskapskonventionen 2002.

Fessenden-Raden, J., J. M. Fitchen, & J. S. Heath. 1987. Providing Risk Information in Communities: Factors influencing what is heard and accepted. Science, Technology & Human Values 12:94-101.

Fishkin, J. S. 1997. The Voice of the People: Public Opinion and Democracy. New Haven: Yale University Press.

Flyvberg, B., N. Bruzelius, & W. Rothengattern. 2002. Megaprojects and Risk: An Anatomy of Ambition New York: Cambridge University Press.

Fägerborg, E., & A. Björklund. Red. 2002. Dokumentation i dialog - att utforska industrisamhället. Stockholm Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet.

Gilljam, M. 2003. ”Deltagardemokrati med förhinder”, i Demokratins mekanismer Red. M. Gilljam & J. Hermansson. Malmö: Liber.

—. 2006. ”Demokratisk samhällsplanering klämd mellan sköldar. Om avigsidorna med medborgardialog och expertinflytande”, i Planering med nya förutsättningar. Ny lagstiftning, nya värderingar. Red. G. Blücher & G. Graninger. Vadstena Stiftelsen Vadstena Forum för Samhällsbyggande

Gilljam, M., & O. Jodal. 2002. ”Medborgarnas demokratiuppfattningar”, i Det våras för politiken. Red. S. Holmberg & L. Weibull. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

GNY 2006. Brev till byggnadsnämnden i Helsingborg.

Habermas, J. 1987. Theory of Communicative Action. Vol. 2. Boston: Beacon Press.

Helsingborgs Dagblad. ”Färjestationen ska leva vidare”. 2008-01-05.

Helsingborgs Dagblad. ”Lång lista på förslag”. 2008-05-31. Debattartikel.

Helsingborgs Stad. 2008. ”Inriktningsbeslut och direktiv angående framtida utformning och användning av Ångfärjestationstomten inom fastigheten Gamla staden 1:1”. Dnr 00156/2008.

—. 2005. Motion Dnr 844/2005. ”Motion om att bevara Ångfärjestationen som byggnadsminne”.

Hirsch, E. 1995. ”Landscape: Between place and space”, i The Anthropology of Landscape. Red. E. Hirsch & M. O’Hanlon, pp. 1-30. Oxford: Oxford University Press.

Hirsch, E., & M. O’Hanlon. Red. 1995. The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space. Oxford: Clarendon Press.

Holmberg, S. 2008. ”Minskat förtroende för kärnkraftsindustrin”, i Skilda världar, vol. SOM-rapport nr 44. Red. S. Holmberg & L. Weibull. Göteborg: SOM-institutet.

Holtorf, C. 2007. What Does Not Move Any Hearts-Why Should it be Saved? The Denkmalpflegediskussion in Germany. International Journal of Cultural Property 14:33-55.

Hornborg, A. 1994. Environmentalism, Ethnicity and Sacred places: Reflections on modernity, discourse and power. Canadian Review of Sociology and Anthropology 31:245-267.

Ingold, T. 1993. The Temporality of the Landscape. World Archaeology 25:152-174.

—. 2000. The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skills. London & New York: Routledge.

Jacobsen, D. I. 2002. Vad, hur och varför? Om metodval i företagsekonomi och andra samhällsvetenskapliga ämnen. Lund: Studentlitteratur.

Kockel, U., & N. M. Craith. Red. 2007. Cultural Heritages as Reflexive Traditions. Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.

Kulturdepartementet .Prop.1998/99:114. ”Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål”

Kumlin, P. 1998. Färjestationen – mötesplats igår och idag. Helsingborg.

Kävlinge kommun. 2008a. ”Kävlinge kommun – med segel mot framtiden”. www.kavlinge.se (sist hämtad 2008-11-28).

—. 2008b. ”Kävlinge översiktsplan ÖP 2010. Samrådshandling 2008-08-21”. ww.kavlinge.se (sist hämtad 2008-11-28).

Latour, B. 1986. ”Powers of Association”, i Power, Action and Beliefs: A New Sociology of Knolwedge? Red. J. Law. London: Routledge & Kegan Paul.

Lovell, N. Editor. 1998. Locality and Belonging. London: Routledge.

Luhmann, N. 1995. Social Systems. Stanford, CA: Stanford University Press.

Lukes, S. 2005. Power: A Radical View. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Mairal Buil, G. 2004. ”The Invention of a Minority: A case from the Aragonese”, i Facility Siting: Risk, Power and Identity in Land Use Planning. Red. Å. Boholm & R. Löfstedt. London: Earthscan.

Mavhunga, C., & W. Dressler. 2007. On the Local Community: The Language of disengagement? Conservation and Society 5:44–59.

Pettersson, N. 2006. Svenska industriminnen – Erfarenheter av utveckling och samarbete. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Pieterse, E. 2005. ”Political Inventions & Interventions: A critical review of the proposed city development strategy partnership in Cape Town”, i Limits to Liberation after Apartheid: Citizenship, Governance & Culture. Red. S. Robins. Oxford: James Currey.

Riksantikvarieämbetet. 1999. Kulturarvet och miljön. Riksantikvarieämbetet.

—. 2001. Berättelser om vårt samhälles historia – svenska industriminnen. Riksantikvarieämbetets program för det industrihistoriska arvet. Riksantikvarieämbetet 2001:5.

Rothstein, B., & S. Kumlin. 2001. ”Demokrati, socialt kapital och förtroende”, i Land, Du välsignade. Red. S. Holmberg & L. Weibull. Göteborg: SOM-Institutet, Göteborgs universitet.

Sabatier, P. A., & H. C. Jenkins-Smith. Red. 1993. Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach. Boulder: Westview Press.

Sjölander-Lindqvist, A. 2004a. The Effects of Environmental Uncertainty on Farmers’ Sense of Locality and Futurity: A Swedish case study. Journal of Risk Research 7:185-197.

—. 2004b. Local Environment at Stake: The Hallandsås Railway Tunnel in a Social and Cultural Context. Lund: Human Ecology Division.

—. 2004c. ”Vizualising Place and Belonging: Landscape redefined in a Swedish farming community”, i Facility Siting: Risk, Power and Identity in Land-use Planning. Red. Å. Boholm & R. Löfstedt. London: Earthscan.

—. 2005. Conflicting Perspectives on Water in a Swedish Railway Tunnel Project. Environmental Values 14:221-239.

—. 2008. Local Identity, Science and Politics Indivisible: The Swedish wolf controversy ceconstructed. Journal of Environmental Policy and Planning 10:1:71-94.

Sjölander-Lindqvist, A., & S. Cinque. 2008. ”Negotiating ‘Dead-end’ Decisions: Organizing regional groups in predatory animal issues in Sweden”, i Società Italiana di Scienza Politica – XXII Convegno Annuale, Pavia, Italien, 4-6 september 2008. Pavia, Italien.

Solli, R., P. Demediuk, & R. Sims. 2005. ”The Namesake – On Best Value and other Reformmarks”, i How Ideas, Objects and Practices Travel in the Global Economy. Red. B. Czarniawska & G. Sevón. Malmö: Liber.

SOU 1999:18. Frågor till det industriella samhället. Slutbetänkande av Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet. Fakta info direkt.

Stadsbyggnadskontoret 2005. ”Planer på gång... Stadsbyggnadskontoret informerar”. Nr 9 Våren/Sommaren 2005.

Star, S. L., & J. R. Griesemer. 1989. Institutional Ecology, ‘Translations’ and Boundary Objects: Amateurs and professionals in Berkeley’s Museum of Vertebrate Zoology, 1907-39. Social Studies of Science 19:387-420.

Tapela, B. N., L. Maluleke, & C. Mavhunga. 2007. New Architecture, Old Agendas: Perspectives on social research in rural communities neighbouring the Kruger National Park. Conservation and Society 5:60-87.

Turner, V. 1974. Dramas, Fields and Metaphors. Ithaca, NY: Cornell University Press.

van Eeten, M. 1999. Dialogues of the Deaf: Defining New Agendas for Environmental Deadlocks. Delft: Eburon.

Webler, T., & S. Tuler. 2000. Fairness and Competence in Citizen Participation: Theoretical reflections from a case study. Administration & Society 32:566-595

Väntänen, A., & M. Marttunen. 2005. Public Involvement in Multi-objective Water Level Regulation Development Projects – Evaluating the applicability of public involvement methods. Environmental Impact Assessment Review 25:281-304.

Zonabend, F. 1993. The Nuclear Peninsula. Cambridge: Cambridge University Press.

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIEÄMBETET